

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Навчально-методичний посібник

щодо організації самостійної роботи
здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти
педагогічних спеціальностей

Дніпро, 2023

УДК 37.015.3(378)

Навчально-методичний посібник щодо організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» : для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладач : Н. А. Несторук. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2023. 121 с.

У навчально-методичному посібнику викладено основні матеріали, які можуть бути корисні здобувачам вищої освіти при самостійному опрацюванні теоретичного та практичного матеріалу з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи», список питань для самоперевірки, рекомендована література, термінологічний словник, викладено форми і методи організації й планування самостійної роботи по курсу, які дозволяють сформулювати у здобувачів вищої освіти творчий підхід до дисципліни, мають допомогти зрозуміти структуру курсу, обсяг аудиторної та самостійної роботи, визначити роль та місце курсу в загальній програмі навчання, зв'язок з іншими дисциплінами.

Укладач: Н. А. Несторук, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та методики викладання ГІМ ДВНЗ ДДПУ

Рецензенти: Є. О. Лодатко, д-р.пед.н., проф., професор кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи ЧНУ ім. Б. Хмельницького

В. В. Стешенко, д-р.пед.н., проф., професор кафедри теорії і практики технологічної та професійної освіти ДВНЗ ДДПУ

Відповідальний за випуск: Л. В. Кокоріна, в.о. завідувач кафедри педагогіки та методики викладання ГІМ ДВНЗ ДДПУ

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та методики викладання
(протокол №4 від «01» листопада 2023 року)

Затверджено науково-методичною радою Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»

(протокол №2 від «10» листопада 2023р.)

© Н. А. Несторук, 2023
© ГІМ ДВНЗ ДДПУ, 2023

ЗМІСТ

1. Вступ. Загальні положення	4
2. Програма навчальної дисципліни	5
2.1. Загальна структура курсу	5
2.2. Структура курсу «Педагогіка та психологія вищої школи»	8
2.3. Тематика лекцій	9
2.4. Тематика та питання до семінарських занять	87
2.5. Самостійна робота	91
3. Види організації самостійної роботи	92
4. Форма та методи підсумкового контролю успішності навчання	93
5. Термінологічний словник	97
6. Список джерел інформації та рекомендованої літератури	119

1. ВСТУП. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Вивчення дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» передбачає розв'язання низки завдань фундаментальної професійної підготовки фахівців вищої кваліфікації, зокрема:

- опанування системою знань про закономірності процесу навчання й виховання здобувачів вищої освіти, професійної підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців у галузі освіти відповідно до вітчизняних та європейських стандартів;
- основи управління педагогічним процесом у вищому навчальному закладі;
- форми, методи і засоби формування особистості майбутнього фахівця;
- професійно-педагогічну діяльність викладача вищої школи.

У результаті вивчення дисципліни здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня ознайомлюється зі змістом і побудовою курсу, усвідомлює загальнодидактичні основи викладання у вищій школі.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» є багатогранна діяльність системи вищих навчальних закладів (ВНЗ) щодо підготовки висококваліфікованих фахівців для різних сфер соціально-економічної, політичної, культурної та освітньої діяльності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є професійна підготовка, яка включає систему принципів, методів, технологій, прийомів, форм і засобів організації освітнього процесу викладача в закладах вищої освіти.

Дисципліна вивчається впродовж 1 семестра. Формою підсумкового контролю є залік у I семестрі.

Контроль засвоєння знань та формування вмінь здобувачів вищої освіти відбувається під час семінарських занять у процесі виконання завдань, передбачених програмою, де контролюється якість і рівень виконання самостійної роботи. Самостійна робота, що стає рисою особистості здобувача вищої освіти і, відповідно, випускника вищого навчального закладу (ВНЗ), характеризується постійною потребою самостійно вивчати і вирішувати певні завдання і проблеми, як в процесі навчання, так і в професійній діяльності. Формування і розвиток рівня самостійної роботи здійснюється шляхом проведення на високому науково-теоретичному і практичному рівнях всіх видів навчальних занять в тісному поєднанні з планомірною організацією самостійної роботи. Навчальні заняття та організація самостійної роботи виступають як єдиний цілеспрямований процес підготовки фахівців. Презентований навчально-методичний посібник розроблений з метою допомогти здобувачам вищої освіти краще зрозуміти структуру курсу «Педагогіка та психологія вищої школи», знати, які контрольні точки (КТ) та контрольні роботи змістовного модуля (КРЗМ) має виконати здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня на протязі семестру.

2. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Загальна структура курсу

Метою вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» є підготовка магістрантів до виконання обов'язків викладача закладу вищої освіти, надання майбутнім науковцям і викладачам вищої школи знань теоретичних основ педагогічної теорії та педагогічної майстерності, управління навчально-виховним процесом для викладання у вищій школі; про закономірності виникнення, особливості функціонування психіки, розвитку та формування властивостей і характеристик особистості як «елементарної частини» суспільства, без орієнтації в яких неможливе розуміння індивідуальної поведінки людини та її поведінки в межах соціальної групи.

Завдання даного курсу полягає в розкритті сутності поняття «педагогіка та психологія вищої школи», її мети та завдання; ознайомленні магістрантів з актуальними проблемами вищої освіти в Україні; висвітленні специфіки організації навчально-виховного процесу в вищій школі; формуванні умінь будувати лекційні, семінарські та практичні заняття; усвідомленні сутності та значення науково-дослідницької роботи викладача вищої школи та її впливу на ефективність педагогічного процесу; формуванні умінь мотивувати здобувачів вищої освіти до навчальної діяльності; розвитку педагогічної техніки та майстерності майбутнього викладача вищої школи з позиції самоосвіти та самовдосконалення.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти компетентностей і програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми, а саме:

Загальні компетентності:

- здатність планувати і вирішувати завдання власного особистісного та професійного розвитку;
- здатність реалізувати ефективні психолого-педагогічні стратегії існування людини у суспільстві в умовах сучасного глобалізованого соціокультурного середовища;
- здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

Фахові компетентності

- здатність моделювати інноваційне освітнє середовище та конструювати зміст, форми, методи та засоби навчання іноземних мов і літератур, психології у середній та вищій школі, у закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців;
- здатність до цілепокладання, планування, проектування освітнього процесу на підставі передового вітчизняного й міжнародного досвіду;
- здатність до критичного аналізу, діагностики й корекції власної професійної діяльності, оцінки педагогічного досвіду;
- здатність доцільно застосовувати сучасні методи й освітні технології навчання, створювати навчально-методичне забезпечення для проведення занять;
- здатність до моделювання, організації та оцінювання освітнього процесу та проектування програм інклюзивної освіти, додаткової професійної освіти відповідно до потреб роботодавця.

Результати навчання:

- професійна діяльність, основана на принципах толерантності та гуманності, у контексті сучасної мультикультурності, на основі загальнолюдських цінностей та

критичного оцінювання соціально-політичних, економічних подій і явищ;

– самостійний пошук, оброблення, систематизація, контекстуалізація та інтерпретація загальнонаукової інформації з різних джерел, генерування нових ідей для вирішення наукових і практичних завдань, зокрема у міждисциплінарних галузях;

– вільна орієнтація в інформаційних та Internet джерелах, використання у власній професійній діяльності бібліотечних фондів, критичне ставлення до отриманої інформації, усвідомлення цінності суб'єктивної позиції в інформаційному просторі, володіння комп'ютерною та інформаційною культурою;

– логічне й послідовне мислення, здійснення аналізу та синтезу різних ідей, точок зору, наукових явищ у їх взаємозв'язку та взаємозалежності для забезпечення освітнього процесу відповідною навчально-методичною документацією, програмами, планами та інноваційними проектами.

На вивчення навчальної дисципліни відводяться 120 години / 4 кредити ECTS.

Міждисциплінарні зв'язки дисципліни реалізуються на основі тісних зв'язків з фахових дисциплін психолого-педагогічного та лінгвістичного циклів: «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика виховної роботи», «Загальна, вікова та галузева психологія», «Організаційна психологія та психологія керування», «Теорія та практика впровадження передового педагогічного досвіду», «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном», «Методика навчання іноземних мов і культур у вищій школі», «Методика викладання літературознавчих дисциплін у вищій школі», «Теорія мовленнєвої комунікації» та є основою дисциплін «Педагогіка та методика викладання філологічних дисциплін у вищій школі» й «Управління освітою та проектний менеджмент».

2.2. Структура курсу

«Педагогіка та психологія вищої школи»

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: денна – 4	Галузь знань <u>01 Освіта / Педагогіка</u>	Вибіркова	
Модулів – 1	014.02 Середня освіта	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		1-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання -		Семестр	
Загальна кількість годин: денна – 120		1-й	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 4,7	Рівень вищої освіти: другий (магістерський)	18 год.	
		Семінарські	
		18 год.	
		Самостійна робота	
		84 год.	
		Лабораторні: -	
		Індивідуальні завдання: -	
Вид контролю: залік			

2.3. Тематика лекцій

Змістовий модуль № 1. Загальні основи педагогіки вищої школи. Освітній процес у вищій школі. Психолого-педагогічна діяльності науково-педагогічних працівників.

Тема 1. Загальні основи педагогіки вищої школи. Проблеми сучасної вищої професійної освіти. Дидактичні основи процесу навчання та викладання у ВНЗ : основні поняття й категорії дидактики вищої школи; закономірності та принципи процесу навчання у ВНЗ. Моделі освіти. Зміст освіти у вищій школі.

Тема 2. Методи та форми організації навчального процесу у вищій школі. Сучасні технології та засоби навчання у ВНЗ. Методи і методика реалізації науково-дослідних робіт (науково-педагогічних досліджень) здобувачів вищої освіти. Науково-педагогічний працівник як суб'єкт навчально-виховного процесу ВНЗ. Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи, психологічні особливості професійних деформацій. Педагогічна майстерність та професіоналізм науково-педагогічного працівника.

Зміст навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи»

Теми лекцій

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Загальні основи педагогіки вищої школи. Суперечності в системі сучасної вищої професійної освіти (ВПО) України та шляхи їх подолання	2
2	Дидактичні основи процесу навчання та викладання у ВНЗ : основні поняття й категорії дидактики вищої школи; закономірності та принципи процесу навчання у ВНЗ	2
3	Моделі освіти. Зміст освіти у вищій школі	2
4	Методи та форми організації навчального процесу у вищій школі	2
5	Сучасні технології та засоби навчання у ВНЗ	2
6	Методи і методика реалізації науково-дослідних робіт (науково-педагогічних досліджень) здобувачів вищої освіти	2
7	Науково-педагогічний працівник як суб'єкт навчально-виховного процесу ВНЗ.	2
8	Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи, психологічні особливості професійних деформацій	2
9	Педагогічна майстерність та професіоналізм науково-педагогічного працівника	2
	Разом:	18

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	сем	інд	с.р.		л	п	сем	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи. Освітній процес у вищій школі. Психолого-педагогічна діяльності науково-педагогічних працівників												
Тема 1. Загальні основи педагогіки вищої школи. Суперечності в системі сучасної вищої професійної освіти (ВПО) України та шляхи їх подолання. Дидактичні основи процесу навчання та викладання у ВНЗ : основні поняття й категорії дидактики вищої школи; закономірності та принципи процесу навчання у ВНЗ. Моделі освіти. Зміст освіти у вищій школі.	42	6		6		30						
Тема 2. Методи та форми організації навчального процесу у вищій школі. Сучасні технології та засоби навчання у ВНЗ. Методи і методика реалізації науково-дослідних робіт (науково-педагогічних досліджень) здобувачів вищої освіти. Науково-педагогічний працівник як суб'єкт навчально-виховного процесу ВНЗ. Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи, психологічні особливості професійних деформацій в педагогічній діяльності. Педагогічна майстерність та професіоналізм науково-педагогічного працівника	78	12		12		54						
Разом за змістовим модулем	120	18		18		84						
Усього годин	120	18		18		84						

Лекція 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

План

1. Предмет, функції та завдання педагогіки вищої школи.
2. Суперечності в системі сучасної вищої професійної освіти (ВПО) України та шляхи їх подолання.
3. Зв'язок педагогіки вищої школи з іншими науками.

1. Предмет, функції та завдання педагогіки вищої школи.

Педагогіка (грец. *país* – дитина, *ago* – веду, керую) – *наука про навчання, виховання і розвиток дітей, хоча останнім часом педагогічна наука почала розглядати проблеми навчання і виховання людини взагалі.*

Категорії педагогіки.

Навчання – це процес *взаємодії* викладання й учіння (викладача та здобувача освіти) з *метою* передачі та засвоєння соціального досвіду.

Виховання – це *взаємодія* вихователя й вихованця з *метою* формування особистості для самореалізації в основних сферах життєдіяльності *шляхом* поповнення нестатків.

Освіта являє собою *процес і результат навчання та виховання.*

Розвиток - це процес *якісних і кількісних* перетворень в організмі, *свідомості та поведінці* особистості, що відбуваються під впливом *навколишнього середовища* в результаті *вирішення зовнішніх і внутрішніх протиріч.*

Особливістю педагогіки є те, що вона не зосереджується сама на собі, а спрямовує свої зусилля на покращення потрібної для суспільства форми діяльності, тобто функціонує як медицина, юриспруденція чи агрономія. Розрізняють наукову (елітарну) і народну педагогіки. Якщо першу розвивають професійні учені-педагоги і на її основі формується державна система освіти і виховання, то друга (етнопедагогіка) як складова загальнонародної культури виникає з нагальних потреб народу внаслідок обмеженого доступу до офіційної культури. Особливо велике значення народної культури (і, відповідно, народної педагогіки) прослідковується у тих народів, які довгий час зазнавали поневолення. Оскільки народна педагогічна мудрість характеризується автентичністю і природовідповідністю, вона виступає джерелом розвитку і наукової педагогіки.

Педагогіка вищої школи – *це галузь загальної педагогіки, що вивчає закономірності освіти/самоосвіти, навчання, виховання/самовиховання і розвитку/саморозвитку студентів/слухачів, а також їх наукову і професійну підготовку відповідно до вимог суспільства і держави.* Докорінні зміни, що сталися в соціально-економічних умовах суспільства, висунули вимогу впровадження науково обґрунтованої підготовки науково-педагогічних кадрів для вищої школи. Така підготовка передбачає не лише глибоке володіння предметною галуззю, до якої належить навчальна дисципліна, а й науковими основами педагогічної діяльності.

Одним із реальних шляхів такої підготовки є магістратура та аспірантура,

де здобувачі вищої /слухачі мають можливість не тільки набути потрібні знання з педагогіки вищої школи, але й розвинути в собі педагогічні вміння і набути практичних навичок. Місце педагогіки вищої школи у системі педагогічних наук можна прослідкувати на схемі, поданій на рис. 1.

Рис. 1. Система педагогічних наук

Предмет педагогіки вищої школи. Педагогіка вищої школи виникла на базі загальної педагогіки, і, відповідно, включає в себе фундаментальний (теоретичний) і прикладний (методичний) рівні. Вивчення фундаментального рівня педагогіки спрямоване на становлення відповідного педагогічного світогляду, а прикладний рівень педагогічної науки репрезентується фаховими методиками або практичними дидактиками.

Предмет педагогіки вищої школи охоплює:

- вищий навчальний заклад як педагогічну систему, функціонування та ефективність педагогічного процесу у ВНЗ;
- особистість науково-педагогічного працівника; педагогічну діяльність науково-педагогічних працівників, їх професійно-педагогічну підготовку;
- педагогічні закономірності формування й розвитку особистості студента/слухача;
- педагогічні особливості взаємодії студентів і науково-педагогічних працівників у педагогічному процесі ВНЗ у ході реалізації завдань Болонської конвенції;
- процес вищої освіти і самоосвіти;
- навчання у ВНЗ;
- форми, методи і педагогічні технології у ВНЗ;
- виховання і самовиховання студентів;

- педагогічні аспекти неперервної *самостійної роботи студентів* під час навчання у ВНЗ та після його закінчення.

Функції та завдання педагогіки вищої школи

Педагогіка вищої школи має забезпечити реалізацію таких *функцій*: освітньої, науково-пізнавальної, спонукальної, перетворювальної, прогнозувальної, проєктивної, культурологічної, адаптивної, формувально-виховної та формувально-професійної (рис. 2).

Рис. 2. Функції педагогіки вищої школи

Національна доктрина розвитку освіти в Україні (від 17 квітня 2002 року) стверджує, що *«стратегічним завданням державної освітньої політики є вихід освіти, набутої в Україні, на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, учених, педагогів і вчителів, учнів, студентів у проєктах міжнародних організацій та співтовариств»*.

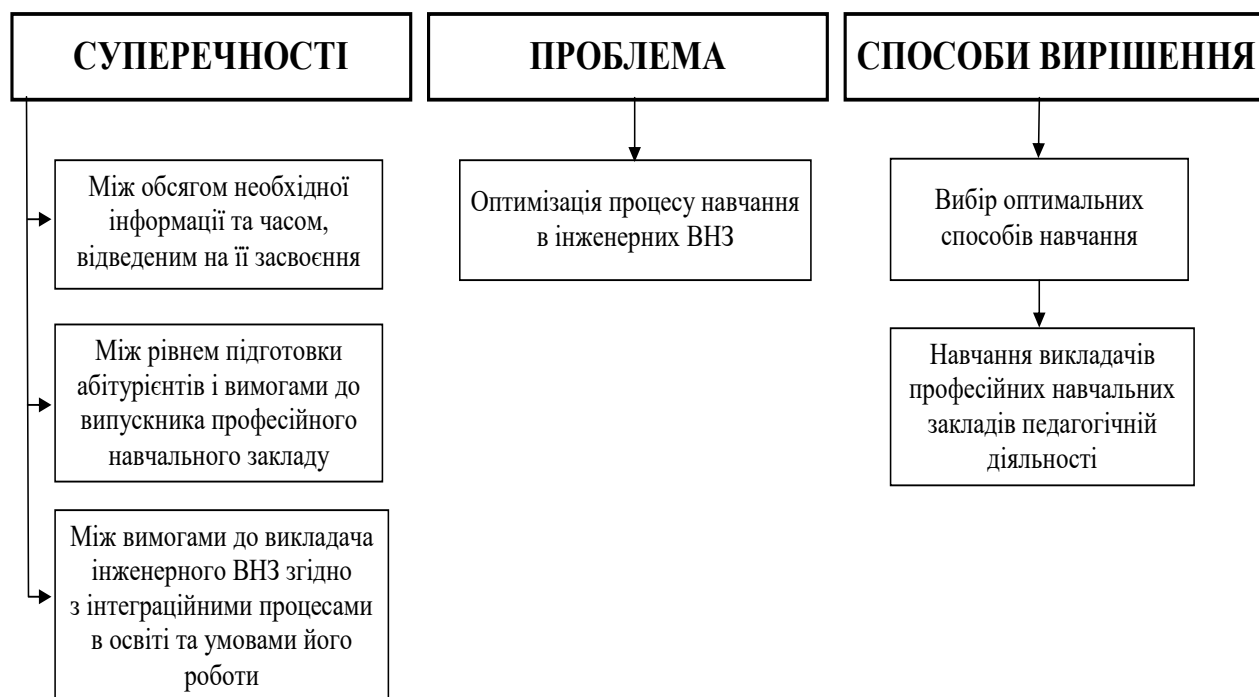
Проте стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень недостатньо задовольняють потреби особистості, суспільства й держави. Саме вищі навчальні заклади насамперед повинні працювати на перспективу розвитку суспільства.

Парадигма розвитку освіти України у ХХІ ст., зокрема вищої, зумовлюється *якісними* характеристиками суспільства майбутнього. Життя вимагає інтелектуально розвиненої особистості, основою духовного світу якої виступають саме фундаментальні знання і здатність до самоосвіти в контексті постійно зростаючої інформації. Водночас нинішній фахівець повинен володіти високою професійною культурою, морально-духовними цінностями, щоб не вступити в конфлікт з довкіллям. Суспільно неконтрольований розвиток техніки й технології, упровадження гігантських технічних проєктів спричинили глобальну кризу цивілізації. Вихід з неї можливий лише шляхом здійснення освітньо-інтелектуальної, освітньо-виховної революції насамперед у професійній освіті.

2. Суперечності в системі сучасної вищої професійної освіти (ВПО) України та шляхи їх подолання. У системі сучасної ВПО з'являються окремі *суперечності*, властиві освіті взагалі. Так, посилюється розбіжність між обсягом необхідної інформації та часом, відведеним на її засвоєння. Це пов'язано із застосуванням нових технологій, прискореним упровадженням досягнень науки у виробництво, появою зарубіжної техніки на сучасному українському ринку. Іншою суперечністю в системі професійної освіти є розбіжність між низьким рівнем загальноосвітньої підготовки учнів та вимогами до спеціаліста на ринку праці. Це зумовлено тим, що в сучасній середній школі переважають, як правило, *репродуктивні методи навчання*, які не розвивають творчий потенціал учня, не сприяють формуванню в нього вмінь працювати з інформацією, виділяти в ній головне, аналізувати та систематизувати її тощо. У той час як сучасний висококваліфікований фахівець повинен не тільки володіти інформацією, але й уміти застосовувати її в різних професійних ситуаціях.

Отже, у сучасній педагогіці професійної освіти з'являється ряд проблем, головними з яких є визначення оптимального обсягу інформації, що має бути донесений до здобувача освіти, та найбільш ефективних способів його навчання.

Проблеми сучасної вищої професійної освіти

Іншими словами, у сучасній професійній освіті виникла проблема: *як із мінімальними витратами засобів та часу отримати максимальний результат навчання та підготувати кваліфікованого фахівця*.

Власне кажучи, усі ці проблеми складають проблему *оптимізації навчання*, що повинен уміти вирішувати кожен викладач, як освітній менеджер, у межах свого курсу під час підготовки та реалізації навчального процесу.

Отже, освітня діяльність сучасності має ґрунтуватися на таких основних **принципах**:

- відповідність освіти потребам соціально-економічного розвитку суспільства;
- забезпечення інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею ефективними методами самостійної пізнавальної діяльності;
- формування у молодих поколінь високих морально-духовних якостей на засадах загальнолюдських і національних цінностей;
- розвиток високої екологічної культури й відповідальності за збереження довкілля.

Вирішення цих завдань покладається на життєво необхідну для вищої освіти науку і дисципліну – **педагогіку вищої школи**. Основні завдання педагогіки вищої школи:

- обґрунтування *методологічних і теоретичних* засад педагогічного процесу у вищій школі на сучасному етапі розвитку науки і людства;
- вивчення сутності, особливостей і закономірностей *педагогічного процесу та його складових*: навчання, виховання, морально-психічної і психологічної підготовки, розвитку, самовиховання й самоосвіти відповідно до вимог *Болонського процесу*;
- розроблення *методичних систем та окремих методів* соціалізації і професійної підготовки майбутніх фахівців, їхнього виховання й розвитку;
- визначення шляхів удосконалення й розвитку організаційних форм *навчально-виховної роботи*, підвищення ефективності різних способів *контролю*, оцінки навчально-виховного процесу, рівнів підготовленості студентів/слухачів і груп;
- *прогнозування розвитку педагогічного процесу* залежно від перспектив науки і потреб суспільства;
- виявлення закономірностей педагогічного впливу на студентів/слухачів з метою формування в них *наукового світогляду, національної свідомості, гідності й гордості, національних почуттів і патріотизму, професійної відповідальності*;
- формування у студентів/слухачів *мотивації* до діяльності, конкуренції, активного суспільного й громадського життя;
- розкриття основних закономірностей, мети, змісту, методики *самовиховання й самоосвіти* студентів/слухачів, способів і прийомів їх стимулювання серед різних категорій людей;
- вивчення й критичне *осмислення педагогічної спадщини* вищої школи минулого, виявлення й використання всього того, що є цінним сьогодні;
- *порівняльне вивчення* розвитку вищої освіти в освітніх системах різних країн;
- розроблення і впровадження у систему вищої освіти *нових педагогічних технологій освіти*, навчання, професійної підготовки, виховання та ін;
- *перебудова навчально-виховного процесу* у вищій школі відповідно до вимог *Болонського процесу*;

- формування *педагогічної майстерності* викладача вищого навчального закладу;
- розроблення дидактичних концепцій розвитку *творчих здібностей* студентів (слухачів).

3. Зв'язок педагогіки вищої школи з іншими науками

Упродовж попередніх десятиліть педагогіка вищої школи як наука розвивалася надто повільно. Переважна більшість викладачів вищої школи різних рівнів залучалася до науково-педагогічної та педагогічної роботи без відповідної теоретичної підготовки з педагогіки вищої школи. В Україні, як і в інших пострадянських державах, не було науково-дослідних інститутів, які б досліджували проблеми педагогіки вищої школи. Зрозуміло, що все це було (і, на превеликий жаль, залишається) перешкодою у розвитку вищої школи; стримує процеси її модернізації, оновлення форм і методів навчання. Лише у 90-х роках минулого століття в Україні відбулися певні зрушення: створено науково-дослідні інститути педагогіки і психології професійної освіти, вищої школи; започатковано періодичні видання, присвячені проблемам організації навчально-виховного процесу у вищій школі; з'явилися ґрунтовні дослідження А.М. Алексюка, Вол.І. Бондаря, В.М. Галузинського, М.Б. Євтуха, О.Г. Мороза та ін. з педагогіки вищої школи. Педагогіка вищої школи, як і загальна педагогіка, тісно пов'язана з іншими науками, об'єктом вивчення яких є людина. Найближче до педагогіки вищої школи стоять такі науки, як філософія, психологія, фізіологія і анатомія людини, семіотика, теорія комунікації, культурологія, соціологія, історія, логіка, етика, естетика, літературознавство, лінгвістика, мистецтвознавство, генетика, кібернетика, медицина тощо (рис. 3).

Рис. 3. Зв'язок педагогіки вищої школи з іншими науками

Філософія як одна із стародавніх галузей людського знання та духовної культури допомагає педагогіці визначити мету виховання, правильно враховувати дію загальних закономірностей людського буття і мислення,

забезпечує оперативною інформацією про зміни в науці і суспільстві, корегуючи спрямованість виховання.

Психологія, зокрема психологія вищої школи, яка у свою чергу базується на здобутках педагогічної, вікової, соціальної, організаційної психології, психології особистості вивчає закономірності розвитку психіки людини, допомагає усвідомлювати й характеризувати психологічні аспекти педагогічного процесу у ВНЗ, своєчасно й ефективно визначати властиві йому зв'язки та механізми. Особливості кожної особистості залежать перш за все від особливостей психіки людини, тобто його внутрішнього світу, котрий складається із психічних процесів, якостей, станів та утворень. Усі вони є надбанням як педагога, так і студента/слухача, виявляються та впливають на хід педагогічного процесу у ВНЗ.

Анатомія і фізіологія людини складають базу для розуміння біологічної суті людини – розвитку вищої нервової діяльності, першої і другої сигнальних систем, розвиток і функціонування органів чуття, опорно-рухового апарату, серцево-судинної і дихальної систем. Біологічні фактори, зокрема спадковість, відіграють важливу роль, адже людина народжується з певними задатками, які значною мірою передаються від попередніх поколінь. Проте важливо також не тільки зрозуміти, а й усвідомити провідну роль у формуванні особистості соціального середовища, виховання та суспільно-трудова діяльності людини. **Економічні** науки дають можливість врахувати закономірності розвитку виробничих відносин, уявляти економічні процеси, в умовах яких відбувається навчання й виховання дітей. **Етнологія** допомагає педагогіці враховувати національні особливості людей, які завжди є представниками певних етнічних груп.

Педагогіка вищої школи тісно стикається із **соціологією**, вивчаючи такі системи суспільства, як сім'я, трудові колективи, формальні та неформальні групи, юнацька субкультура тощо, використовуючи фактичний матеріал для раціональної організації навчання й виховання. Використання досліджень **кібернетики** дає можливість сконструювати і застосувати в педагогічному процесі навчальні та контрольні машини. Майже до середини минулого століття вважалося, що людина після досягнення зрілості (20 років) перебуває в стані «психічної закам'янілості» й нездатності до навчання, а тому психологія і педагогіка розвивалися в основному як науки, що стосуються дітей. Вік навчання у вищій школі охоплює період пізньої юності і ранньої зрілості (17–23 роки). Якщо у навчанні та вихованні студентів молодших курсів можна певною мірою керуватися положеннями шкільної психології і педагогіки, то на старших курсах потрібні інші підходи, необхідні знання психології дорослої людини – **андрагогіки**. Організація навчально-виховного процесу у вищій школі України потребує модернізації, яка може бути здійснена лише на засадах наукової педагогіки вищої школи. Останнім часом і в нас, і за кордоном з'явилися змістовні праці, в яких з урахуванням результатів сучасних досліджень розглядаються психологічні й педагогічні проблеми вищої школи.

Лекція 2. Дидактичні основи процесу навчання та викладання у ВНЗ

План

1. Основні поняття й категорії дидактики вищої школи.
2. Закономірності та принципи процесу навчання у ВНЗ.

1. Основні поняття й категорії дидактики вищої школи

Дидактика (від грецького «didacticos» – навчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання і виховання у процесі навчання. Термін «дидактика» запровадив у науковий обіг німецький педагог В. Ратке (1571–1635). Чеський педагог і мислитель Я.А. Коменський, автор «Великої дидактики», визначав зміст дидактики як мистецтво навчання усіх усьому.

Завдання дидактики полягає у тому, щоб науково обґрунтовувати зміст освіти, досліджувати і пояснювати закономірності процесу навчання і умови його оптимальної організації, розробляти і упроваджувати в педагогічну практику більш досконалі моделі навчального процесу, новітні технології, методики (методика – сукупність форм, засобів, умов, пов'язаних у певну систему логікою досягнення бажаного результату) та методи (способи) навчання. Дидактика, як наука, аналізує залежності, що обумовлюють хід і результати процесу навчання, визначає методи, організаційні форми і засоби, що забезпечують результативність запланованих цілей і завдань. Дидактика охоплює систему навчання всіх предметів та на всіх рівнях навчальної діяльності.

За широтою охоплення педагогічної діяльності виокремлюють *загальну дидактику* і *конкретні (прикладні) дидактики*, які називають методиками викладання. Прикладні дидактики (методики) вивчають особливості перебігу навчального процесу, зміст, форми і методи викладання

конкретних навчальних предметів. Кожен навчальний предмет має свою специфіку і відповідно свою методику викладання.

Дидактика вищої школи – галузь педагогічних знань, один із розділів загальної дидактики. Сучасна *дидактика вищої школи* – це розділ педагогіки вищої школи, який вивчає закономірності і принципи навчання, досліджує проблеми змісту, методів, форм і технологій професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах ВНЗ.

До категоріального апарату дидактики вищої школи належать:

– *викладання* – діяльність викладача, яка полягає в постановці перед студентами пізнавальних завдань, повідомленні нових знань, організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та керівництво нею, перевірка якості набутих ними знань, умінь і навичок;

– *учіння* – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями і навичками, у широкому розумінні – оволодіння соціальним досвідом у його узагальненому вигляді;

– *навчання* – цілеспрямований процес взаємодії викладача зі студентами з метою засвоєння студентами знань, умінь, навичок і способів пізнавальної

діяльності людини. Навчання – двосторонній процес, який поєднує у собі учіння і викладання;

– *освіта* – процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості (визначення, прийняте XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО).

Найважливіші завдання дидактики вищої школи:

- розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання й освіти, їх використання для побудови процесу навчання з метою оволодіння майбутніми фахівцями – студентами ВНЗ – сучасними науковими знаннями;

- розроблення теорії вищої освіти;

- конструювання освітніх технологій;

- удосконалення змісту підготовки фахівців різних профілів.

2. Закономірності та принципи процесу навчання у ВНЗ

Процес навчання у вищій школі будується відповідно до законів, закономірностей та принципів навчання (рис. 1).

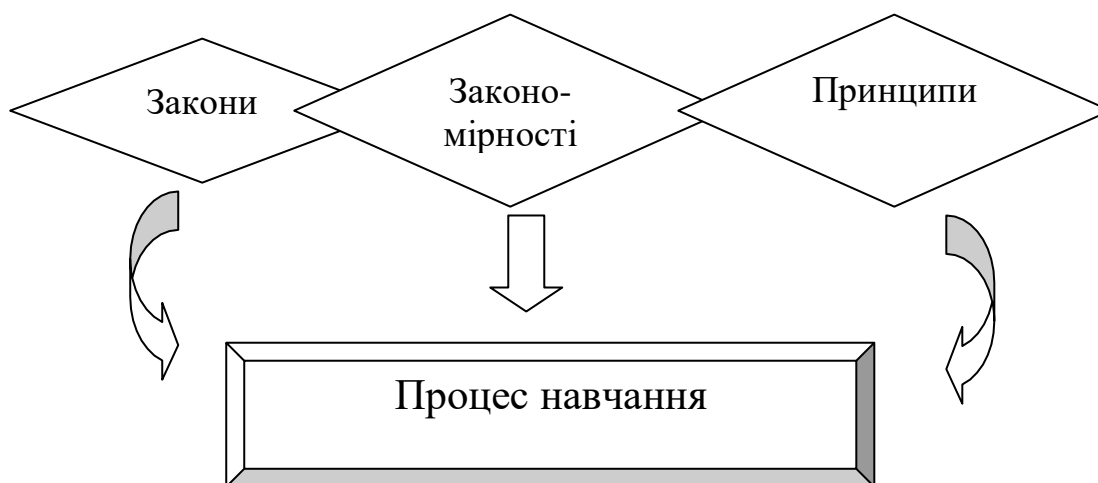

Рис. 1. Процес навчання у вищій школі.

Поняття «закон» розуміють як необхідний, всезагальний, суттєвий, внутрішній, повторюваний зв'язок між предметами і явищами об'єктивної дійсності. Закони дидактичного процесу визначають стійкі внутрішні зв'язки, які відображають функціонування і розвиток процесу виховання і навчання. В.І. Загвязинський характеризує закони навчання, які мають об'єктивні джерела виникнення, і діють у будь-яких ситуаціях навчального процесу:

– *Закон соціальної обумовленості цілей, змісту і методів навчання*, який розкриває об'єктивний процес впливу суспільних відносин, соціального замовлення на

формування всіх елементів виховання і навчання підрастаючого покоління.

– *Закон виховного та розвивального навчання* розкриває співвідношення між процесом оволодіння знаннями, способами діяльності і всебічним

розвитком особистості.

– *Закон обумовленості навчання та виховання характером діяльності студентів* розкриває співвідношення між способами організації навчання, навчально-пізнавальною діяльністю студентів та результатами навчання.

– *Закон цілісності та єдності навчального процесу*, орієнтований на встановлення взаємозв'язків між усіма елементами цього процесу (метою, завданнями, змістом, формами, методами, отриманими результатами).

– *Закон єдності та взаємозв'язку теорії і практики* у навчанні.

– *Закон єдності та взаємообумовленості індивідуальної і колективної організації навчальної діяльності вихованців.*

Поняття «закон» і «закономірність» не є тотожними, хоч і виражають відношення одного порядку. С.С. Вітвицька підкреслює, що *законом* вважають конкретний необхідний зв'язок між подіями, фактами, у якому фіксується загальне для них. Якщо підкреслюється об'єктивно зумовлена послідовність явищ, то слід говорити про *закономірність*. Специфіка дидактичних закономірностей полягає в тому, що вони відображають стійкі залежності між усіма елементами навчання – діяльністю педагога, діяльністю студента та об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання. Закономірності навчання є *об'єктивними*, властивими процесу навчання за його суттю, та *суб'єктивними*, залежними від особистісних рис учасників педагогічного процесу і їх діяльності.

До *об'єктивних закономірностей* процесу навчання відносять такі:

- Зумовленість навчання суспільними потребами відображає стан розвитку держави, економіки та культури, матеріалізується у тій частині національного доходу, який спрямовує держава на розвиток освіти. Ця закономірність передбачає, що в сучасній Україні високоосвічена, висококваліфікована, професійно компетентна особистість буде спроможною забезпечити свої матеріальні та духовні потреби, повною мірою реалізувати свій творчий потенціал, сприяти розвитку суспільства.

- Залежність між метою навчання, змістом і методами навчання зумовлює ефективність досягнення мети навчального процесу.

- Виховний і розвивальний характер навчання матеріалізується через уміння педагога організовувати навчальний процес на засадах гуманізму (справедливості, вимогливої доброти, толерантності, поваги до особистості) з урахуванням відповідальності і свідомої дисципліни студента, формування його позитивних якостей словом, авторитетом і власним прикладом викладача. Реалізуючи цю закономірність, слід здійснювати індивідуальний підхід до кожного студента на підґрунті урахування його інтересів, особливостей його особистості, мотивів навчально-пізнавальної діяльності, зацікавленості в отриманні знань, розвитку творчих здібностей.

- Ефективність навчального процесу залежить від умов, у яких він протікає, якості навчально-матеріальної бази ВНЗ.

До *суб'єктивних закономірностей* процесу навчання можна віднести такі:

- Процес навчання залежить від вікових, психологічних і реальних

навчальних можливостей студентів.

- Ефективність процесу навчання залежить від рівня активності та відповідальності студента за якість навчальних

досягнень. Сутність цієї закономірності полягає у тому, що результати навчання студента залежать від характеру навчально-пізнавальної діяльності та рівня розвитку мотиваційної сфери особистості молодої людини.

- Характер взаємодії педагога і студента повинен мати цілеспрямований характер і забезпечувати єдність педагогічного керівництва і самодіяльності студентів.

- Знання можуть бути глибоко засвоєні лише тоді, коли оптимально і цілеспрямовано організована пізнавальна діяльність студентів. Кращому засвоєнню змісту навчального матеріалу сприяє систематично організоване безпосереднє й відстрочене повторення та введення вивченого матеріалу в систему вже засвоєного раніше змісту.

- Рівень і якість засвоєння знань за рівних умов (пам'ять, здібності, рівень підготовки студентів) залежать від урахування педагогом значущості для студентів засвоюваного змісту, ефективного поєднання теорії і практики.

- Результативність навчального процесу залежить від рівня психолого- педагогічної та методичної підготовки викладача.

Із закономірностей навчання, як відображення закономірного і характерного в навчальному процесі, впливає система дидактичних принципів (принципів навчання).

Принципи навчання – *керівні ідеї, основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи; це певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність.* Принципи залежать від змісту дидактичної концепції. Як свідчить процес розвитку педагогічної науки, існує різне обґрунтування системи дидактичних принципів і трактування окремих із них. Першу спробу створення цілісної системи принципів навчання здійснив Я.А. Коменський. Цінні теоретичні положення, що

збагатили систему принципів навчання та їх трактування, знаходимо і у педагогічній спадщині К.Д. Ушинського.

Умовно дидактичні принципи можна поділити на *філософські (загальнонаукові)* – науковість, системність, зв'язок теорії з практикою; *психологічні* – індивідуальний підхід до студентів, урахування вікових особливостей тощо, а також безпосередньо *дидактичні* – систематичність, міцність засвоєння знань, цілеспрямованість навчання, активність студентів, відповідальність за результати навчання тощо (рис.2).

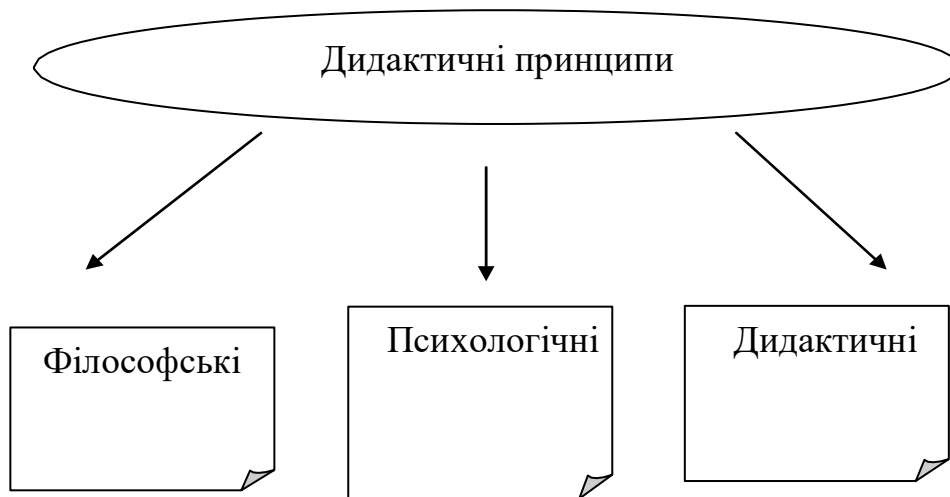

Рис. 2. Система дидактичних принципів

Викладач вищої школи повинен використовувати у навчальному процесі всі дидактичні принципи у їх взаємозв'язку. Тому запропонуємо оглядову характеристику основних принципів навчання у ВНЗ (згідно із Т.І. Туркот).

– *Принципи цілеспрямованості і науковості* висувають такі вимоги до процесу навчання: ретельний відбір найсуттєвішого змісту навчальної дисципліни з урахуванням закономірностей і принципів дидактики, логіки вивчення предмету; розгляд явищ, фактів, закономірностей науки (навчальної дисципліни) з різних аспектів, з урахуванням взаємозв'язку конкретної науки з іншими; точність і однозначність словесного означення понять, законів, концепцій, їх відповідність рівню розвитку сучасної науки; створення у студентів правильних уявлень про методи наукового пізнання та його основні закономірності; використання у процесі викладу матеріалу методів наукового пізнання і способів формування творчого мислення, що спонукає студентів до творчої діяльності.

– При реалізації принципу науковості водночас необхідно пам'ятати про *принцип доступності навчання*, лаконічно сформульований ще Я. А. Коменським: від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від простого до складного. Реалізуючи принцип доступності, слід дотримуватися щонайменше трьох правил:

1) навчаючи, слід відштовхуватися від реального рівня знань та вмінь студентів, поступово підвищуючи рівень складності навчального матеріалу;

2) викладач-непрофесіонал повідомляє студентам істину, залишаючи її недоступною для розуміння, викладач-професіонал вчить істину відкривати, забезпечуючи можливість процесу відкриття;

3) доступність навчання не означає легкість навчально-пізнавальної діяльності студентів, і функція викладача полягає не в безкінечному полегшенні їх навчальної праці, а в тому, щоб стати консультантом студентів, стимулюючи їх зусилля, допомогти самостійно вивчити наукові проблеми.

– Принцип доступності вимагає будувати навчальний процес у відповідності до вікових можливостей особистості, рівня її підготовленості й загального розвитку, тому викладачеві вищої школи необхідно спиратися на

принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів. Сутність цього принципу полягає у вивченні та врахуванні індивідуальних психологічних і вікових особливостей кожного студента з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних рис особистості, забезпечення на цій основі підвищення якості його навчання та всебічного розвитку. Щоб урахувати індивідуальні особливості студентів, викладач повинен уважно вивчати кожного, знати мотиви навчання, індивідуальні інтереси та здібності своїх підопічних. Значної уваги потребує виявлення причин відхилень у навчально-пізнавальній діяльності і поведінці окремих студентів та їх усунення.

– *Принцип гуманізації навчання* означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей студента, джерел його життєвих сил. Принцип гуманізації передбачає психологічну трансформацію особистості викладача, його перетворення з передавача інформації та контролера діяльності студента в порадирика та консультанта. Таким чином у світлі сучасних вимог навчання студента постає центром навчально-виховного процесу, а повага до його особистості, розуміння запитів, інтересів, довір'я до студента визначаються як основні правила виховання гуманної особистості.

– *Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання* є віддзеркаленням функцій навчання: освітньої, розвивальної і виховної. Він має глибокі історичні витоки. У працях філософів і педагогів різних країн (К. Гельвецій, Д. Дідро, І. Кант, Й.Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.) обґрунтовується ідея розвитку особистості, її здібностей як обов'язкова складова частина навчання і виховання. Значущість цієї ідеї К.Д. Ушинський порівнював із відкриттям, яке «...принесе більше користі, ніж відкриття Америки». Викладач ВНЗ, плануючи навчальний процес, має продумувати всі аспекти, щоб забезпечити оптимальні умови для реалізації принципу єдності навчання, розвитку і виховання.

– Чільне місце у дидактиці вищої школи посідає *принцип забезпечення органічної єдності теоретичної і практичної підготовки фахівців вищої кваліфікації.* Основними напрямками реалізації принципу постають:

- розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та загалом у життєдіяльності людини;
- розкриття фактів з історії науки для демонстрації того, як наука і техніка розвивалися внаслідок практичних вимог суспільства;
- введення в навчальні курси професійно значущого матеріалу і формування професійно значущих умінь;
- використання життєвого досвіду студентів, прикладів із навколишнього життя, спостережень студентів;
- організація практичної діяльності (участь у семінарах, виконання лабораторних робіт, проходження виробничої практики, підготовка наукових робіт) з метою набуття вмінь застосовувати отримані у ВНЗ знання на практиці.

– *Принцип активності і творчої самостійності студентів та їх відповідальності за результати навчально-пізнавальної діяльності.* Цей принцип передбачає опору на активність студентів при спрямовуючій та стимулюючій ролі викладача: той, хто навчається, повинен бути суб'єктом творчої пізнавальної діяльності, який чітко усвідомлює мету навчання, вміє планувати і організовувати свою роботу, здійснювати її самоаналіз і самоконтроль, усвідомлювати відповідальність за результати навчально-пізнавальної діяльності. Логічною вимогою до конструювання навчального процесу у вищій школі має бути гармонійне поєднання науково-дослідної і навчально-пізнавальної діяльності студентів, що передбачає створення і функціонування такої організації навчального процесу, котра спроможна забезпечити формування (за умови сприйняття і засвоєння системи сучасного наукового знання) спеціаліста, здатного до творчої праці в певній галузі народного господарства. У зв'язку з цим необхідно залучати студентів до участі в наукових гуртках, олімпіадах, творчих конкурсах, проведенні наукових досліджень, стимулювати їх творчі здібності.

– *Принцип систематичності і послідовності у процесі навчальної діяльності викладача і самостійної роботи студента зумовлений логікою науки й особливостями пізнавальної діяльності, яка відбувається відповідно до вікових закономірностей розвитку особистості.* Навчальний матеріал слід вивчати за системним принципом, завдяки чому досягається послідовність навчання: від простого – до складного. Цей принцип передбачає системність у викладанні (опору на раніше пройдене при вивченні нового матеріалу, розгляд нового матеріалу частинами, фіксування уваги студентів на вузлових питаннях, продумування системи занять, забезпечення міжпредметних зв'язків), а також системність у роботі студентів (виконання домашніх завдань, систематичне повторення навчального матеріалу, цілеспрямована самостійна робота). Принцип систематичності і послідовності повинен забезпечуватися доскональними навчальними планами і навчальними програмами, за якими здійснюється організація навчального процесу, оптимізацією розкладу навчальних занять.

– *Принцип поєднання конкретного і абстрактного у навчальному процесі вищої школи (принцип наочності).* Сучасна дидактика трактує наочність як принцип навчання, який ґрунтується на демонстрації конкретних предметів, явищ, процесів, моделей або їх образних відтворень. Ідея наочності навчання у сучасному ВНЗ реалізується засобами використання наочних посібників, комп'ютерної підтримки навчального процесу, широкого упровадження INTERNET, залученням студентів до діяльності, пов'язаної з моделюванням та експериментуванням.

– *Принцип міцності знань, умінь і навичок, розвитку розумових сил студентів (принцип ґрунтовності)* передбачає тривале та свідоме відтворення у пам'яті набутих знань, умінь і навичок. Педагогічна теорія та практика накопичила багато прийомів реалізації цього принципу в процесі повторення, закріплення і застосування знань, умінь і навичок. Зокрема, реалізуючи цей

принцип, можна використовувати повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з пройденим раніше; активізацію пам'яті, мислення студентів під час повторення; виділення головного, групування та структурування матеріалу з метою його систематизації; акцентування уваги при повторенні на основних ідеях; використання різноманітних вправ і методик, форм і підходів до організації пізнавальної діяльності студентів; самостійної роботи як творчого застосування знань. Принцип міцності вимагає, щоб знання стали невід'ємною частиною свідомості студента, сприяли розвитку його розумових сил. Психологія вчить, що якість запам'ятовування і відтворення матеріалу залежить не тільки від матеріалу, але й від відношення до нього. Тому викладачеві для міцного і глибокого засвоєння студентами знань треба сформулювати їх позитивну мотиваційну настанову, інтерес до вивченого та створювати сприятливе емоційне тло навчання. Принцип забезпечення ґрунтовності засвоєння навчального матеріалу вимагає відмови від практики «штурму знань» у період екзаменаційної сесії, коли вивчене через короткий проміжок часу забувається. Під цим кутом зору більш продуктивною постає рівномірно напружена і рівномірно розподілена в часі модульно-рейтингова система навчання.

У сучасній дидактиці вищої школи сформульовано дидактичні принципи, які відображають специфічні особливості навчального процесу у вищій школі: *забезпечення єдності наукової та навчальної діяльності студентів, професійної спрямованості, професійної мобільності, полікультурності та проблемності, емоційності та мажорності всього процесу навчання.*

Так, наприклад, *принцип професійної спрямованості навчання* передбачає вивчення тих предметів, які стосуються обраної професії. Цей принцип можна окреслити тезою:

«Вчити не навчальній дисципліні, а фаху». Результат підготовки повинен відповідати вимогам, які висуваються конкретною сферою майбутньої професійної діяльності студентів, а тому зміст освіти і методи навчання у вищій школі мають відповідати сучасним тенденціям розвитку науки і виробництва, сприяти конкурентоспроможності випускників вищої школи на світовому ринку праці, мобільності студентів і науково-педагогічних працівників ВНЗ, що висуває вимоги до знання іноземних мов, толерантності, розуміння культури і менталітету різних народів.

Останнім часом висловлюються ідеї про виокремлення групи *специфічних загальних принципів навчання у вищій школі*, які б синтезували всі існуючі принципи, зокрема:

- орієнтованість вищої освіти на розвиток особистості майбутнього спеціаліста;
- відповідність змісту вищої освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки (техніки) і виробництва (технології);
- оптимальне поєднання загальних, групових і індивідуальних форм організації навчального процесу у ВНЗ;

- раціональне використання сучасних методів і засобів навчання на різних етапах підготовки спеціалістів з вищою освітою;
- відповідність результатів підготовки спеціалістів вимогам, які висуває конкретна сфера їх професійної діяльності;
- забезпечення конкурентноздатності випускників українських ВНЗ на світовому ринку праці.

Із підписанням Україною Болонських угод реалізація цих принципів у педагогічній практиці набуває особливого значення. Слід однак зазначити, що до теперішнього часу вітчизняна дидактика значною мірою зберігає риси традиційної моделі навчання: провідну роль викладача, безумовне дотримання навчальної програми, значний академізм у викладанні. Ці особливості значно відрізняють нашу школу від зарубіжних, наприклад, від американської, де превалує прагматичний підхід до навчання. Отже, орієнтація української вищої школи на входження у світовий освітній простір визначатиме і перспективи майбутніх дидактичних пошуків.

Лекція 3. Моделі освіти. Зміст освіти у вищій школі

План

1. Моделі освіти.
2. Зміст освіти у вищій школі.

1. Моделі освіти. Освіта – це система, процес і результат процесу пізнання.

Освіта являє собою *процес і результат навчання та виховання*.

Історично у світі склалися такі моделі освіти (рис. 1):

Модель освіти як державно-відомчої організації. У цьому контексті систему освіти державна влада розглядає як самостійний напрям у низці інших галузей. Організують її за відомчим принципом із твердим централізованим визначенням цілей, змісту освіти, номенклатури навчальних закладів і навчальних дисциплін у межах того чи іншого типу освітньої системи. Навчальні заклади однозначно підпорядковані адміністративним чи спеціальним органам, які їх контролюють.

Модель розвивальної передбачає організацію освіти як особливої інфраструктури через широку кооперацію діяльності освітніх систем різного рангу, типу і рівня. Така побудова дає змогу забезпечувати й задовольняти потреби різних прошарків населення країни в освітніх послугах, швидко розв'язувати освітні завдання й забезпечувати розширення спектра освітніх послуг.

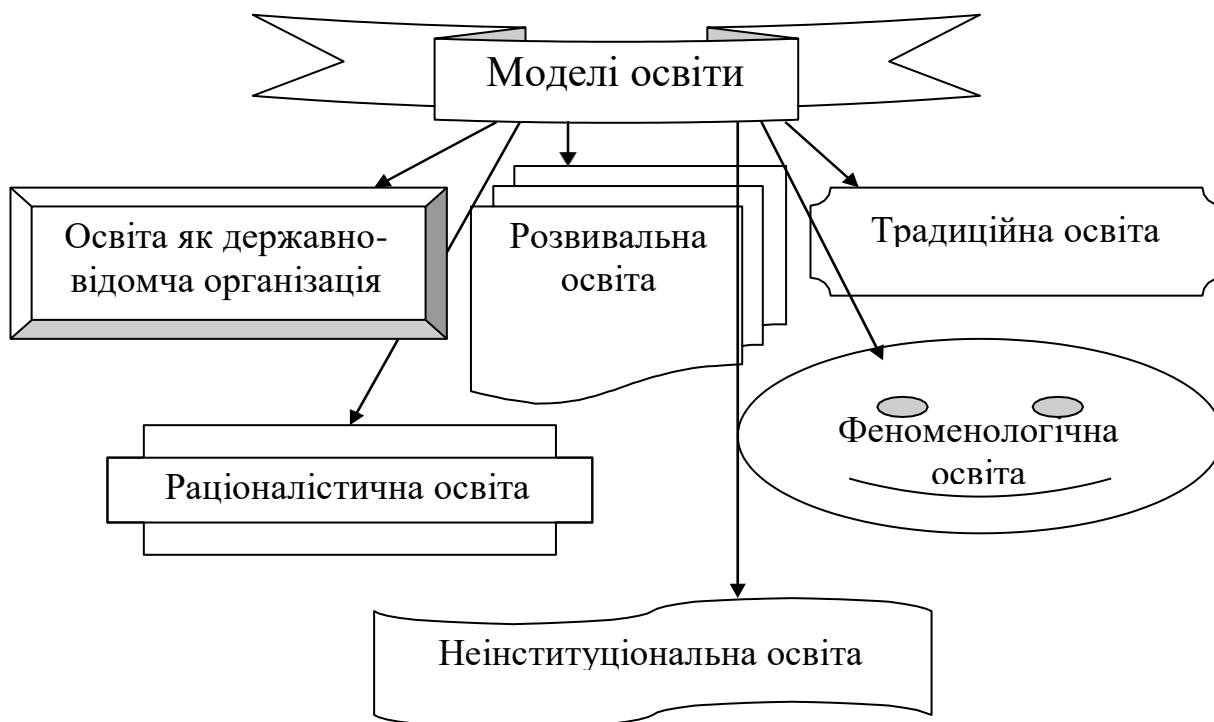

Рис. 1. Моделі освіти

Традиційна модель освіти – модель систематичної академічної освіти як способу передавання молодому поколінню універсальних елементів культури. Основну роль освіти традиціоналісти вбачають у тому, щоб зберігати й передавати молоді елементи культурної спадщини людської цивілізації. Насамперед ідеться про різноманіття знань, умінь і навичок, ідеалів і цінностей, які сприяють індивідуальному розвитку людини і збереженню соціального ладу. Відповідно до концепції традиціоналізму, освітня система має здебільшого розв’язувати завдання формування базових знань, умінь і навичок (у межах сформованої культурно-освітньої традиції), які дають змогу індивідові перейти до самостійного засвоєння знань, цінностей та вмій вищого рангу порівняно із засвоєними.

Раціоналістична модель передбачає таку її організацію, яка насамперед забезпечує засвоєння знань, умінь, навичок і практичне пристосування молодого покоління до сучасного суспільства. У межах цієї моделі дбають про передавання-засвоєння лише тих культурних цінностей, які дають змогу молодій людині безболісно пристосовуватися до наявних суспільних структур. І будь-яку освітню програму можна перевести в «поведінковий» аспект знань, умінь і навичок, які варто опанувати учням. В ідеології сучасної раціоналістичної моделі освіти центральне місце належить біхевіористській (від англ. – поведінка) концепції соціальної інженерії. Раціоналісти відштовхуються від порівняно пасивної ролі учнів, що, одержуючи певні знання, уміння і навички, здобувають, таким чином, адаптивний «поведінковий репертуар», необхідний для адекватного життєвляштування відповідно до соціальних норм, вимог і запитів суспільства. Раціоналістична модель не передбачає таких явищ, як творчість, самостійність, відповідальність, індивідуальність, природність тощо. Поведінкові цілі привносять до освітнього процесу дух обмеженого утилітаризму й нав’язують педагогові негнучкий і механічний спосіб дій.

Ідеалом є точна відповідність запропонованому шаблону, діяльність педагога перетворюється на посилену підготовку учнів чи студентів (наприклад, на виконання тестів).

Феноменологічна модель освіти передбачає персональний характер навчання з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей тих, хто навчається, дбайливе й уважне ставлення до їхніх інтересів і потреб. Її представники відкидають погляд на школу як на «освітній конвеєр». Освіту вони розглядають як гуманістичну в тому значенні, щоб вона найбільш повно й адекватно відповідала справжній сутності людини, допомагала їй знайти те, що в ній уже закладено природою, а не «відливати» у певну форму, придуману кимсь заздалегідь, апіорі. Педагоги - прихильники цієї моделі створюють умови для самопізнання й підтримання унікального розвитку кожного учня чи студента відповідно до успадкованої ним природи, надають якнайбільше свободи вибору й умов для реалізації свого природного потенціалу і для самореалізації. Прихильники цього напряму обстоюють право індивіда на автономію розвитку й освіти.

Неінституціональна модель освіти орієнтована на організацію освіти поза соціальними інститутами, зокрема школами і ВНЗ. Це освіта на «природі», за допомогою Інтернету, в умовах «відкритих шкіл», дистанційне навчання та ін..

2. Зміст освіти у вищій школі.

Перш ніж розглядати зміст освіти у вищій школі, доцільно ще раз згадати про сутність терміна «освіта». *У вузькому*

розумінні освіта – це сукупність знань, умінь, навичок і компетенцій, набутих у навчальних закладах або самостійно, а також процес засвоєння систематизованих знань, розвитку пізнавальних сил, формування світогляду. *У більш широкому значенні освіта*, на думку академіка С. Гончаренка, – духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини. При цьому на перше місце ставиться не обсяг знань, а їх поєднання з особистісними якостями, уміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями. За означенням, прийнятим XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, за якого вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Традиційно виділяють три види освіти: *загальну, політехнічну і професійну* (рис. 2).

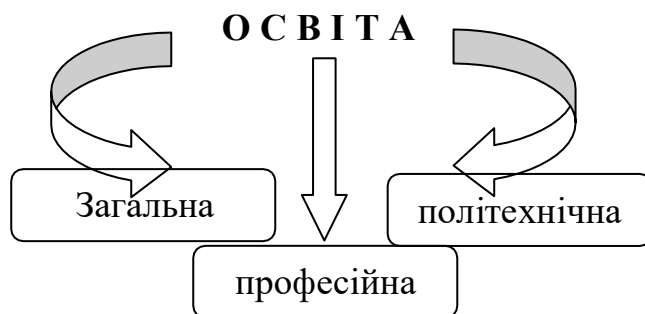

Рис. 2. Види освіти в сучасному суспільстві

– *Загальна освіта* передбачає оволодіння знаннями, уміннями й навичками з основ наук, які потрібні людині у повсякденному житті, а також підготовку до здобуття професійної освіти. Загальну освіту здобувають у загальноосвітніх навчально-виховних закладах (школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах).

– *Політехнічна освіта* (грец. poly – багато і techne – мистецтво, майстерність, вправність) виконує функцію ознайомлення з різноманітними галузями виробництва, пізнання сутності основних технологічних процесів, оволодіння вміннями й навичками обслуговування найпростіших технологічних (виробничих) процесів. Окремими компонентами політехнічної освіти людина оволодіває впродовж усього життя шляхом стихійного пізнання навколишньої дійсності, у процесі здобуття загальної та професійної освіти, а також беручи участь у виробничій діяльності.

– *Професійна освіта* спрямована на оволодіння знаннями, уміннями й навичками, які потрібні для здійснення професійної діяльності. В Україні професійну освіту здобувають у вищих та професійно-технічних навчальних закладах.

Зміст освіти – це чітко окреслене коло знань, умінь, навичок і компетенцій, якими людина оволодіває шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно. Він містить систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, культуру та практичних умінь і навичок, необхідних для життєдіяльності людини. Зміст освіти в цілому має сприяти розв’язанню генерального завдання – формуванню гармонійної, всебічно розвиненої особистості. Коли йдеться про зміст освіти, який лежить в основі професійної підготовки, то мається на увазі, що він орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців у широкому розумінні.

Зміст освіти (загальної, політехнічної, професійної) не є сталою величиною. Він змінюється залежно від рівня розвитку науки, соціально-економічного, культурного стану суспільства з урахуванням потреб освітньої підготовки молоді та перспектив соціального й економічного розвитку країни. Процес удосконалення змісту освіти, зокрема професійної, потребує чималих зусиль. Тут треба враховувати перспективу, тому що випускники ВНЗ працюватимуть у різних галузях народного господарства тривалий час після здобуття професійної освіти. Справа ускладнюється ще й тим, що обсяг нових знань (інформації) з усіх наук у середньому подвоюється через 3–6 років. Ось чому так важливо при формуванні змісту освіти для підготовки фахівців певної спеціальності вибрати з великого масиву інформацію, яка є результатом найновіших наукових досягнень і стане базовою для становлення фахівця з погляду перспективи його професійної діяльності.

Нові завдання, поставлені суспільством перед українською вищою школою Державною національною програмою

«Освіта. Україна XXI століття» та Законом України «Про вищу освіту» визначають основні напрями оновлення змісту освіти у сучасній вищій школі, зокрема забезпечення:

1. Деідеологізації змісту освіти (утвердження загальнолюдських цінностей, професійна спрямованість змісту освіти).

2. Етнізації змісту освіти (урахування національних досягнень, використання досвіду народної педагогіки, розширення курсів навчальних дисциплін, пов'язаних із національною історією і культурою народів України).

3. Використання міжпредметних зв'язків з метою посилення світоглядного змісту навчального процесу.

4. Індивідуалізації та диференціації змісту освіти (використання можливостей багатоваріантності програм, упровадження нормативної та вибіркової частин змісту освіти, селективних курсів тощо).

5. Практичної та професійної спрямованості змісту освіти.

6. Орієнтації змісту освіти на забезпечення можливостей активності, самостійності, саморозвитку та самовдосконалення особистості студента, підвищення його відповідальності за результати навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст освіти закріплюється **державними документами та навчально-методичними комплексами**. Це навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники.

Навчальний план – документ, який визначає перелік і обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення та кількість годин (кредитів), що відводяться на їх вивчення, графік навчального процесу, форми і методи поточного та індивідуального контролю навчальних досягнень студентів. Навчальний план відображає також обсяг часу, який відводиться на самостійну роботу студентів.

Базовий навчальний план розробляється на основі вимог Державного стандарту підготовки фахівців зі спеціальності на весь період реалізації відповідної освітньо-професійної програми, затверджується керівником ВНЗ, погоджується в Міністерстві освіти і науки України, інших профільних міністерствах, яким підпорядковані вищі навчальні заклади, і скріплюється відповідними печатками. На основі навчального плану розробляється робочий навчальний план на поточний навчальний рік, який затверджується деканом відповідного факультету.

Навчальний план ВНЗ III і IV рівнів акредитації складають за такими рівнями підготовки фахівця: бакалавр; магістр.

До обов'язкових *складових навчального плану* належать: реквізити, графік навчального процесу, план навчального процесу, цикли дисциплін підготовки фахівця.

Складання навчального плану – відповідальна і складна справа. Тут можна виділити два головних етапи. На першому необхідно вивчити вимоги, продиктовані відповідними галузями професійної діяльності, окреслити основні напрями підготовки фахівців певного профілю. Як наголошує професор А.М. Алексюк, виділення сфери професійної діяльності відповідає певним галузям виробництва, науки, освіти. Профіль підготовки кадрів для кожної галузі визначається поділом праці. Профіль навчання має конкретний зміст і є одним із

критеріїв, за яким перелік спеціальностей вищої професійної школи поділяється на групи.

Другий етап – безпосереднє складання навчального плану. У ньому всі дисципліни розподілені на дві групи: *нормативні й вибіркові*, а вони, своєю чергою, – на певні цикли. З огляду на державні стандарти в освіті, навчальні плани з усіх спеціальностей містять однаковий набір нормативних навчальних дисциплін. *Нормативні навчальні дисципліни* – це дисципліни, встановлені відповідною освітньо-професійною програмою, тому дотримання їх назв і обсягів є обов'язковим для навчального закладу. Якщо перелік нормативних навчальних дисциплін чітко регламентований, то *вибіркові навчальні предмети* встановлюються ВНЗ з урахуванням освітніх і кваліфікаційних вимог до професійного рівня фахівця, можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб і т. ін.

Нормативна частина навчального плану включає:

I. *Групу (цикл) гуманітарних та соціально-економічних дисциплін*. Беручи до уваги особливості профілю підготовки фахівців (гуманітарний, природничий, технічний та ін.), у цьому циклі може дещо змінюватися перелік дисциплін та кількість годин на ту чи іншу дисципліну.

II. *Групу фундаментальних дисциплін*, що містить цикл дисциплін природничо-наукової підготовки, та перелік дисциплін, вивчення яких становить базу для засвоєння вужчих фахових навчальних курсів, об'єднаних у *III циклі професійно орієнтованих дисциплін*. Навчальний час, що передбачений для засвоєння нормативної частини змісту

ОПП, повинен становити 60–65 % від загального навчального часу підготовки студентів. Вибіркова частина складається із циклів дисциплін самостійного вибору ВНЗ і дисциплін вільного вибору студента.

Оскільки навчання у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації має ступеневий характер, то в навчальному плані передбачено загальний обсяг годин циклу підготовки бакалаврів. Після цього для підготовки спеціалістів запроваджується третій цикл, який включає додатково соціально-економічні дисципліни, професійно орієнтовані дисципліни, дисципліни спеціалізації, практики, дипломну роботу.

Навчальними планами передбачено – за будь-якої схеми підготовки фахівців – крім теоретичного навчання, різні види практичної діяльності (навчальну, виробничу, педагогічну, переддипломну практики) та державну атестацію.

Для забезпечення якості навчання у вищій школі необхідно звертати особливу увагу на систему планування і організації навчального процесу. При цьому слід урахувати, що навчальний процес у ВНЗ будується відповідно до вимог державних нормативно-правових документів, зокрема *Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах*. Планування і організація навчального процесу здійснюється на основі чинного навчального плану. У навчальному плані для кожної спеціальності визначено *графік навчального процесу*, яким передбачено: бюджет годин у тижнях, такі аспекти

навчальної діяльності як теоретичне навчання, екзаменаційна сесія, практика, державні іспити, виконання дипломних робіт, канікули. У навчальному плані з кожної дисципліни чітко окреслюється кількість годин, що відводяться на лекції, лабораторно-практичні та семінарські заняття, терміни виконання курсових робіт, складання заліків та іспитів. Графік і план навчального процесу є основою для складання *розкладу занять* – важливого документу, яким регламентується академічна робота студентів і викладачів.

У руслі виконання Болонських угод в українських ВНЗ відбувається переорієнтація навчальних планів з лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму навчання, на посилення ролі самостійної роботи студента. У зв'язку з цим доцільною є практика організації навчально-пізнавальної діяльності з використанням *індивідуальних навчальних планів* студентів.

Індивідуальний навчальний план є робочим документом студента, який складається на початку кожного навчального року спільно із куратором. У навчальний план студента включаються нормативний та вибіркового компоненти. Студентові слід пояснити, що нормативна частина – це обов'язковий для засвоєння зміст фахової освіти. До нормативних навчальних дисциплін належать гуманітарні, соціально-економічні, фундаментальні дисципліни та цикл професійно-орієнтованих дисциплін. Наразі чинними нормативними актами ВНЗ надається автономне право щодо визначення змісту освіти, але його рівень не повинен бути нижчим від нормативного. Наближення вищої освіти в Україні до європейського рівня потребує перегляду співвідношення між нормативними і вибілковими дисциплінами в бік збільшення частки останніх.

Важливим нормативним документом, що визначає зміст освіти у вищій школі є *навчальна програма* – державний документ, в якому визначено зміст освіти з окремої навчальної дисципліни з виділенням розділів, тем, кількості годин на їх опрацювання. Навчальні програми розробляються науково-методичними комісіями ВНЗ за професійними напрямами і затверджуються Міністерством освіти і науки України. Вони є базовими з основних дисциплін з урахуванням державних стандартів. На їх основі кафедри ВНЗ розробляють робочі навчальні програми, які затверджуються кафедрами, вченими радами факультетів. Робочі навчальні програми обов'язкові для виконання викладачами. У підготовці навчальних програм треба ретельно дотримуватися вимог наступності між змістом освіти в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, а також рівнями підготовки фахівців у рамках вищої школи – бакалаврів, магістрів.

Навчальна програма є базовим документом у підготовці підручників і навчальних посібників для вищої школи.

Підручник – це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з конкретної дисципліни відповідно до вимог чинної програми. За словами І.Я. Лернера, «підручник становить матеріалізований носій змісту освіти й водночас є організатором процесу засвоєння цього змісту...».

Навчальний посібник – це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з окремих аспектів програми, а також подається додатковий матеріал для формування у студентів відповідних умінь і навичок. Якщо для загальноосвітніх навчально-виховних закладів готують переважно підручники, де чітко визначені параметри щодо змісту освіти, то у ВНЗ більш поширені навчальні посібники. Це дає змогу викладачам і студентам значно розширювати діапазон пізнавальної діяльності, залучати додаткові наукові джерела, особливо ті, в яких подається нова наукова інформація.

Підготовка підручників і навчальних посібників потребує від авторів великої відповідальності. По-перше, у цих навчальних книгах мають бути акумульовані ґрунтовні наукові знання з конкретних проблем, що мають сенс для розуміння гносеологічних засад розвитку певної науки і які не втратили своєї значущості для подальшого становлення відповідних наукових напрямів, а також сприяють формуванню професійних умінь і навичок майбутніх фахівців. По-друге, у навчальних посібниках мають бути закладені основи й передумови подальшого розвитку наукових інтересів студентів.

У процесі підготовки підручників і навчальних посібників для ВНЗ автори мають ретельно дбати про реалізацію в них вимог основних принципів навчання: науковості, систематичності, послідовності й доступності викладу, наочності, ґрунтовності, зв'язку матеріалу з професійною діяльністю. Також важливо в підручниках і навчальних посібниках структурувати матеріал з належним дотриманням дидактичних вимог: чітко визначати проблемні питання, які розглядаються у тій чи іншій темі, завдання для самостійної навчальної роботи студентів, список літератури, питання для самоконтролю і тощо.

Окрім обов'язкових навчальних дисциплін, у навчальних планах кожної спеціальності є факультативні курси та дисципліни за вибором студентів. У кожному разі відповідна кафедра розробляє навчальні програми з цих дисциплін, навчально-методичні матеріали для опрацювання курсів, які затверджуються радами факультетів.

В організації навчально-виховної роботи у ВНЗ поки що зберігається тенденція значну частину навчального часу відводити на інформаційну діяльність викладача. Студенти щоденно завантажені аудиторними заняттями (6–8 годин), у них залишається обмаль часу на самостійну пізнавальну діяльність. При плануванні навчального навантаження викладачів мало часу виділяється на підготовку завдань для самостійної навчальної роботи студентів, здійснення керівництва нею. Для підвищення продуктивності навчальної діяльності у ВНЗ при укладанні навчальних планів, програм, підручників і навчальних посібників у нормативах планування навчального навантаження професорсько-викладацького складу необхідно перенести центр ваги на організацію самостійної навчальної роботи студентів і забезпечення ефективного контролю й оцінювання цієї форми навчання.

Лекція 4. Методи та форми організації навчального процесу у вищій школі

План

1. Методи організації навчального процесу у вищій школі.
2. Форми організації навчального процесу у вищій школі.

1. Методи організації навчального процесу у вищій школі.

Методи навчання (гр. *methodos* – шлях пізнання, спосіб знаходження істини) – це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й студентів, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань. Вони реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності.

Прийоми навчання – це складова методу, конкретні дії педагога й студентів, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів.

У дидактиці існують такі **класифікації методів навчання**:

- *за джерелами передачі й характером сприйняття інформації*: словесні, наочні та практичні (Е. Галант, С. Петровський);

- *за основними дидактичними завданнями, які необхідно вирішувати на конкретному етапі навчання*: методи оволодіння знаннями, формування умінь і навичок, застосування отриманих знань, умінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов);

- *за характером пізнавальної діяльності*: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі (І. Лернер, М. Скаткін);

- *на основі внутрішнього логічного шляху засвоєння знань*: індуктивний, дедуктивний, традуктивний, аналітичний, синтетичний, порівняння, узагальнення, конкретизації і виділення головного.

Дослідник проблем педагогіки Ю. Бабанський виокремлює три великі групи методів навчання (кожна передбачає декілька класифікацій), в основу яких покладено:

- *організацію та здійснення навчально-пізнавальної діяльності* (пояснення, інструктаж, розповідь, бесіда, робота з підручником, ілюстрування, самостійне спостереження, вправи, лабораторні, практичні і дослідні роботи);

- *стимулювання і мотивацію навчально-пізнавальної діяльності* (навчальна дискусія, пізнавальні ігри, створення ситуації інтересу і новизни у процесі викладання, опора на життєвий досвід студента, стимулювання обов'язку і відповідальності у навчанні);

- *контроль і самоконтроль навчально-пізнавальної діяльності* (усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований, самоконтроль і самооцінка у навчанні).

Ця класифікація теж недосконала, оскільки в практиці навчання метод застосовують не ізольовано, а в певному взаємозв'язку і взаємозалежності з

іншими методами і прийомами. Проте вона найпослідовніша й найзручніша [12].

Значна кількість вчених-педагогів (А.М. Алексюк, Н.М. Верзилін, Н.М. Мочалова, А.Г. Пінкевич, Б.Є. Райков та ін.) дотримуються ідеї *бінарної системи методів навчання*. Академік М.І. Махмутов обстоює ідею номенклатури бінарних методів навчання, згідно з якою розрізняють такі методи викладання: інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний, інструктивно-практичний, пояснювально-спонукальний. Також виокремлені методи учіння: виконавський, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, пошуковий методи навчання.

Найбільш прийнятною і зрозумілою, на думку А.І. Кузьмінського, є традиційна класифікація методів навчання, яка, з одного боку, базується на зовнішніх і внутрішніх чинниках процесу пізнання об'єктивної реальності, а з іншого – має у своїй основі логічно вмотивовані підходи: за джерелами отримання знань, особливостями логіко-мисленнєвої діяльності, рівнем розумової активності [6].

Професор А.М. Алексюк визначає зовнішню (формальну) і внутрішню (змістову) сторони навчання. До *зовнішньої* він відносить: словесно-слухову форму навчання; різні форми застосування наочності; практичні роботи учнів; прояви педагогічної майстерності; керівництво пізнавальною діяльністю учнів/студентів та контроль і оцінювання їхньої навчальної праці. *Внутрішнім* аспектом методів навчання є: рух змісту основ наук, техніки й мистецтва; логічна грань розумової діяльності з урахуванням віку та індивідуальних можливостей; психологічна властивість методу (рівні й види пізнавальної діяльності, мотивація і стимулювання навчальної праці).

Форми організації процесу навчання розкривають через способи взаємодії педагога зі студентами під час розв'язання дидактичних завдань. Вони виявляються за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, відносинами. У них реалізується зміст освіти, освітні технології, стилі, методи й засоби навчання.

2. Форми організації навчального процесу у вищій школі.

Форма організації навчання – певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання. Форми організації навчання мають упорядкувати навчальний процес. Їхньою провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей.

У дидактичному процесі найчастіше виокремлюють чотири групи організаційних форм (за В.Л. Ортинським):

- навчальні заняття;
- практична підготовка;
- самостійна робота;
- контрольні заходи (рис. 3).

Навчальні заняття	Практична підготовка	Самостійна робота	Контрольні заходи
лекція; семінар; лабораторне заняття; практичне заняття; індивідуальне заняття; навчальна конференція; консультація; навчальна гра	навчальна практика, технологічна практика, переддипломна практика тощо	робота з друкованими джерелами; самостійне вправляння; самостійне вивчення певних питань; участь у роботі гуртків; експериментально-дослідницька робота; самостійний перегляд телепередач; тематичних кінофільмів, прослуховування радіопередач та ін.	іспити/заліки; модульний контроль; контрольні роботи; контрольна перевірка оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями з різних предметів; вирішення кваліфікаційних завдань; захист курсових і дипломних робіт

Рис. 3. Організаційні форми дидактичного процесу

На практиці кожну лекцію – вступну, інформаційну, оглядову, настановну, підсумкову – можна викласти з допомогою вказаних методів.

Вступна лекція дає перше цілісне уявлення про навчальний предмет і орієнтує студента в системі роботи з цього курсу. Лектор ознайомлює студентів з метою і завданнями курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін та в системі підготовки фахівця. Подає короткий огляд курсу, етапи розвитку науки і практики, досягнення у цій сфері, імена відомих учених, викладає перспективні напрями досліджень. Лектор відзначає методичні й організаційні особливості роботи в межах курсу, а також подає аналіз навчально-методичної літератури, яку рекомендовано студентам, уточнює терміни і форми звітності.

Інформаційна лекція орієнтована на викладення і пояснення студентам наукової інформації, яку потрібно осмислити й запам'ятати. Це найтрадиційніший тип лекцій у практиці вищої школи.

Оглядова лекція – систематизація наукових знань на високому рівні. Вона потребує чимало асоціативних зв'язків у процесі осмислення інформації, яку викладають під час розкриття внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, крім деталізації й конкретизації. Зазвичай, стержень викладених теоретичних положень становить науково- понятійна й концептуальна основа всього курсу чи великих його розділів.

Настановна лекція – вид лекції у вищій школі, спрямований на розкриття

підходів, принципів, умов, форм, методів та особливостей діяльності студентів з метою оволодіти, насамперед самостійно, сукупністю знань, навичок і вмінь. Настановні лекції найчастіше проводять із студентами заочної та дистанційної форм навчання.

Підсумкова лекція – вид лекції, який використовують наприкінці вивчення навчальної дисципліни, блока навчальних дисциплін, курсу тощо з метою підбивання підсумків із питань аналізу діяльності студентів; змісту глибини й широти здобутих знань, навичок і вмінь, розкриття шляхів їх реалізації в житті; висвітлення проблем наукових питань та ін.

Ще раз підкреслюємо, що кожен вид лекції у вищій школі можна прочитати, використовуючи різні методи. Наприклад, на основі *проблемного методу* викладають так звану проблемну лекцію. Під час цієї лекції нові знання повідомляють через проблемність питання, завдання чи ситуації. Процес пізнання студентів у співпраці й діалозі з викладачем наближається до дослідницької діяльності. Зміст проблеми розкривають через організацію пошуку її розв'язання чи підсумовування й аналізу традиційних і сучасних поглядів.

На основі *методу наочності* викладають так звану лекцію-візуалізацію. Це форма подавання лекційного матеріалу засобами аудіо-, відеотехніки чи іншими технічними засобами навчання. Читання такої лекції – розгорнуте чи коротке коментування візуальних матеріалів (натуральних об'єктів – людей у їхніх діях і вчинках, у спілкуванні й у розмові; мінералів, реактивів, деталей машин; картин, малюнків, фотографій, слайдів; символічних, у вигляді схем, таблиць, графіків, моделей).

На основі *діалогічного методу* викладають бінарну лекцію – різновид читання лекції у формі діалогу двох науково-педагогічних працівників (або як представників двох наукових шкіл, або як ученого і практика, викладача і студента і т.д.).

На основі *методу пошуку помилок* викладають так звану лекцію із заздалегідь запланованими помилками, яка розрахована на стимулювання студентів до постійного контролю пропонованої інформації (пошук помилки: змістової, методологічної, методичної, орфографічної). Наприкінці лекції проводять діагностику слухачів і аналіз зроблених помилок.

На основі *методу запитань і відповідей* викладають лекцію-конференцію. Її проводять як науково-практичне заняття, із поставленою проблемою й системою доповідей, тривалістю 5–10 хв. Кожен виступ репрезентує логічно завершений текст, заздалегідь підготовлений у межах запропонованої викладачем програми. Сукупність представлених текстів дасть змогу всебічно висвітлити проблему. Наприкінці лекції викладач підбиває підсумки самостійної роботи й виступів студентів, доповнюючи чи уточнюючи запропоновану інформацію, і формулює основні висновки.

Лекція-консультація може відбуватися за різними сценаріями. Перший варіант – за типом «запитання – відповіді». Лектор відповідає упродовж лекційного часу на запитання студентів за матеріалами всього розділу чи всього

курсу. Другий варіант такої лекції, яку можна організувати за типом «запитання – відповіді – дискусія», є потрійним поєднанням: викладення нової навчальної інформації лектором, задавання запитань і організація дискусії у пошуку відповідей на сформульовані питання.

У практиці вищої школи використовують також інші види лекційної форми навчання.

Конспект кожної лекції має містити тему (точно сформульовану), мету й завдання, список літератури обов'язкової і додаткової, текст змісту (з виокремленням основного й другорядного), завдання для самостійної роботи.

Варто зазначити, що лекція потребує відповідного голосового оформлення; відпрацювання мимики й жестів; репетирування (перед дзеркалом і з магнітофоном) із хронометруванням часу всієї лекції та окремих її частин.

На початку лекції викладач обов'язково має усно повідомити тему й мотивувати її значення; чітко сформулювати мету й завдання лекції; дати змогу студентам записати тему, план і літературу (з анотаціями й завданнями).

У вищому навчальному закладі, крім лекції, використовують також інші організаційні форми навчання: семінар, лабораторну роботу, науково-практичну конференцію, самостійну навчальну роботу студентів, виробничу практику, стажування в іншому вітчизняному чи закордонному ВНЗ тощо.

Семінар. Важливою організаційною формою навчання є семінар. Його відмінність від інших форм у тому, що він орієнтує студентів на виявлення більшої самостійності у навчально-пізнавальній діяльності. Під час семінару поглиблюються, систематизуються й контролюються знання, здобуті в результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою тощо.

Семінар має такі дидактичні цілі: поглиблення, систематизація; закріплення знань, перетворення їх на переконання; перевірка знань; прищеплювання навичок і умінь самостійної роботи з книгою: розвиток культури мовлення, формування вміння аргументовано обстоювати свої погляди, відповідати на запитання, слухати інших, формулювати запитання. Тому питання плану семінарського заняття мають охоплювати основний матеріал теми й бути короткими, чіткими, їх можна формулювати і в стверджувальній, і в запитальній формах. Зазвичай, на семінарські заняття виносять не більше 4–6 запитань (на двогодинне заняття – не більше 2–3 питань).

Залежно від способу проведення виокремлюють такі види семінарів: *семінар-бесіда*, *семінар-заслуховування*, *семінар-диспут*, *семінар-прес-конференція* тощо.

Навчальна конференція також є організаційною формою навчання, яка забезпечує педагогічну взаємодію викладача й тих, хто навчається. Вона спрямована на розширення, закріплення та вдосконалення знань. Підготовка до конференції починається з визначення теми, добору питань, які сукупно розкривають обрану тему. Головне в конференції – вільне, відверте обговорення проблемних питань. Конференція за своїми особливостями близька до семінару і є його розвитком, тому методика проведення конференцій подібна до методики

проведення семінарів.

Мета *консультації* – аналіз навчального матеріалу, що його недостатньо засвоїли студенти. Основні дидактичні цілі консультацій: ліквідація прогалин у знаннях тих, кого навчають, надання їм допомоги в самостійній роботі. Розрізняють індивідуальні й групові консультації.

У процесі навчання використовують *ігрові методи*. Гру в освітньому процесі розглядають як довільну, внутрішньо мотивовану діяльність, яка передбачає гнучкість у розв'язанні питання про те, як використовувати той чи інший предмет, звертаючись до свого минулого, орієнтуючи себе до сьогодення й прогнозу майбутнього в процесі гри. В інноваційних іграх використовують найрізноманітніші засоби й методи роботи.

Ділові ігри – найскладніша форма ігрових занять, під час яких імітують колективну професійну діяльність. Нині їх широко застосовують у ВНЗ. Ділові ігри мають значні дидактичні можливості, оскільки забезпечують закріплення й комплексне застосування знань, здобутих під час вивчення різних дисциплін (інтеграційна роль ігор); формування чіткого уявлення про професійну діяльність в обраній спеціальності; розвиток навичок ефективного управління реальними процесами, зокрема за допомогою сучасних математичних методів і технічних засобів. Професійні ігри призначені для розвитку творчого мислення, формування практичних навичок та вмінь, вироблення індивідуального стилю спілкування й поведінки під час колективного розв'язання завдань. Вони певною мірою відображають репетицію елементів професійної діяльності.

Лабораторне заняття – форма організації навчання, яку проводять за завданням і під керівництвом науково-педагогічного працівника. Основні дидактичні цілі лабораторних робіт – експериментальне підтвердження вивчених теоретичних положень; експериментальна перевірка формул, розрахунків; ознайомлення з методикою проведення експериментів, досліджень та ін. Під час роботи в студентів формуються вміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, аналізувати, робити висновки та узагальнення, самостійно проводити дослідження, користуватися різними прийомами вимірів, оформлювати результати у вигляді таблиць, схем, графіків тощо. Водночас у них формуються професійні вміння і навички користуватися різними приладами, апаратурою, системами та іншими технічними засобами у проведенні дослідів.

Практичне заняття – форма організації навчального процесу, під час якої за завданням і під керівництвом науково-педагогічного працівника студенти виконують практичну аудиторну чи позааудиторну роботу з будь-якого предмета. Особливо значну роль практичні заняття мають відіграти у вивченні спеціальних предметів, зміст яких спрямовано на формування професійних умінь. Основна дидактична мета практичного заняття – закріплення й деталізація наукових знань, а головне – формування навичок і вмінь. Для проведення практичного заняття викладач готує відповідні методичні матеріали: тести для виявлення рівня оволодіння необхідними теоретичними положеннями; набір практичних завдань різної складності для вирішування їх на занятті та дидактичні засоби.

Індивідуальні заняття є важливою формою організації навчального процесу. Вони передбачають створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів.

Дидактична мета *другої групи – організаційних форм практичної підготовки* – формування у студентів професійних навичок, а також практичних умінь, необхідних для виконання професійних завдань. Практична підготовка студентів ВНЗ є обов'язковим компонентом освітньо- професійної програми для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня і має на меті набуття студентом професійних навичок та вмінь.

Практична підготовка студентів здійснюється на передових сучасних підприємствах і організаціях різних галузей господарства, науки, освіти, охорони здоров'я, культури та мистецтва, торгівлі і державного управління.

Практична підготовка проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача ВНЗ та спеціаліста з даного фаху.

Програма практичної підготовки та терміни її проведення визначаються навчальним планом.

Організація практичної підготовки регламентується Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 року № 93.

До *третьої групи – організаційних форм самостійної роботи* – належить робота з друкованими джерелами (підручниками, навчальними посібниками, інструкціями, настановами тощо), самостійне вправляння, самостійне вивчення певних питань, участь у роботі гуртків, експериментально-дослідницька робота, самостійний перегляд телепередач, тематичних кінофільмів, прослуховування радіопередач та ін.

Мета самостійної роботи студентів – самостійне вивчення, закріплення й поглиблення раніше здобутих і нових знань, набування практичних навичок і умінь. Дидактичні цілі самостійної роботи:

- закріплення, поглиблення, розширення й систематизація знань, здобутих під час аудиторних занять;
- самостійне оволодіння новим навчальним матеріалом;
- формування професійних навичок і вмінь;
- формування вмінь і навичок самостійної розумової праці;
- розвиток самостійності мислення, творчого підходу до розв'язання поставлених завдань;
- самоосвіта.

До *четвертої групи – організаційних форм контрольних заходів* – належать: іспити/заліки, модульний контроль, контрольні роботи, контрольна перевірка оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями з різних предметів, розв'язання кваліфікаційних завдань, захист курсових і дипломних робіт.

Лекція 5. Сучасні технології та засоби навчання у ВНЗ

План

1. Сучасні технології навчання у ВНЗ.
2. Засоби навчання у ВНЗ. Поняття, функції і види засобів навчання.

1. Сучасні технології навчання у ВНЗ. Термін *«технологія»* походить від грецьких слів «*techne*» – мистецтво, майстерність, вміння, і «*logos*» – вчення, наука. Спершу його використовували в системі технічних знань для означення наукової дисципліни, яка визначала сукупність даних про різноманітні засоби обробки сировини, напівфабрикатів і виробів у галузі виробництва. Пізніше цей термін отримав значне поширення і в інших сферах суспільного життя: політиці, економіці, освіті.

Технологія передбачає мистецтво володіння процесом, певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментарію та алгоритму дій), тобто у процесуальному розумінні технологія має дати відповідь на запитання: «Як досягти результату діяльності (з використанням чого і якими засобами)?». Глумачний словник С.І. Ожегова визначає технологію як *сукупність виробничих процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис засобів виробництва.*

Технології в галузі навчання і виховання принципово відрізняються від промислових технологій. Основна відмінність полягає у більшій гнучкості перших, центром ваги яких, вихідним і кінцевим результатом, є людина, а основним параметром виміру виступає рівень її розвитку.

Освітні технології, як найбільш загальні утворення, характеризують загальну стратегію розвитку освіти і освітнього середовища (єдиного освітнього простору).

Основне призначення освітніх технологій – прогнозування розвитку освітніх систем, їх проектування, планування та визначення факторів, які відповідають освітнім цілям.

Ю.П. Сурмін та Н.В. Туленков розглядають освітні технології як особливий різновид соціальних технологій – як складні і відкриті системи певних прийомів і методик, концептуально об'єднаних пріоритетними освітніми цілями, а також пов'язаних між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожен елемент цієї системи накладає відбиток на всі інші елементи. На сучасному етапі суспільного розвитку підґрунтям освітніх технологій постає *гуманістична концепція освіти.*

У структурному відношенні освітні технології (вважає Т.І. Туркот) містять декілька послідовно виконуваних блоків- операцій:

– Маркетинг і прогноз суспільних та особистих потреб в отриманні професійних знань.

Діагностика об'єктів навчання і виховання. Формування навчально-виховних цілей і завдань.

Визначення змісту і методів навчально-виховного процесу.

Перевірка ефективності отриманих результатів.

Корекція і упровадження освітніх технологій в реальну педагогічну практику [10].

Якщо освітні технології – це відбиток стратегії освіти, то *педагогічні технології* призначені втілювати тактику її реалізації. Наразі нараховують понад 300 визначень поняття «**педагогічна технологія**». На нашу думку, найбільш повне визначення сутності педагогічної технології запропонувала С.О. Сисоєва, яка розглядає її як *створену адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтовану навчально-виховну систему соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, яка внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль всіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога. Педагогічна технологія:*

1) це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виконання. Зміна завдання веде до зміни технології [1, с. 318];

2) це сукупність науково обґрунтованих способів організації і здійснення педагогічної діяльності, які спрямовані на оптимізацію навчання [2, с. 297].

1. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. навч. посібник. Київ: Гранма, 1999. 350 с.

2. Коваленко О. Е. та ін. Методика професійного навчання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. інж.-пед. спец-тей / Коваленко О. Е., Брюханова Н. О., Корольова Н. В., Шматков Є. В. Харків: ВВП «Контраст», 2008. 488 с.

С.С. Вітвицька стверджує, що кожна педагогічна технологія має відповідати основним методологічним вимогам, критеріям технологічності:

- концептуальності, тобто мати підґрунтям певну концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування освітніх цілей;

- системності (мати всі ознаки системи);

- логічності, цілісності та взаємозв'язку усіх елементів системи;

- керованість, тобто можливість цілепокладання, проектування процесу навчання і виховання, поетапної діагностики, варіювання методами та засобами навчання і корекції знань та вмінь;

- відтворюваності, тобто можливості застосування в інших однотипних умовах та іншими суб'єктами;

- єдності змістової та процесуальної частин, їх взаємообумовленості;

- ефективності, тобто оптимальності зусиль для отримання гарантованого запланованого результату – певного стандарту навчання [3].

Навчальна (дидактична) технологія – поняття близьке, але не тотожне поняттю «педагогічна технологія». *Навчальна технологія окреслює шляхи засвоєння конкретного навчального матеріалу в межах навчальної дисципліни, теми, проблеми.* Дидактична технологія потребує чіткого визначення цілей

навчання, спеціального структурування навчального змісту, адекватних йому форм і методів навчання.

За означенням ЮНЕСКО технологія навчання в загальному розумінні – це системний метод створення, застосування і визначення усього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти.

Реалізуються дидактичні технології засобами **педагогічної техніки**, яку слід розглядати як комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці методів педагогічної взаємодії в системі

«Викладач/Вчитель – Студент/Учень».

При вивченні педагогічної літератури звертає на себе увагу використання у деяких випадках понять «методика викладання» та «технологія навчання» як ідентичних. В основу дидактичної технології покладено ідеї проектування та відтворення навчального циклу, а також забезпечення оптимального зворотного зв'язку. В.О. Сластьонін підкреслює, що поняття технологія навчання слід розглядати як *педагогічну діяльність, котра реалізує науково-обґрунтований проект дидактичного процесу й має більш високий ступінь ефективності, надійності та гарантованості результатів*, ніж це має місце при традиційних методиках навчання.

Слід зазначити, що у вищій школі протягом століть традиційно домінувала спочатку лекційна, а потім лекційно- практична методика навчання.

Традиційна система навчання більш чи менш задовольняла суспільні потреби, однак кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменувалися революційними соціально-економічними, інформаційними змінами, які вимагали кардинальних змін в освітньому середовищі.

У цей період:

- освіта перетворюється в одну з ключових сфер суспільства, у якій формується його майбутнє інтелектуальне багатство, у тому числі і основні ресурси;
- освіта найактивніше діє на оновлення і розвиток усіх галузей суспільного життя, що сприяє підвищенню рівня освіти в найбільш розвинених країнах світу і активізує проблему переходу до загальної вищої освіти населення;
- відбувається швидке зростання об'ємів інформації, що потребує швидкого оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання, подовження термінів навчання, утвердження принципу неперервності освіти впродовж усього життя, всебічної технологізації освітнього процесу.

Якщо у традиційному навчанні увага акцентувалася на запам'ятовуванні і відтворенні інформації, то у нових умовах виникла потреба розвитку творчого (продуктивного) мислення студента, формування його комунікативних умінь та практичної підготовки до активної життєдіяльності у постійно мінливому соціальному середовищі. Слід зважати на особливість сучасної системи вищої освіти в Україні, де має місце співіснування традиційних та інноваційних технологій навчання з яскравим нахилом у бік традиціоналізму, що повною

мірою не забезпечує сучасних вимог до випускників ВНЗ. Отже, постає нагальна потреба широкого упровадження інновацій у навчальний процес.

Педагогічна інновація (з лат. *in* – в, *novus* – новий, оновлення, зміна) – це введення нового в цілі, зміст методи і форми навчання і виховання, в організацію діяльності педагога.

Характерною рисою інноваційних педагогічних і, зокрема, дидактичних технологій є особистісно-орієнтована освіта. Інноваційні технології відрізняються від традиційних перш за все *місцем і роллю основних учасників навчального процесу* – викладача і студентів, їх взаємовідносинами,

характером і змістом освітньої діяльності. І якщо в традиційному навчанні яскраво виражена підсистема

«суб'єкт-об'єкт», у якій тільки викладач відіграє роль суб'єкта, котрий визначає зміст, методи навчання та стиль взаємовідносин, то в інноваційному навчальному процесі зникає жорсткий розподіл ролей між викладачем і студентом. Студент у цьому варіанті перетворюється у важливий освітній суб'єкт, залучаючись до активного спілкування з викладачем і використанням знань, отриманих у процесі самостійної роботи з різними джерелами інформації. Спрямованість на суб'єкт-суб'єктну, діалогічну взаємодію закономірно приводить до необхідності реалізувати навчально-виховний процес як через традиційні, так і через інноваційні форми у їх гармонійному поєднанні.

Класифікацію сучасних технологій навчання у ВНЗ подано на рис. 1.

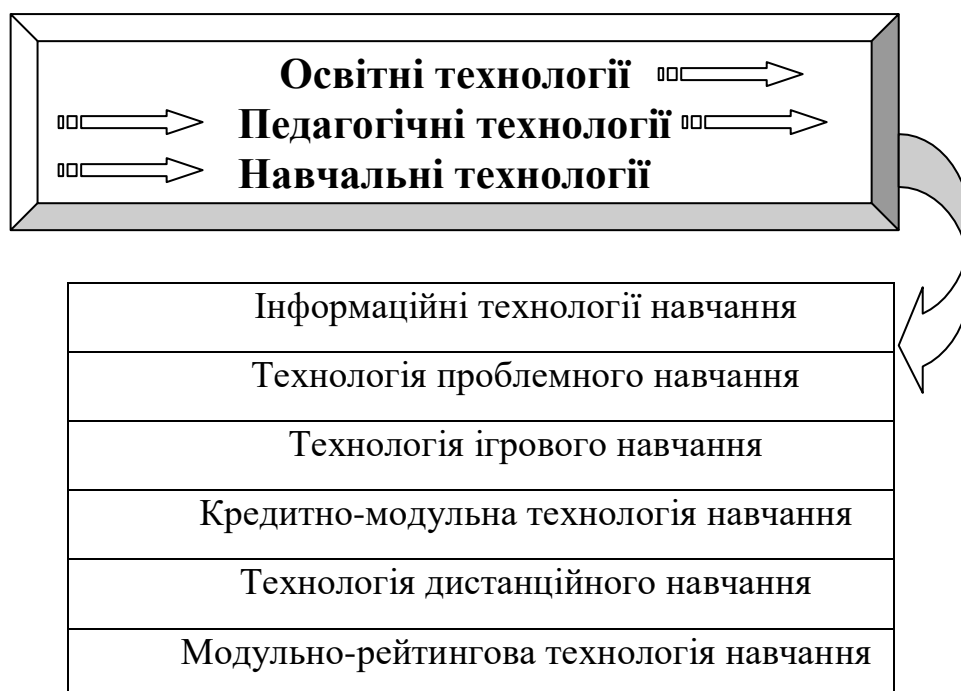

Рис. 1. Класифікація технологій навчання у ВНЗ

2. Засоби навчання у ВНЗ. Поняття, функції і види засобів навчання.

Засоби навчання – це різноманітне навчальне обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби та ін.).

Успішність процесу навчання, ефективність використання в ньому різних методів і форм навчання значною мірою залежать від вдалого вибору засобів навчання. **Засіб навчання** – допоміжний матеріальний засіб ВНЗ, що виконує специфічні дидактичні функції.

Головне завдання засобів навчання полягає у забезпеченні навчальної мети шляхом включення, активізації різноманітних пізнавальних можливостей студента.

Засоби навчання виконують найрізноманітніші *функції*:

– конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які дає викладач (картини, карти, таблиці та інший наочний матеріал);

– є прямими об'єктами вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, предмети живої природи);

– виступають «посередниками» між студентом і природою або виробництвом у тих випадках, коли їх безпосереднє вивчення неможливе або утруднене (препарати, моделі, колекції, гербарії тощо);

– використовуються для озброєння студентів уміннями та навичками – навчальними і виробничими (прилади, інструменти та ін.);

– є символічними (знаковими) засобами (історичні та географічні карти, графіки, діаграми тощо).

Підручник як важливий засіб навчання слугує для відновлення в пам'яті, повторення та закріплення здобутих на занятті знань, виконання самостійного завдання, повторення пройденого.

Необхідними чинниками, що сприяють успішному засвоєнню знань, є **технічні засоби навчання (ТЗН)**. До них належать дидактична техніка, екранні посібники статичної проекції (діафільми, діапозитиви, транспаранти, дидактичні матеріали для епіпроекції), посібники динамічної проекції (кінофільми, кінофрагменти та ін.); фонопосібники, відеозаписи, радіо- і телепередачі.

Застосування ТЗН на занятті вимагає попередньої підготовки, яка передбачає:

- вибір теми заняття;
- визначення необхідних для вивчення теми засобів навчання;
- підготовку необхідних ТЗН;
- визначення дидактичних функцій і місця кожного технічного засобу при вивченні теми;
- встановлення характеру можливої роботи студентів з ТЗН;
- вибір способу викладу навчального матеріалу на кожному етапі вивчення теми;
- використання технічних засобів навчання відповідно до плану заняття.

Особливості використання технічних засобів у навчальному процесі у вищій школі. Використання ТЗН, в тому числі комп'ютерної техніки, є важливим напрямом підвищення *ефективності* навчально-пізнавального процесу і надає навчально-методичній роботі зі студентами більш насичений, динамічний, творчий та інтенсивний характер. Сучасна освіта базується в

основному на вербальному способі передачі знань, де переважає сприймання усної інформації, яка перевантажує роботу слухового аналізатора. При цьому візуальний канал використовується мало, виникає сенсорне голодування, що значно знижує творчий характер навчальної діяльності.

Використання аудіовізуальних засобів навчання може виступати важливим напрямом досягнення позитивних практичних результатів. *Доцільність використання ТЗН зумовлено об'єктивними законами фізіології вищої нервової діяльності і заснованих на них психології особистого сприйняття.* В умовах стрімкого зростання інформаційних потоків і збільшення дефіциту навчального часу аудіовізуальні засоби дозволяють за один і той же термін часу викласти і засвоїти значно більший обсяг навчальних знань. При цьому якість інформації, що засвоюється студентами, підвищується за рахунок її наочності, виділення в графіках, схемах, слайдах, головних структурних елементах процесів і явищ. Використання ТЗН у викладанні навчальних дисциплін дозволяє збільшити обсяг інформації, яку необхідно запам'ятати, приблизно на 35 % і підняти ефективність занять на 20 %. Крім того, це дозволяє значно інтенсифікувати пізнавальну діяльність студентів, дає можливість надати до навчального процесу додаткову інформацію.

Вирішення проблеми підвищення інтенсифікації навчально-виховної діяльності здійснюється за двома основними напрямами: *по-перше*, шляхом подальшого якісного удосконалення методик викладання у ВНЗ; *по-друге*, шляхом удосконалення системи навчальної діяльності студентів, введення елементів наукового дослідництва, посилення самостійної творчої роботи.

Використання аудіовізуальних засобів навчання може виступати важливим напрямом досягнення позитивних практичних результатів як у першому, так і в другому випадках. За формою передачі інформації сучасні ТЗН поділяються на:

- екранні (мультимедійні дошки, мультимедійні проектори, рідкокристалічні та плазмові панелі, комп'ютери);
- звуко-відеотехнічні (комп'ютерна техніка).

В останній час набув поширення такий вид технічних засобів, як навчальне телебачення, котре за допомогою сучасної телевізійної техніки та телевізійних внутрішніх мереж і необхідного методичного забезпечення (відеороліки, кінофільми) набуло у ВНЗ широкого використання. Телевізійна техніка може використовуватися у навчальних аудиторіях, обладнаних телевізорами, DVD-програвачами. Використання технічних засобів навчання підвищує ефективність навчального процесу, покращує засвоюваність навчального матеріалу, а їх розробка та визначення напрямів застосування є важливою складовою методичної роботи у ВНЗ усіх рівнів акредитації.

Підвищення ефективності навчального процесу у ВНЗ шляхом застосування технологій електронного навчання та мультимедійних технологій. Нині у всьому світі на перший план в освіті виходить застосування технологій електронного навчання. Найбільш актуальним це є в умовах навчання у ВНЗ, де спостерігається процес переважання сучасних педагогічних технологій, у тому числі технологій електронного навчання, над традиційними.

Можливо, це є даниною моді, але сучасні умови постійного підвищення рівня інформатизації суспільства визначають напрями руху і розвитку його найбільш значущою і базовою структури – освіти.

Мультимедійні технології є на сьогоднішній день найбільш «модним» напрямом використання інформаційно- комп'ютерних технологій у сфері освіти. У широкому сенсі «мультимедія» означає спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача (що став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Завдяки застосуванню в мультимедійних продуктах і послугах одночасної дії графічної, аудіо (звукової) і візуальної інформації ці засоби володіють великим емоційним зарядом і активно включають увагу користувача (слухача).

Підвищення якості вищої освіти визначається використанням нових методів і засобів навчання. Активне навчання потребує залучення студентів до навчального процесу. Широке застосування мультимедійних технологій здатне різко підвищити ефективність активних методів навчання для всіх форм організації навчального процесу: на етапі самостійної підготовки студентів, на лекціях, на семінарських, практичних та лабораторних заняттях.

Експериментально встановлено, що у ході усного викладення матеріалу за хвилину слухач сприймає і здатний обробити до однієї тисячі умовних одиниць інформації, а в разі «підключення» органів зору – до 100 тисяч таких одиниць. Тому абсолютно очевидна висока ефективність використання в навчанні мультимедійних засобів, основа яких – зорове та слухове сприйняття матеріалу.

Мультимедійні продукти надають широкі можливості для різних аспектів навчання. Одними з основних можливостей і переваг мультимедійних засобів у разі їх застосування у навчальному процесі є:

- одночасне використання декількох каналів сприймання студента в процесі навчання, за рахунок чого досягається інтеграція інформації, що доставляється різними органами чуттів;
- можливість симулювати складні реальні експерименти;
- візуалізація абстрактної інформації шляхом динамічного представлення процесів;
- можливість розвинути когнітивні структури та інтерпретації студентів.

Мультимедійні засоби навчання, що використовуються в навчальному процесі, повинні відповідати системі психологічних, дидактичних та методичних вимог. До специфічних *дидактичних умов* відносять:

- адаптивність до індивідуальних можливостей студента;
- інтерактивність навчання;
- реалізація можливостей комп'ютерної візуалізації навчальної інформації;
- розвиток інтелектуального потенціалу студента;

- системність і структурно-функціональна зв'язаність представлення навчального матеріалу;
- забезпечення повноти (цілісності) і неперервності дидактичного циклу навчання.

З дидактичними вимогами тісно пов'язані *методичні вимоги*. Методичні вимоги до мультимедійних засобів навчання враховують своєрідність і особливості конкретного навчального предмета, специфіку відповідної науки, її понятійного апарату, особливості методів дослідження її закономірностей, можливостей реалізації сучасних методів обробки інформації. Мультимедійні засоби навчання повинні задовольняти таким методичним вимогам:

- представлення навчального матеріалу з опорою на взаємозв'язок і взаємодію понятійних, образних і дієвих компонентів мислення;
- відображення системи термінів навчальної дисципліни у вигляді ієрархічної структури високого порядку;
- надання студенту можливості виконання різноманітних контролюючих тренувальних дій.

Нарівні з дидактичними та методичними вимогами також виділяють низку *психологічних вимог*, що впливають на успішність та якість створення мультимедійних засобів навчання. Подання навчального матеріалу повинно відповідати не тільки вербально-логічному, але і сенсорно-перцептивному і представлінському рівням когнітивного процесу. Його виклад необхідно орієнтувати на тезаурус і лінгвістичну композицію конкретного вікового контингенту і специфіку підготовки студентів.

Як основний технічний засіб мультимедійних технологій, безумовно, виступає комп'ютер, оснащений необхідним програмним забезпеченням і мультимедійним проектором.

Звісно, що комп'ютер не замінює собою викладача, а є лише засобом здійснення педагогічної діяльності, його помічником. Завдяки своїм можливостям і розвитку технічних засобів мультимедійні технології можуть застосовуватися під час проведення практично всіх видів навчальних занять. Аналіз педагогічної літератури і досвід викладання дозволили виділити кілька основних аспектів застосування мультимедійних засобів у навчальному процесі під час проведення різних видів занять. У процесі читання лекції лектор, маючи у своєму розпорядженні обмеження на час, викладає основні поняття курсу і дає направляючі вказівки і пояснення студентам по змісту самостійно вивченого матеріалу. У цих умовах для підвищення якості й ефективності навчання збільшується значення візуалізації навчальної інформації.

Викладач у мультимедійній лекційній аудиторії отримує замість дошки та крейди потужний інструмент для представлення інформації в різноманітній формі (текст, графіка, анімація, звук, цифрове відео тощо). Як джерело ілюстративного матеріалу в цьому випадку найбільш зручно використовувати CD-ROM чи HTML документи. Істотним є те, що зникає необхідність ведення студентами конспектів, оскільки вся навчальна інформація подається їм у

електронному вигляді. Мультимедійні лекції можна використовувати для викладання практично всіх курсів. Якість і ступінь засвоєння навчального матеріалу, а також вплив на активізацію пізнавальної діяльності, як показує практика і проведене дослідження, істотно зростає. Було відмічено позитивне гальмування процесу забування і стабілізацію кривої відтворення навчальної інформації студентами з часом. Виявилася тенденція зростання темпів засвоєння знань студентами експериментальної групи, яким читалися лекції з використанням мультимедіа, що також має позитивний вплив на підвищення рівня міцності знань студентів.

Отже, використання мультимедійного супроводу істотно покращує сприйняття й осмислення питань, що розглядаються студентами, створює більш комфортні умови для аудиторної роботи студентів та викладачів.

Активація емоційного впливу на лекції із застосуванням мультимедійних засобів навчання пов'язана з тим, що:

– *по-перше*, навчальне середовище створюється з наочним представленням інформації в кольорі (психологами доведено, що запам'ятовування кольорової фотографії майже у два рази вище порівняно з чорно-білою);

– *по-друге*, використання анімації є одним з ефективних засобів привернення уваги і стимулювання емоційного сприйняття інформації (разом з тим заміна статистичних зображень динамічними доцільна лише в тому випадку, коли сутність об'єкта, що демонструється, пов'язана з процесом, динамікою, відношення яких не може передати статистика);

– *по-третьє*, наочне представлення інформації у вигляді фотографій, відеофрагментів змодельованих процесів має більш сильну емоційну дію на людину, ніж традиційні, оскільки воно сприяє покращенню розуміння і запам'ятовування фізичних і технологічних процесів/явищ, які демонструються на екрані.

Традиційно на лекційних заняттях використовуються *презентації* – набір слайдів, представлених у певному порядку. Презентація демонструється на великому екрані за допомогою мультимедійного проектора і служить ілюстрацією до розповіді викладача. Як інформаційне наповнення презентації можуть бути використані різні види інформації (текстова, аудіо, графічна, анімація, відео та ін.). Як методичні рекомендації із застосування презентацій на лекціях пропонується алгоритм, слідуючи якому, викладач може успішно підготуватися до заняття.

Отже, мультимедійні засоби навчання дозволяють:

- підвищити інформативність лекції;
- стимулювати мотивацію навчання;
- підвищити наочність навчання шляхом структурної надмірності;
- здійснити повторення найбільш складних моментів лекції (тривіальна надмірність);
- реалізувати доступність і сприйняття інформації у спосіб паралельного представлення інформації в різних модальностях: візуальної і

слухової (перманентна надмірність);

- організувати увагу аудиторії у фазі її біологічного зниження (25–30 хвилин після початку лекції та останні хвилини лекції) шляхом художньо-естетичного виконання слайдів-заставок або доцільно застосованої анімації та звукового ефекту;

- здійснити повторення (перегляд, коротке відтворення) матеріалу попередньої лекції;

- створити викладачеві комфортні умови роботи на лекції.

Слід зауважити, що для проведення *семінарських та практичних занять* інформаційні технології використовуються не так часто. Проте, як показали сучасні дослідження в галузі освітніх технологій, саме тут знаходяться великі резерви для підвищення ефективності навчання. Під час проведення групових і практичних занять також доцільно використовувати презентації, проте тут є свої особливості. Презентацію можна демонструвати як за допомогою проектора, так і (під час проведення занять у комп'ютерному класі) на екранах моніторів. Під час проведення таких видів занять доцільно використовувати презентації як частину заняття, наприклад, у вступній частині заняття для повторення раніше пройденого матеріалу. У цьому випадку презентацією може керувати і викладач, і студент. Вимоги до презентації для групових і практичних занять майже ті самі, що і для лекції.

Основна схема засвоєння інструментальних мультимедійних засобів на практичних та лабораторних заняттях полягає в тому, щоб спочатку підпорядкувати свої дії логіці, що задається цими засобами, а потім – цілями і завданнями своєї діяльності, отримавши нові можливості досягнення результатів цієї діяльності. На першому етапі мультимедійний засіб або ресурс виступає предметом навчальної діяльності, у ході якої набуваються знання про роботу засобу, вивчаються мови і прийоми взаємодії з ним, засвоюються навички роботи. На другому етапі цей мультимедійний ресурс перетворюється саме в засоби розв'язання будь-яких навчальних або професійних завдань.

Останнім часом багато уваги приділяється створенню й удосконаленню *електронних підручників* з різних дисциплін. Важливим моментом тут є використання мультимедійних засобів для підвищення наочності інформації до такої міри, яка не порівняна з використанням звичайних «паперових» підручників. Електронні підручники з великим успіхом застосовуються на різних заняттях і в ході самостійної підготовки. Ще одним аспектом застосування мультимедійних технологій в навчальному процесі є *навчальні програми*. Дані програми застосовуються, як правило, на практичних заняттях і дозволяють імітувати будь-які процеси та явища або працювати як *електронний тренажер*.

Досвід використання електронних підручників, навчальних програм і електронних тренажерів показує, що їх ефективність залежить, у першу чергу, від наявності зворотного зв'язку зі студентами. Не менш важливим під час створення цих програмних продуктів є врахування психолого-педагогічних і естетичних вимог.

Перспективним напрямом використання технологій мультимедіа в

навчальному процесі є *демонстрація тривимірних анімованих моделей об'єктів*. Тривимірна анімація дозволяє відтворити динамічні явища, які приховані від спостереження в умовах звичайного навчального процесу.

Основні труднощі в реалізації цього напрямку виникають у зв'язку з необхідністю використання досить складного програмного забезпечення і, як правило, великими часовими затратами на створення одного анімаційного ролика.

Демонстрація навчальних відеофільмів є одним із компонентів мультимедійних технологій. Наявність спеціальних програм – відеоредакторів – дозволяє досить швидко змонтувати фільм із відзнятих фрагментів, накласти звук на відеоряд і додати необхідні коментарі – субтитри. Найбільш істотним під час створення фільму є наявність якісного сценарію, і, як наслідок, логічна послідовність викладення матеріалу, яка обмежена в часі. Тривимірні анімації, відеоролики можуть використовуватися як у складі мультимедійної презентації, так і поза нею. Отже, розглянуто основні напрями використання мультимедійних технологій в навчальному процесі ВНЗ. Як відзначалося вище, використання мультимедійних технологій дозволяє істотно підвищити ефективність навчального процесу. Проте поряд з очевидними перевагами цих технологій існують *проблемні питання* їх використання:

- для створення і використання мультимедійного матеріалу необхідне знання персонального комп'ютера та навички роботи зі спеціальним програмним забезпеченням, яке є не у кожного викладача або студента;
- створення мультимедійних продуктів – процес, який вимагає серйозних часових затрат і знань із різноманітних галузей;
- зловживання спецефектами і надмірні обсяги інформації, які представлені мультимедійними засобами, можуть відволікати увагу в процесі навчання;
- рівень інтерактивної взаємодії користувача з мультимедіа-програмою все ще дуже далекий від рівня спілкування між людьми;
- вимагається відповідність між апаратними засобами та мультимедійними програмами, оскільки останні мають високу ресурсоемність;
- часто під час розробки мультимедійних засобів навчання акцент робиться не на навчання, не на допомогу студенту, а на технологію програмної реалізації.

Попри все, частина проблем може бути успішно вирішена, наприклад, залученням спеціалістів у галузі мультимедійних технологій або підвищенням кваліфікації викладацького складу на спеціальних курсах і семінарах. У цілому, мультимедіа є винятково корисною і плідною навчальною технологією завдяки притаманній їй якості інтерактивності, гнучкості та інтеграції різноманітних типів мультимедійної навчальної інформації, а також завдяки можливості враховувати індивідуальні особливості студентів та сприяти підвищенню їх мотивації. Мультимедійні засоби навчання є перспективним і високоефективним інструментом, що дозволяє надати масиви інформації у більшому обсязі, ніж

традиційні джерела інформації, і в тій послідовності, яка відповідає логіці пізнання і рівню сприйняття конкретного контингенту студентів. Вирішивши проблемні питання, можна підняти процес навчання на якісно новий рівень.

Методика використання сучасних технічних засобів навчання. Відомо, що наочні засоби навчання, за умов їх доцільного використання в навчальному процесі, сприяють ефективному вирішенню основних завдань освіти та професійного становлення майбутніх фахівців, зокрема:

- забезпечують студентів новою і достовірною інформацією про явища і процеси, які вивчаються;
- пояснюють у динаміці принципи та дії складних механізмів чи машин;
- навчають алгоритму виконання різних видів діяльності;
- задовольняють бажання та інтереси студентів;
- забезпечують контроль і корекцію знань, умінь і навичок, ефективний зворотний зв'язок;
- дозволяють створити банк даних для проведення навчально-тренувальних і дослідницьких робіт;
- сприяють раціональній організації навчального процесу, підвищенню його результативності тощо.

Використання у процесі проведення навчальних занять комп'ютера у поєднанні з мультимедійним обладнанням дозволяє викладачу вільно коментувати підготовлені матеріали, вибирати раціональний стиль і ритм викладання та спілкування з аудиторією, а студентам не тільки усвідомлювати інформацію, але й скласти якісний конспект. Сучасні технічні засоби навчання надають викладачеві небачені раніше технічні можливості. Однак ефективне використання цих пристроїв можливе лише за наявності відповідного дидактичного забезпечення та глибоко продуманої методики застосування ТЗН.

Ефективному застосуванню ТЗН передують ретельна підготовка. Вона передбачає добір та виготовлення дидактичних матеріалів (слайдів, діафільмів, відеофрагментів, магнітофонного звукозапису, файлів для мультимедійної проекції тощо), визначення та підготовку умов демонстрації, аналіз і вибір методичних прийомів та послідовності демонстрації. У робочому плані викладача це відображається відповідними помітками. У переважній більшості випадків дидактичні матеріали не є вичерпним джерелом інформації і потребують пояснень викладача. У цьому сенсі методика застосування ТЗН розрізняється за видами діяльності (семінарське заняття, лекція, практичне заняття) та за уявними частинами заняття.

Так, використання ТЗН в *організаційно-вступній частині заняття* вважається дієвим засобом підготовки аудиторії до сприйняття складної теми, загострення уваги на актуальності питань, що розглядаються, тобто формуванні мотивації глибокого вивчення теми. На цьому етапі доцільно показувати слайди із зазначеною темою і переліком питань для вивчення. Ефективною є також методика демонстрації на початку занять кіно-, відеофільмів. Завдяки сильному

емоційному впливу демонстрація фільмів одразу налаштовує студентів на робочий лад, скорочує до мінімуму момент необхідної психологічної адаптації, дає зорову основу для подальших логічних пояснень викладача. Для фільмів-уведень найбільше підходять такі матеріали, які можуть служити самостійним джерелом інформації, і у викладенні конкретних питань здатні замінити викладача. Проте, по можливості слід уникати показу на початку заняття кадрів, що несуть значне емоційне навантаження.

Застосування ТЗН у *кінці заняття* за змістом є прийомом, протилежним попередньому. Він спрямований на систематизацію та закріплення навчального матеріалу, на загострення уваги слухачів на його ключових моментах або для швидкої і твердої зміни думки про неправильно засвоєний матеріал. Для реалізації цього прийому можуть використовуватись будь-які ТЗН, але найбільш доцільними є візуальні засоби.

Пояснення завдання для *самостійної роботи* також значно оптимізується завдяки застосуванню ТЗН, особливо коли до вивчення пропонується досить багато першоджерел. Демонстрація відеоматеріалів на цьому етапі занять також може спрямовуватися на показ практичної значущості розглядуваних питань передового досвіду роботи. Для цього показу доречними є навіть емоційно насичені кадри. Застосування ТЗН у процесі *опитування студентів* спрямоване на формування їх уміння використовувати дидактичний матеріал для доказовості логічності своїх тверджень. Наприклад, можна запропонувати студенту проаналізувати усно чи письмово відеофрагмент виконання певних дій, прокоментувати таблицю, в якій названі ознаки явища тощо. Ефективність цього прийому значною мірою залежить від проблематичного характеру матеріалів, що пропонуються для обговорення. Його доцільно поєднувати з елементами ситуативно-проблемного навчання.

Застосування ТЗН у процесі *викладу нового матеріалу* дозволяє використовувати інформацію як зорову опору, що допомагає найбільш повно засвоювати навчальний матеріал. Важливо, щоб демонстрація дидактичних матеріалів органічно поєднувалася з їх поясненням, аби вона стала наочним аргументом слів викладача.

Застосування ТЗН може здійснюватись також з метою *актуалізації опорних знань та мотиваційно-пізнавальної діяльності*. Використання кіно-, відеофільмів на цьому етапі є найбільш ефективним у методичному розумінні. Ефективне застосування фільмів на заняттях вимагає планування їх демонстрації відповідно до поставленої мети. Однією з найважливіших методичних вимог є необхідність вступного і заключного слова викладача до і після демонстрації фільму, відповідного коментованого супроводу.

Досвід викладання із застосуванням ТЗН свідчить, що тривалість показу навчального фільму не повинна перевищувати 10 хвилин. За межами цього обсягу часу він перестає виконувати функції навчання і перетворюється на показ, що має суто просвітницькі цілі. Якщо відеофрагмент довгий, то краще розбити його на частини (не більше трьох). Важливим також у цьому питанні є створення відеотек із записами фрагментів за тематикою навчального предмету.

Безперечно, можливе, і навіть доцільне, поєднання на одному занятті декількох методичних прийомів використання ТЗН. У цьому випадку надзвичайно посилюється ефект

переключення уваги, про який йшлося вище, а отже, підвищується продуктивність розумової праці і викладача, і студентів.

Незалежно від обраної *методики застосування ТЗН у роботі із слайдами* слід пам'ятати: слайд не є самодостатнім джерелом інформації, і для повного її засвоєння потрібні пояснення викладача. Під час підготовки до лекції, семінару необхідно чітко визначити послідовність демонстрації слайдів та розробити необхідні коментарі. Для сприйняття будь-якого, навіть найпростішого зображення потрібен час. Тому після проектування кожного слайду перед початком пояснення викладач повинен зробити паузу. Необхідно максимально повно використовувати можливість їх повної заміни. Зображення на екрані повинно з'являтися лише в той момент, коли воно необхідне, а якщо потреби в цьому немає – проектор слід вимкнути або перевести його в режим очікування.

Вагомою складовою в застосуванні ТЗН є питання належного оформлення дидактичних матеріалів з урахуванням психофізіологічних можливостей людини. При підготовці дидактичних матеріалів слід керуватись деякими *принципами*, найважливішими з яких є:

1. *Принцип лаконічності*, який означає, що зображення повинно вмещувати тільки необхідні елементи, що служать меті точного розуміння суті. Як правило, на слайді розміщують один об'єкт. У виняткових випадках можуть бути представлені два об'єкти, які викладач відкриває і пояснює по черзі, а потім порівнює. Недопустимо розміщувати на слайді багато інформації, особливо це стосується таблиць, оскільки вони погано читаються. Краще розділити інформацію на декілька логічно завершених частин і демонструвати їх на окремих слайдах. При розміщенні текстової інформації необхідно пам'ятати, що людина сприймає зорову

інформацію зліва направо та зверху вниз. Форма представлення інформації повинна відповідати рівню знань студентів, для яких ведеться викладання.

2. *Принцип уніфікації* вказує на раціональний підхід до розмірів, шрифтів, кольорів, за допомогою яких створюється зображення. Різнобарвність шрифтів робить текст важким для сприйняття. При цьому рекомендується використовувати не більше двох шрифтів, які не мають тонких ліній. Розмір шрифту повинен бути таким, щоб букви було чітко видно з останнього ряду в аудиторії. Також не слід часто використовувати заголовні букви, оскільки вони ускладнюють читання тексту. У різних дослідженнях зазначається доцільність використання кольору для виділення ключових моментів навчального матеріалу. Також важливим фактором при підготовці слайдів є вдало підібрана кольорова гама. При використанні кольорів слід максимально близько дотримуватися природного кольору об'єкта, що демонструється, – це забезпечить правильну уяву студентів про нього.

3. *Принцип звичних асоціацій* полягає у використанні у графічних слайдах тих символів та позначень, які звичні для даної тематики і викликають

стереотипну реакцію в аудиторії. Цей принцип є загальним для графічної навчальної інформації, і необхідно, по можливості, створювати зображення не з допомогою абстрактних умовних знаків, а малюнків їхніх символів, якимось пов'язаних із відображеними явищами чи процесами. Найбільш поширеним прийомом композиції навчального графічного слайда є симетричність відносно вертикальної осі або середнього елемента зображення. Елементи побудови розташовуються вліво і вправо від осі, але їх кількість не повинна перевищувати 6–7, оскільки вони одночасно не охоплюються зором. Якщо необхідно перевищити цю цифру, то краще об'єднати об'єкти в групи.

У загальному випадку основу графічного зображення становлять вертикальна та горизонтальна осі, і весь малюнок має їм підпорядковуватись, а відхилення повинні бути по можливості мінімальними. Адже впорядкований відносно вертикалі і горизонталі малюнок краще сприймається. Елементи, що повторюються, повинні мати однакові розміри, форму і розташовуватися так, щоби глядачеві було зручно розподіляти їх на групи.

Власний досвід застосування технічних засобів навчання та засобів наочності в навчальному процесі дозволяє прийти до висновку, що запропонована методика може бути реалізована протягом одного навчального року. Запровадження у ВНЗ цієї методики є необхідною передумовою процесу стійкого підвищення якості навчання та рівня підготовки фахівців. Реалізація програмних положень має стати невід'ємною складовою навчального процесу, оскільки його послідовне укріплення кредитно-модульної системи вимагає приведення змісту освіти і якості викладання навчальних дисциплін у відповідність до якості вищої освіти у світі загалом. Виконання запропонованих у програмі заходів сприятиме вискоелективному, організованому, що відповідає сучасним освітянським стандартам, рівню викладання навчальних дисциплін, який неможливий без системного використання ТЗН та засобів наочності.

Викладання навчальних дисциплін з використанням ТЗН та засобів наочності сприятиме підвищенню педагогічної майстерності викладачів, яка є одним із основних критеріїв, що визначає якість підготовки фахівців у ВНЗ.

Дидактичні можливості нових ТЗН. Однією з нових інформаційних мультимедійних технологій і потужним технічним засобом навчання є інтерактивний програмно-технологічний навчальний комплекс на основі SMART Board. Електронна інтерактивна дошка (SMART Board) – це сенсорна панель, яка працює в комплексі з комп'ютером і проектором. Перші інтерактивні дошки було випущено фірмою SMART Technologies в 1991 році.

Порівняємо дидактичні можливості традиційної шкільної та інтерактивної дошки. Їх основне призначення – реалізація

«золотого правила дидактики» (принципу наочності), однак вплив на ефективність навчально-пізнавальної діяльності суттєво відрізняється. Як відомо, найпершою шкільною дошкою були стіни печери, де первісний «учитель» зображував наочні «схеми» полювання або тварин, яких хотів уполювати. Довгий час використовувалися і наразі подекуди в аудиторіях

залишаються грифельні й скляні дошки, на яких пишуть крейдою. У середині ХХ століття стали з'являтися дошки білого кольору, на яких можна писати й малювати спеціальними фломастерами-маркерами, пізніше стираючи написане. Важливим етапом в еволюції шкільної дошки стали SMART Board – інтерактивні дошки, що поєднують у собі унікальні можливості виведення на них будь-якої інформації з комп'ютера (шляхом проекції зображення за допомогою звичайного медіапроектора), довільного доповнення виведеного зображення позначками, коментарями, примітками або «обведеннями» важливих фрагментів тексту чи графіки, що акцентують увагу студентів.

Інтерактивні smart-технології на базі пристрою SMART Board усе активніше впроваджуються в освітній простір України. Використання SMART Board дозволяє викладачеві творчо проектувати навчальний процес і реалізовувати цей проект. Навчальний комплекс на основі SMART Board є реалізацією концепції нового інформаційного середовища й призначений для необмеженого використання викладачами, шкільними вчителями, аспірантами й студентами (лекції, практичні й самостійні заняття, довідкова підтримка і т.п).

О.Б. Перець визначила, що при використанні технології SMART Board системі «викладач-студент» між елементами системи виникають досить складні взаємозв'язки. У процесі проектування взаємозв'язку «викладач-студент» варто враховувати той факт, що певною мірою змінюються роль і функції викладача в навчальному процесі.

При проведенні лекції з використанням інтерактивної дошки студенти мають можливість не конспектувати детально матеріал, а сконцентрувати свою увагу на суті лекції, тому що по закінченні заняття вони можуть одержати електронний варіант лекції («старт-конспект») з позначками й коментарями викладача, які акцентують увагу студентів на найбільш важливих і складних моментах лекції.

На лабораторно-практичних заняттях переваги використання інтерактивної дошки ще більш яскраві. Викладач не витрачає часу на запис завдань, створення малюнків і схем на дошці. Використання барвистих заготовок та інтерактивних ресурсів, можливість переміщати й видозмінювати об'єкти, записувати послідовність дій користувачів дошки, установлювати гіперпосилання й багато інших можливостей роблять заняття продуктивними й творчими. Комплект файлів SMART Notebook зі змістом лекційних і практичних занять («старт-конспект») зможе стати незамінним помічником у підготовці студентів до контрольних тестувань і іспитів, а також для тих студентів, які з тих або інших причин не були присутні на заняттях.

Лекція 6. Методи і методика реалізації науково-дослідних робіт (науково-педагогічних досліджень) здобувачів вищої освіти

План

1. Методи науково-педагогічного дослідження.
2. Логіка науково-педагогічного дослідження.
3. Методика науково-педагогічних досліджень (науково-дослідних робіт).

4. Етика наукових педагогічних досліджень та академічна доброчесність.

1. Методи науково-педагогічного дослідження. До науково-дослідних робіт (наукових педагогічних досліджень) у вищій школі відносять курсові роботи (проекти), статті, тези доповідей, бакалаврські, магістерські роботи тощо.

Методи науково-педагогічного дослідження поділяють *на три групи: методи емпіричного дослідження* (або методи вивчення педагогічного досвіду), *методи теоретичного дослідження* і *методи кількісного оброблення результатів* (або математичні методи) (рис. 1).

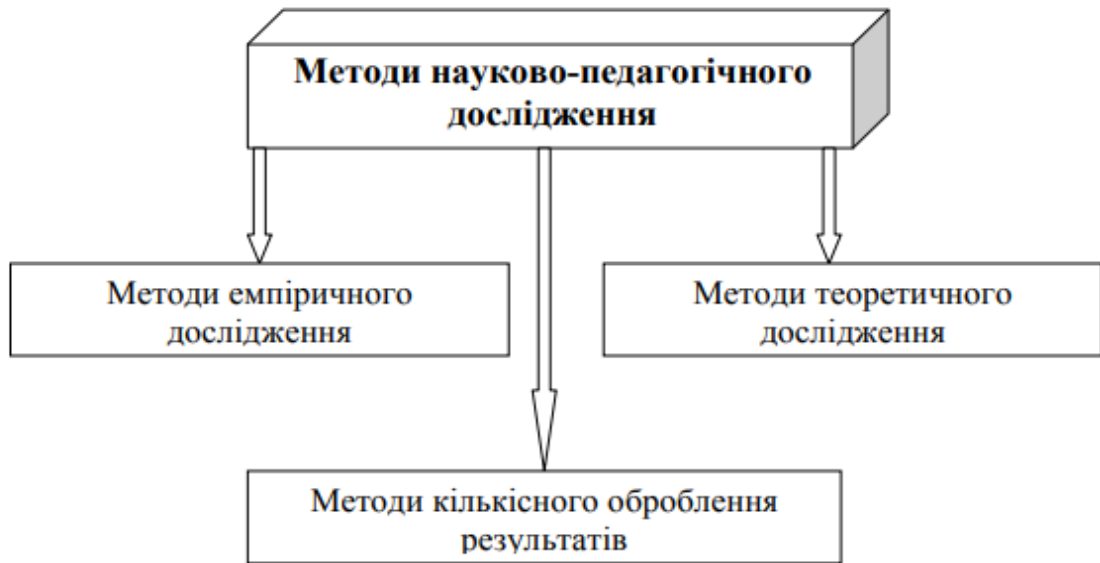
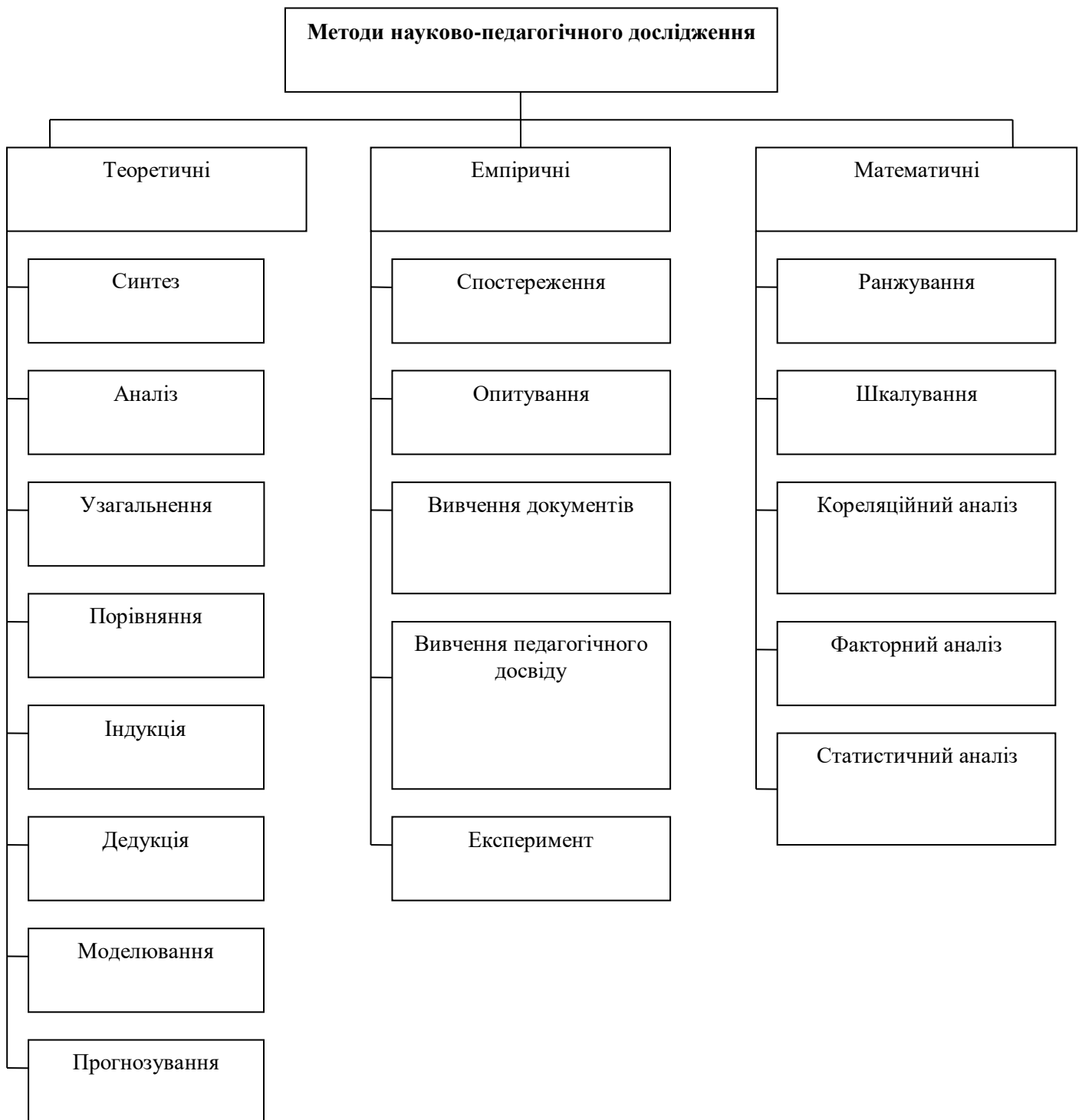

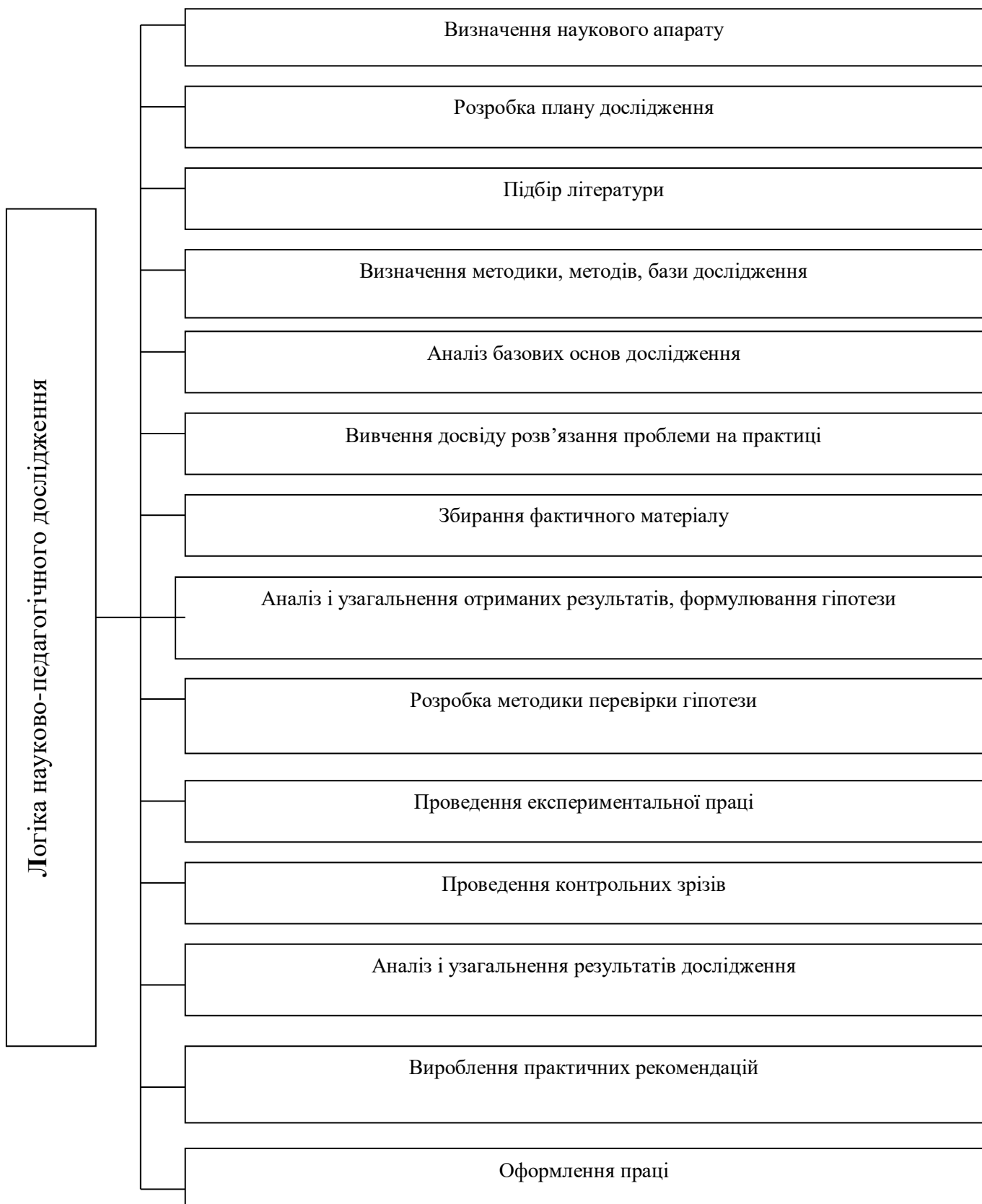
Рис.1. Методи науково-педагогічних досліджень

Організація наукового дослідження передбачає розробку конкретного змісту діяльності і відповідає на запитання «Що будемо робити?» і «Як це будемо робити?». Організація педагогічного дослідження передбачає визначення чіткої структури етапів дослідження.

2. Логіка та етапи науково-педагогічного дослідження. *Логіка педагогічного дослідження* - це послідовність певних дій дослідника, що підводять до наукових результатів.

Сучасні вчені звертають увагу на те, що *науково-педагогічне дослідження повинно мати наступну логіку:*

1. Загальне ознайомлення з проблемою дослідження, обґрунтування її актуальності. Встановлення об'єкту та мети дослідження.

2. Вибір методології (**методологія = метод+наука**, тобто **наука про метод пізнання дійсності**), найважливіших теоретичних положень, передбачуваних результатів дослідження.

3. Висунення гіпотези дослідження, яку належить довести. Постановка завдань. Побудова плану дослідження.

4. Вибір методів дослідження. Проведення констатувального експерименту, встановлення предмету дослідження.

5. Організація і проведення формувального експерименту.

6. Аналіз, інтерпретація і оформлення результатів дослідження.

7. Вироблення рекомендацій щодо впровадження результатів дослідження в практику.

Основні **етапи педагогічного дослідження** зводяться до наступного:

- усвідомлення відсутності знань про щось як суперечності і виникнення потреби в нових знаннях;

- визначення предмету дослідження;

- вивчення літератури і минулого досвіду;

- висунення робочої гіпотези;

- накопичення емпіричної інформації, педагогічних фактів;

- первинний аналіз фактів;

- корекції в дослідницькій роботі;

- завершальний аналіз, висновки, узагальнення;

- оформлення матеріалів дослідження у вигляді доповіді, наукової статті, методичних рекомендацій, тощо.

Після формулювання наукової проблеми і доказу того, що та частина цієї проблеми, яка є темою НПД, ще не була розроблена та висвітлена в спеціальній літературі (тобто актуальності роботи), формулюють мету і завдання, які мають бути вирішені відповідно до цієї мети.

Мета дослідження – це поставлена кінцева мета, кінцевий результат, на досягнення якого спрямоване дослідження. Вона повинна узгоджуватися з назвою роботи і містити не тільки очікувані її результати, а й вказувати, на яких наукових передумовах вона базується, чим і як досягається (із залученням яких наукових гіпотез, ідей, явищ, законів та ін.).

Між метою і кінцевим результатом дослідження має бути певний зв'язок.

Поставленої мети обов'язково треба досягти. І неодмінно перевірити, чи чітко визначене досягнення мети у висновках.

Мета роботи реалізується через конкретні **завдання**, які треба вирішити відповідно до цієї мети. Формулюючи мету, не слід вживати слова «дослідження...», «вивчення...», оскільки вони вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету.

Завдання дослідження не повинні бути глобальними, такими, що претендують стати темами окремих наукових робіт. Вони повинні «працювати» на мету даної роботи. Не слід захоплюватися їх кількістю. Треба ставити як прикладні, так і теоретичні завдання (уведення до наукового обігу нових понять, розкриття їх сутності і змісту, розробка критеріїв і показників оцінки

ефективності, принципів, умов і факторів, підготовка методичних рекомендацій для їх використання на практиці та ін.).

Завдання дослідження формулюють у формі переліку дій: «опрацювати...», «проаналізувати...», «опанувати...», «вивчити...», «встановити...», «з'ясувати...», «схарактеризувати...», «обґрунтувати...», «спроєктувати...», «презентувати...» тощо. Формулювати **завдання слід якомога реальніше, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст розділів і підрозділів** магістерської роботи. Меті і завдань дослідження, а також головного результату треба обов'язково досягти.

Про досягнення мети слід зазначити у висновках роботи, про вирішення конкретних завдань роботи засвідчити висновками до відповідних розділів дослідження.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і обрані для вивчення. У разі, коли цю частину об'єктивної реальності обирають темою дослідження, вона стає предметом дослідження. Предмет – це те, що міститься в межах об'єкта.

Предмет дослідження – це теоретичне відтворення об'єктивної дійсності, тих суттєвих зв'язків та відношень, які підлягають безпосередньому вивченню в даній курсовій або магістерській роботі (тобто науково-педагогічному дослідженню), є головними, визначальними для конкретного дослідження.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього і спрямована основна увага автора, саме предмет визначає тему роботи, яка зазначена на титульному аркуші як її назва.

Тема, об'єкт і предмет дослідження перебувають у нерозривному зв'язку, у своїй сукупності вони зумовлюють зміст положень, що виносяться автором на захист, висновків і рекомендацій роботи.

Якщо для формулювання назви магістерської роботи має велике значення об'єкт дослідження і кінцевий результат, то для визначення мети дослідження, крім того, має значення такий елемент, як **шляхи досягнення кінцевого результату**, про який йдеться у формулюванні теми.

Характер результатів магістерської роботи може бути таким:

- розв'язання наукової проблеми, що має важливе народногосподарське та соціально-культурне значення;
- розробка теоретичних положень, сукупність яких можна кваліфікувати як вагоме досягнення в розвитку перспективного напрямку відповідної галузі наук;
- науково обґрунтовані рішення, впровадження яких є значним внеском у прискорення науково-технічного прогресу.

Магістерська робота повинна містити наукові результати.

Науковий результат – це кінцевий підсумок, що завершує наукове дослідження. Він повинен відповідати вимогам **наукової новизни, достовірної і практичної значущості**.

Науковий результат – це творчий продукт окремого розділу і роботи в

цілому. Суть наукового результату повинна бути сформульована в коротких **висновках** до розділу, а також у **загальних висновках** до дослідницької роботи. Виклад суті результату має бути коротким, зрозумілим, конкретним, без загальних слів і термінів, що потребують додаткових пояснень.

Аналіз наукових результатів НПД роботи можна здійснити, якщо зазначити:

- коротку суть наукового результату;
- новизну результату;
- достовірність результату;
- практичну значущість.

3. Методика науково-педагогічних досліджень (науково-дослідних робіт)

Загальнометодологічні та філософські принципи наукового пізнання впливають на методи конкретно-наукового дослідження, тому науковий метод повинен обиратися відповідно до галузі, в якій відбувається науковий пошук. Тобто, у залежності від ступеню складності дослідження змінюються і методи його вирішення. Необхідно розрізняти наступні поняття.

Методика – сукупність форм, засобів, умов, пов'язаних у певну систему логікою досягнення бажаного результату.

Методика дослідження – це система дослідницької справи, яка застосовується задля отримання фактичного матеріалу, його обробки та одержання необхідних результатів.

Метод – це підхід (прийом, засіб) теоретичного дослідження або практичного втілення явища (процесу).

Методи, що застосовуються у педагогічному дослідженні, залежать не лише від самого предмету, а й від рівня дослідження: емпіричного чи теоретичного.

Для емпіричного рівня дослідження характерними є такі методи: спостереження, експеримент, опитування тощо.

Для теоретичного рівня дослідження використовуються методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії та ін.

Вимоги до наукового методу:

- детермінованість методу, тобто обумовленість закономірностями як об'єкта, так і пізнавальної діяльності;
- заданість методу метою дослідження;
- результативність та надійність методу, тобто наявність результату із високим ступенем вірогідності;
- ефективність як умова досягнення мети із мінімальними зусиллями та максимальним результатом;
- економічність як можливість досягнення конкретних результатів без впровадження додаткових зусиль;
- доступність у розумінні та застосуванні.

Педагогіка як наука має велику кількість різноманітних методів, зокрема загальнонаукових, теоретичних, експериментальних, конкретних, що входять у систему наукової діяльності та у сукупності утворюють клас наукових методів.

Їх єдність та взаємозв'язок характеризують специфічність, цілісність пізнавальної діяльності у науці. Для ефективності у психологічному дослідженні є сенс використовувати не один метод, а комплекс методів.

Методи дослідження – це інструменти, за допомогою яких вирішуються ті чи інші проблеми педагогіки, відкриваються закономірні зв'язки явищ, що вивчаються. Від правильного вибору методу залежить успішність досліджуваного явища. Методика повинна відповідати конкретним завданням дослідження та чітко відображати специфіку явищ, що вивчаються, а не механічно запозичувати методи з інших наук. Для результативного розв'язання поставленої проблематики є сенс використовувати конкретну методику, що відповідає обраній тематиці дослідження. Організуючи педагогічне дослідження, необхідно оптимально поєднувати комплекс методів, маючи на увазі, що таке поєднання покликане забезпечити отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта виховання чи навчання, а використовувані методи повинні забезпечити одночасне вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості. При цьому задіяні методи мають відображати динаміку розвитку окремих якостей як на певному віковому відрізку, так і впродовж усього процесу дослідження.

Розглянемо основні методи педагогічного дослідження.

Емпіричні методи дослідження – це способи отримання наукових фактів з метою збору інформації про педагогічні явища (процеси).

Наведемо приклади основних методів цієї групи.

Спостереження – спеціально організоване сприйняття педагогічного процесу в природних умовах. Розрізняють спостереження *пряме* й *опосередковане*, *відкрите* й *закрите*, а також *самоспостереження*. Організуючи спостереження, важливо мати його план, визначити терміни, фіксувати результати та аналізувати їх. Спостереження повинне бути систематичним.

З метою забезпечення об'єктивності спостереження здійснюють за допомогою технічних засобів: звуко- або відеозапис занять, позакласних виховних заходів, різних видів діяльності. Для цього використовують і замкнену телевізійну систему, і спеціальні класи, в яких спостереження ведеться через відзеркалювальну стінку. Приховане спостереження ефективніше, оскільки дає змогу фіксувати природну поведінку студентів, унеможливорює вплив педагога на них.

Оцінюючи педагогічне спостереження як загалом ефективний метод науково-педагогічного дослідження, слід мати на увазі, що він не повною мірою забезпечує проникнення у сутність явища, яке вивчається. Небагато інформації дають спостереження й для висновків про мотиви дій та вчинків людини. Тому існує потреба поєднання спостереження з іншими методами дослідження, зокрема з бесідою, анкетуванням.

Метод бесіди – джерело і спосіб пізнання педагогічного явища через безпосереднє спілкування з особами, яких дослідник вивчає у природних умовах. Щоб бесіда була результативною, необхідно мати її план, основні й додаткові запитання; створити сприятливу атмосферу для відвертого обміну

думками; врахувати індивідуальні особливості співбесідника; виявити такт; уміти запротоколювати бесіду. Отримані результати бесіди доцільно порівняти з інформацією про особистість, отриманою за допомогою інших методів.

Різновид бесіди – *інтерв'ю*. На відміну від бесіди, яку проводять у природній, невимушеній обстановці, під час інтерв'ю дослідник ставить наперед визначені запитання у певній послідовності й записує відповіді співбесідника. Цей метод найдоцільніший, якщо дослідник упевнений в об'єктивності відповідей опитуваних, адже інтерв'ю не передбачає уточнювальних запитань. Використовуючи його, слід враховувати можливі типи респондентів: несміливий, боязкий, балакучий, жартівник, сперечальник, самовпевнений. Результати інтерв'ю залежать від продуманості запитань.

Метод анкетування – це метод збирання педагогічної інформації за допомогою спеціально розроблених питальників (анкет).

Метод надає змогу підвищити об'єктивність інформації про педагогічні факти, явища, процеси, їх типовість, оскільки передбачає отримання інформації від якнайбільшої кількості опитаних (респондентів).

За характером питання анкети поділяють на: *відкриті* – передбачають довільну відповідь на поставлене запитання; *закриті* – до поставлених запитань пропонуються варіанти готових відповідей на вибір опитуваного; *напіввідкриті* – крім відповіді, вибраної з запропонованих, можна висловити й власну думку; *полярні* – потребують вибору однієї з полярних відповідей типу «так» чи «ні», «добре» чи «погано» та ін.

Проводячи анкетування, слід дотримуватися таких вимог: запитання повинні бути дібрані так, щоб відповіді на них найточніше характеризували досліджуване явище і давали про нього надійну інформацію; використовувати прямі й непрямі запитання (наприклад: «Чи хотіли б ви стати педагогом?» (пряме), «Як Ви ставитеся до професії педагога?» (непряме); у формулюванні запитань слід уникати підказок; використовувати відкриті й закриті питання; попередньо перевіряти ступінь розуміння запитань на невеликій кількості респондентів і вносити корективи до змісту анкети.

Метод експертних оцінок – передбачає отримання прогностичної інформації на основі виявлення та обробки думок групи експертів.

Педагогічний експеримент – це метод, який передбачає цілеспрямоване вивчення педагогічного об'єкту з метою виявлення раніше невідомих його властивостей (якостей) або перевірки правильності теоретичних положень, що визначається певною пошуковою ідеєю і має чітко визначену мету. Експеримент неможливий без теоретичних положень, які він або підтверджує, або спростовує, тому й є одним із найважливіших шляхів розвитку сучасної науки.

Специфіка педагогічного експериментального дослідження у науково-дослідній практиці має такі етапи:

- констатувальний;
- формувальний;
- перевірочний.

Констатувальний (діагностичний) етап експерименту спрямований на вивчення педагогічного явища в умовах дії існуючого складу факторів, тобто таких, які були визначені до експерименту і не змінювались.

Формувальний етап експерименту є основним видом дослідження реальних педагогічних явищ, мета якого полягає у тому, щоб встановити, завдяки впливу яких активних факторів можна досягти потрібних результатів навчально-виховного процесу. Підготовка формувального експерименту передбачає дотримання такої послідовності дій: розробка плану-програми, вибір засобів проведення експерименту та вимір його результатів, обробка та аналіз експериментальних даних, установлення адекватності одержаних висновків педагогічній реальності.

Експеримент, як науковий метод, необхідний для спеціального вивчення окремих питань за участю тих, хто підлягає експерименту. Його реалізація передбачає створення спеціальних умов та груп за певними параметрами, яких потребує гіпотеза.

Для проведення будь-якого педагогічного експерименту необхідно:

- розробити гіпотезу, яка підлягає перевірці;
- забезпечити умови для експериментальної перевірки гіпотези;
- розробити методикку фіксування результатів експерименту.

Щодо методики проведення педагогічного експерименту, то слід зазначити її важливість. Без врахування послідовності етапів проведення експерименту, його інтелектуальних та матеріальних затрат, не буде досягнуто поставленої мети. Тому, під час підготовки самого експерименту, дослідник повинен:

- розробити план цілеспрямованого спостереження за об'єктом;
- визначити межі, у яких буде проходити експеримент;
- створити необхідні умови з урахуванням повторюваності ситуацій, зміни впливу, характеру та умов на об'єкт дослідження;
- провести систематичне спостереження з метою вивчення та описання об'єкта (явища), що вивчається; проаналізувати результати експерименту.

Результативність педагогічного експерименту залежить від правильності обраної методики та врахування попереднього досвіду дослідження.

Педагогічний експеримент, з метою підтвердження висунутої гіпотези, може бути:

- натуральний (проводиться в реальних умовах);
- лабораторний (проводиться в лабораторних умовах із застосуванням спеціального обладнання).

Теоретичні методи дослідження виявляють залежності між явищами, які вивчаються і застосовуються для обробки педагогічної інформації.

Розглянемо деякі з них.

Метод морфологічного аналізу – передбачає розподіл проблематики на складники, кожен з яких має декілька варіантів рішень, а результат є сукупністю всіх

можливих варіантів розв'язання.

Індукція – форма наукового пізнання, логіка якого розгортається від конкретного до загального. Тобто, загальне положення виводиться логічним шляхом з одиничних суджень. При індуктивному методі дослідження для одержання загальних знань про той чи інший клас предметів необхідно вивчити окремі параметри цього класу та віднайти в них істотні ознаки, властиві цьому класу предметів. Протилежний даному методу є метод *дедукції*, тобто міркування від загального до конкретного.

Абстрагування – метод наукового пізнання, що полягає в уявному виділенні конкретних ознак та властивостей об'єкта (предмета). Завдяки абстрагуванню можливим стає виокремлення загальних або найбільш істотних ознак та властивостей досліджуваного явища.

Моделювання – метод наукового пізнання, сутність якого полягає у дослідженні моделі об'єкта пізнання на основі абстрактно-логічного мислення за принципами наочності, об'єктивності. Під моделлю розуміють об'єкт, який замінює собою оригінал у процесі дослідження, але при цьому результати його вивчення поширюються на оригінал. Моделювання є важливим методом наукового вивчення, який дозволяє прискорити процес дослідження, й цим скоротити термін впровадження нових результатів.

Аргументація – логічний процес, суть якого полягає у тому, що в ньому обумовлена істина судження того твердження, яке прагнуть довести.

Аналіз – передбачає розподіл педагогічного явища на частини.

Синтез – метод відтворення педагогічного явища у цілому.

Статистико-математичні методи – це методи оцінки даних педагогічного дослідження. До них належать статистичні методи, метод рангової кореляції, факторний аналіз, кластерний аналіз, шкалування та інші.

Таким чином, дослідник повинен обрати серед розмаїття методів сучасної педагогіки саме такі відповідні дослідницькі прийоми або їх сукупність, що найбільш повно та ефективно дозволять вирішити поставлене завдання дослідження.

4. Етика наукових науково-педагогічних досліджень та

академічна доброчесність. *Етика науки* являє собою філософське і соціологічне вивчення взаємовідносин науки та моралі:

а) у плані впливу науки на мораль, знань і наукового прогресу на моральність, звичаї людей і моральний прогрес суспільства, вплив цінностей науки на мораль, співвідношення істини і добра, істинності моральних явищ;

б) в плані впливу моралі на науку, цінностей і норм моралі на ставлення в науці та її результати, світоглядних установок вченого на пізнання дії моралі як регулятора наукової діяльності та наукового спілкування, розкриття змісту громадянської та моральної відповідальності вчених.

Етика вченого – більш вузьке за своїм обсягом поняття, ніж етика науки, оскільки вона охоплює переважно регулятивні аспекти дії моралі в науці, обґрунтовує професійну мораль вчених і є частиною, одним з аспектів етики науки.

Моральні норми – регулятори, які виникають і розкриваються у суспільстві. Норми етики, науки, наукової діяльності формуються під впливом

об'єктивних і суб'єктивних факторів. З одного боку, саме суспільство, рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, загальної та політичної культури, політичний режим, а з іншого – рівень інтелектуального, культурного розвитку індивіда, його моральні норми, імперативи і цінності впливають на цей процес.

В науковому світі, середовищі науковців, наукових співтовариствах етичні норми формуються й утверджуються у процесі руху, розвитку і спілкування від вчителя (наукового керівника) до учня. В цьому процесі має місце наслідування й успадкування духовного багатства колективу чи наукової школи і не тільки суто наукових здобутків, а й морально-етичних норм, традицій тощо.

Розвивається наука – розвиваються, змінюються і вони. Історично, для кожної ситуації зокрема, відбувається як посилення морального пресу, так і його послаблення. Саме суспільство регулює (піднімає чи опускає) моральну планку. Але при цьому не слід забувати і про вченого, необхідно враховувати його загальну культуру і рівень моралі.

В науці також діють **моральні цінності**: «не красти», «не обманювати», «не злословити» тощо. Для вченого, як і для будь-якої людини, аморально і злочинно красти, а тим більше, привласнювати собі плоди чужої праці. Ці норми настільки універсальні, що легко вписуються у контекст наукової діяльності. Не випадково Ф. Енгельс називав їх

«золотими зернами» моралі людства. Подібною крадіжкою у науці є плагіат (списування, переписування слово до слова) тощо. Аморальним для науки є оббріхування вченого, його позиції та навішування своєрідних ярликів або «фабрикування», фальсифікація даних науки і таке інше.

Разом з тим морально-етичні норми – це не тільки заборони, а й дозволи, що утверджують певні позитиви у суспільстві, науці зокрема. Відомо, що вчений, науковець – це людина творча, котра понад усе прагне пізнати предмет, яви ще чи процес і отримати адекватні знання про них. Діяльність вченого безкомпромісна у пошуку істини. Він не знає вищої

цінності, окрім істини. Істина, вустами Аристотеля, «дорожче» всього у світі, навіть дружби. Служіння істині – моральне переконання вченого і воно не може бути девальвоване чи куплене. В цьому сенсі пошук і досягнення істини є не тільки безкомпромісним, а й безкорисним, оскільки визначається гносеологічним інтересом, світоглядною позицією та моральним здоров'ям вченого.

Етичні норми та імперативи вченого – це духовний стрижень, який визначає його природу як науковця, моральний стан, чесність та чистоту. Вони підштовхують і орієнтують діяльність вченого на пошук (відкриття) чогось нового, невідомого науці, але водночас вимагають, щоб нове знання було логічно і послідовно оформленим та експериментально підтвердженим і обґрунтованим.

Цілковита і повна відповідальність за дотримання морально-етичних вимог лежить на вченому. Він, у кінцевому рахунку, приймає рішення щодо дотримання чи ігнорування етико-моральних норм, що діють у суспільстві. Навіть, у випадку, коли суспільство послаблює моральні вимоги до науковців, в

праві вченого керуватися високими моральними цінностями, не понижуючи моральних вимог до себе і своєї наукової діяльності.

Тому, за будь-якої ситуації останнє слово залишається за вченим. У нього завжди залишається шанс діяти і здійснювати поступки, узгоджуючи їх зі своєю совістю, особистою мораллю чи моральними нормами, імперативами людства. Навіть у випадку, коли ці контролюючі та стримуючі важелі відсутні у суспільстві, і суспільство неготове розумно і гуманно розпорядитися науковими відкриттями задля добра і прогресу людства, то і в цьому випадку у вченого є шанс – відмовитися від подальшого дослідження, а добуті результати знищити.

Етичні норми слугують для утвердження та захисту специфічних, характерних саме для науки, цінностей. Першою з них є безкорисливий пошук і відстоювання істини. У повсякденній науковій діяльності зазвичай буває непросто відразу ж оцінити отримане знання як істину або як оману. І ця обставина знаходить відображення в нормах наукової етики, які не вимагають, щоб результати були новими знаннями, і так чи інакше логічно, експериментально або інакше обґрунтованими. Відповідальність за дотримання такого роду вимог лежить на самому вченому.

Проблема свободи та відповідальності вченого. Проблема відповідальності вченого перед суспільством вже давно привертає до себе велику увагу. Вона складна і різноманітна, складається з чималої кількості факторів, тісно сплітається з більш широкою проблемою етичних аспектів.

Вчений у своїй діяльності природним чином несе відповідальність, якщо можна так висловитися, загальнолюдського характеру. Він відповідальний за **повноцінність виробленого ним наукового «продукту»**: від нього очікується бездоганна вимогливість до достовірності матеріалу, коректність у використанні роботи інших науковців, строгість аналізу і міцна обґрунтованість зроблених висновків. Це елементарні правила з боку відповідальності вченого, так би мовити, його персональна етика.

Набагато ширше стає відповідальність вченого, коли питання постає про **форми і результати використання** його **праць** за посередництва техніки та економіки. Наївно думати, що дії, поведінка окремого вченого позначаються на виникненні або протіканні тієї чи іншої кризи. Мова йде тут про інше – про голос співдружності учених, про їхні професійні позиції.

Однією з особливостей сучасної науки є її все більше зближення з виробництвом, зменшується відстань від моменту наукового відкриття до його практичного втілення, відповідальність вченого збільшується. З'являється необхідність того **наукового ризику**, без якого неможливо втілення лабораторних результатів і наукових висновків у виробництво в широкому масштабі.

Таким чином, питання про практичне застосування наукових відкриттів містить в собі проблему ризику, тобто усвідомлення вченим необхідності тієї сміливості, яка виступає однією з конкретних форм прояву відповідальності.

Форми прояву наукового ризику різноманітні, але завжди питання про нього тісно пов'язаний з проблемою **моральної відповідальності вченого**. В усвідомленні вченим можливості або необхідності певного наукового ризику

проявляється суперечливий характер *свободи наукової творчості*, з одного боку, та відповідальності – з іншого.

Відповідальність вченого є зворотним боком свободи його наукової творчості. З одного боку, відповідальність немислима без свободи, з іншого – свобода без відповідальності стає свавіллям.

Серед галузей наукового знання, в яких особливо гостро і напружено обговорюються питання соціальної відповідальності вченого і морально- етичної оцінки його діяльності, особливе місце посідають генна інженерія, біотехнологія, біомедичні та генетичні дослідження людини, всі вони досить близько пов'язані.

Академічна доброчесність. Ст. 42 Закону України «Про освіту» визначає академічну доброчесність як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (п. 1), і окремо прописує вимоги з дотримання академічної доброчесності для (науково-) педагогічних працівників, науковців (п. 2) і здобувачів освіти (п. 3). У своєму роз'ясненні для закладів вищої освіти (лист № 1/9-650 від 23.10.2018), Міністерство освіти і науки наголошує на необхідності створення атмосфери академічної доброчесності в кожному освітньому закладі, що передбачає розуміння всіма учасниками освітнього процесу сутності академічної доброчесності та необхідності дотримання її принципів. Подальші роз'яснення, які можемо вважати актуальними для всіх рівнів освіти, сфокусовані на порушеннях академічної доброчесності та конкретних пропозиціях щодо подолання «кризи академічної доброчесності» (визначення взяте з «Розширеного глосарію», рекомендованого цим же листом МОН).

Поняття академічної доброчесності. Відповідно до Статті 42 Закону України «Про освіту»: «Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає:

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;
- контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;
- об'єктивне оцінювання результатів навчання.
- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми

потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

- посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації».

Кризу академічної доброчесності в Україні спричинили багато факторів, серед яких варто зазначити таке:

1) Загальна криза суспільства, що характеризується толерантністю до правового нігілізму, корупції, численних порушень законодавства і етичних норм.

2) Відірваність вищої освіти і науки від світової наукової та освітньої спільноти, потреб суспільства, економіки та ринку праці. Орієнтація вищої освіти на кількісні показники («вал»), папери, дипломи тощо, а не на якість, конкурентоздатність, корисність для суспільства тощо.

3) Проблеми законодавства. Насамперед, норма чинного Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (стаття 1, пункт 22), за якою «науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо». Ця норма існує принаймні з 1991 року і є підставою для створення систем оцінювання наукової діяльності науковців, закладів вищої освіти та наукових установ за формальними кількісними показниками (кількість публікацій, кількість аркушів), а не за рівнем, якістю і впливом результатів досліджень.

4) Неузгодженість вимог до закладів вищої освіти, науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти з фінансуванням та іншим ресурсним забезпеченням вищої освіти і науки. Зокрема, надмірні вимоги законодавства та внутрішніх нормативних документів щодо кадрового забезпечення, кількості публікацій, обсягів кваліфікаційних та інших навчальних робіт тощо. Приміром, в багатьох закладах вищої освіти вимоги до обсягу курсових і дипломних робіт, звітів з практики, інших письмових документів, які мають підготувати студенти, передбачають, що одній годині навчального навантаження студента має відповідати 1–3–5 сторінок відповідного документа. При цьому не враховуються ані значно легші нормативи для викладачів, ані необхідність використання значної частки відведеного часу на пошук літератури, виконання досліджень, розрахунків, аналіз їх результатів, інших практичних завдань. Обсяг письмових робіт має бути узгоджений з часом, який за індивідуальним навчальним планом та/або програмами навчальних дисциплін відводиться на їх виконання. Більш-менш обґрунтованими можна вважати норми

не менше 3–5 год. на сторінку, залежно від виду роботи. Також, потребують перегляду нормативи щодо кількості наукових праць науково-педагогічних працівників (безвідносно до якості цих праць), які встановлюють Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності, та інші нормативні документи.

5) Відсутність законодавчо встановлених вимог і усталених процедур оцінювання наукових та навчальних робіт на предмет наявності академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень академічної доброчесності.

6) Внутрішня демотивація викладачів і науковців до дотримання принципів академічної доброчесності в умовах низьких зарплат, відсутності необхідної для якісних досліджень матеріальної бази, якісного зовнішнього оцінювання та зовнішнього запиту на результати досліджень.

7) Поява нових технологій, що значно полегшують копіювання чужих робіт, підміну результатів експериментальних та емпіричних досліджень комп'ютерним моделюванням та правдоподібними оцінками, редагування графічних, відео- та аудіо- матеріалів тощо.

8) Практика імітації і фальсифікації наукових досліджень з окремих наук за часів СРСР, яка набула поширення в останні десятиріччя через ігнорування загально визнаних стандартів якості досліджень та значне збільшення питомої ваги досліджень у відповідних напрямках.

Лекція 7. Науково-педагогічний працівник як суб'єкт навчально-виховного процесу ВНЗ

План

1. Науково-педагогічний працівник як суб'єкт навчально-виховного процесу ВНЗ.
2. Правові основи діяльності науково-педагогічних працівників вишу.

1. Науково-педагогічний працівник як суб'єкт навчально-виховного процесу ВНЗ. Організація навчально-виховного процесу у ВНЗ багато в чому залежить від суб'єктів педагогічного впливу – науково-педагогічних працівників. Погляди щодо місця і ролі науково- педагогічного працівника вищої школи, вимоги до його професійного рівня, особистісних рис змінювалися у тандемі з формуванням і розвитком вищої школи та суспільства в цілому. Робота науково-педагогічного працівника вищої школи певною мірою відрізняється від роботи педагогічного працівника школи. І це пов'язується перш за все віковими особливостями об'єктів навчально-виховного процесу, методологією озброєння їх знаннями, вміннями й навичками, специфічними формами і методами педагогічної діяльності. На сучасному етапі законодавством України регулюються всі сфери життєдіяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ.

Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Посади науково-педагогічних працівників можуть обіймати особи, які

мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра. Статутом ВНЗ можуть бути встановлені відповідно до законодавства додаткові вимоги до осіб, які можуть обіймати посади науково-педагогічних працівників.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90–120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30–60 кредитів ЄКТС.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Науково-педагогічним працівникам за певних умов можуть бути

присвоєнні вчені звання: професор, доцент, старший дослідник.

Вчене звання професора, доцента, старшого дослідника присвоює вчена рада ВНЗ (вчена рада структурного підрозділу) та затверджує атестаційна колегія центрального органу виконавчої влади з формування державної політики у сфері освіти і науки у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Основними посадами науково-педагогічних працівників ВНЗ є:

- 1) керівник (ректор, президент, начальник, директор);
- 2) заступник керівника (проректор, віце-президент, заступник начальника, заступник директора, заступник завідувача), діяльність якого безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 3) директор (начальник) інституту, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 4) декан (начальник) факультету, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 5) директор бібліотеки;
- 6) завідувач (начальник) кафедри;
- 7) професор;
- 8) доцент;
- 9) старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист;
- 10) науковий працівник бібліотеки;
- 11) завідувач аспірантури, докторантури.

Під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників – завідувачів (начальників) кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів – укладенню трудового договору (контракту) передусе конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджується вченою радою ВНЗ.

Робочий час науково-педагогічних працівників становить 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу). Робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Робочий час наукового працівника включає час виконання ним наукової, дослідницької, консультативної, експертної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік.

2. Правові основи діяльності науково-педагогічних працівників вишу.

Права науково-педагогічних працівників.

Науково-педагогічні працівники ВНЗ всіх форм власності мають право:

- 1) на академічну свободу, що реалізується в інтересах особи, суспільства та людства загалом;
- 2) на академічну мобільність для провадження професійної діяльності;
- 3) на захист професійної честі та гідності;
- 4) брати участь в управлінні вищим навчальним закладом, у тому числі обирати та бути обраним до вищого органу громадського самоврядування, вченої ради вищого навчального закладу чи його структурного підрозділу;

- 5) обирати методи та засоби навчання, що забезпечують високу якість навчального процесу;
- 6) на забезпечення створення відповідних умов праці, підвищення свого професійного рівня, організацію відпочинку та побуту, встановлених законодавством, нормативними актами вищого навчального закладу, умовами індивідуального трудового договору та колективного договору;
- 7) безоплатно користуватися бібліотечними, інформаційними ресурсами, послугами навчальних, наукових, спортивних, культурно-освітніх підрозділів вищого навчального закладу;
- 8) на захист права інтелектуальної власності;
- 9) на підвищення кваліфікації та стажування не рідше одного разу на п'ять років;
- 10) одержувати житло, у тому числі службове, в установленому законодавством порядку;
- 11) отримувати пільгові довгострокові кредити на будівництво (реконструкцію) і придбання житла в установленому законодавством порядку;
- 12) брати участь в об'єднаннях громадян;
- 13) на соціальне та пенсійне забезпечення в установленому законодавством порядку.

Науково-педагогічні працівники мають також інші права, передбачені законодавством і статутом ВНЗ.

Науково-педагогічні працівники мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Обов'язки науково-педагогічних працівників

1. Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники зобов'язані:

- 1) забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадити наукову діяльність (для науково-педагогічних працівників);
- 2) підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників);
- 3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України;
- 4) розвивати в осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, самостійність, ініціативу, творчі здібності;
- 5) дотримуватися статуту вищого навчального закладу, законів, інших нормативно-правових актів.

Гарантії науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів

Науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів:

- 1) створюються належні умови для праці, підвищення кваліфікації, організації побуту, відпочинку та медичного обслуговування, у тому числі викладачам з інвалідністю;

2) виплачуються у разі втрати роботи компенсації відповідно до законодавства.

Науково-педагогічним, науковим і педагогічним працівникам вищих навчальних закладів встановлюються доплати за науковий ступінь доктора філософії та доктора наук у розмірах відповідно 15 та 20 відсотків посадового окладу, а також за вчене звання доцента і старшого дослідника – 25 відсотків посадового окладу, професора – 33 відсотки посадового окладу. Вищий навчальний заклад може встановити більший розмір доплат за рахунок власних надходжень.

Керівник ВНЗ визначає порядок, встановлює розміри доплат, надбавок, премій, матеріальної допомоги та заохочення науково-педагогічних працівників ВНЗ відповідно до законодавства та колективного договору.

Підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників

Науково-педагогічні працівники підвищують кваліфікацію та проходять стажування у відповідних наукових і навчально-наукових установах, ВНЗ, а також на підприємствах, в установах, організаціях, державних органах і органах місцевого самоврядування як в Україні, так і за кордоном.

Навчальний заклад забезпечує підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників не рідше ніж один раз на п'ять років із збереженням середньої заробітної плати.

Результати підвищення кваліфікації та проходження стажування враховуються під час обрання на посаду за конкурсом чи укладання трудового договору з науково-педагогічними працівниками.

Лекція 8. Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи. Психологічні особливості професійних деформацій

План

1. Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи.
2. Психологічні особливості професійних деформацій.
3. Психологія педагогічної взаємодії науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти в освітньому просторі.

1. Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи.

Загальноприйняті вимоги до педагогічних працівників упродовж останніх століть залишаються важливими й актуальними до сьогодення. Зокрема, чеський педагог Я. А. Коменський сформував дидактичну систему освіти, у якій головне місце у справі виховання та навчання дітей відвів педагогу, наголошуючи, що його професія «найпочесніша під сонцем», а тому «найкращі з-поміж людей нехай будуть учителями». На думку Я.А. Коменського, педагог повинен любити свою справу, бути працьовитим, сповненим життя, діяльним і чуйним, любити учнів, а тому він має прагнути до збагачення своїх знань, досвіду. Оскільки успішність роботи школи, навчання й виховання залежать від педагога, його освіти, знань і вмінь, він повинен постійно та систематично

працювати над собою. Для цього Я.А. Коменський радив педагогам відвідувати заняття колег і запрошувати їх на свої заняття, а потім уважно вислуховувати їхню критику, зауваження та побажання.

Важливу роль у процесі еволюції професійної діяльності педагога відіграють надбання української народної педагогіки XVII – XVIII ст., яка була виразником уявлень народу про гуманність, працелюбність, волю, патріотизм. У цей період учені починають звертати увагу на прислів'я, приказки, казки, в яких звучить глибока повага до знань і науки: «Учись не до старості, а до самої смерті», «Аби наука, то й розум буде»,

«Розум – скарбниця людини», «Мудрим ніхто не народився»,

«Ніхто вченим не вродився», «Праця все переможе». Саме народна педагогіка стала джерелом натхнення для педагогів у справі самоосвіти на українських землях, саме її ідеї лягли в основу багатьох фундаментальних праць вітчизняних педагогів.

З проблемою освіченості педагогічного працівника пов'язане ім'я українського церковного, державного і політичного діяча Феофана Прокоповича. У його педагогічній розвідці «Духовний регламент» особливе місце належить вимогам до педагога, який, на думку автора, має бути дбайливим, чесним, працьовитим, шанованим, а найголовніше – високоосвіченим. Ф. Прокопович розробив цілу низку регул (правил) підготовки педагога; серед них є і вимога не допускати людину до педагогічної діяльності без попередньої перевірки її знань. Якщо з будь-яких причин кандидат у викладачі не витримає іспит, учений радить не відштовхувати його, а «звеліти півроку або рік» довчитися, оскільки є гостра потреба у кваліфікованих педагогах. Крім того, викладач повинен уміти лаконічно й переконливо довести молоді значущість науки й навчання. Ф. Прокопович дбав, щоб викладачам, здатним викладати не один, а два-три предмети, створювали належні умови, всіляко підтримували їх.

Питання про викладача та рівень його освіченості посідає особливе місце в педагогічних творах «українського Сократа» Григорія Савовича Сковороди. На його думку, на педагогічній ниві люди повинні працювати лише за покликанням, адже вчитель має бути чесним, безкомпромісним, любити учня, поважати його особистість, служити добру. Головною метою вчителя має стати формування освіченої, мислячої, чуйної людини. А щоб педагог міг реалізувати свої плани й досягти успіху, Г.С. Сковорода давав таку пораду: «Долго сам учись, если хочешь учить других», тобто завдяки самоосвіті можна стати майстром своєї справи. Досягти педагогічних вершин можна лише тоді, коли дружиш із практикою і таким чином набуваєш досвіду, оскільки «опыт есть отец искусству, веденію й привычки. Отсюда родились все науки, и книги, и хитрости».

В історико-педагогічних літописах залишилося й ім'я попечителя Одеського й Київського навчальних округів Миколи Івановича Пирогова. Усвідомлюючи важливість професійної підготовки педагогів, М.І. Пирогов наприкінці 1858 – на початку 1859 р. організував при Київському університеті педагогічну семінарію, розробив проекти підготовки вчителів для початкової й середньої школи, організував контроль за методами навчання та виховання в

приватних пансіонах.

М. І. Пирогов закликав учителів: «Шукай і будь людиною!». Він був переконаний, що успіх у навчанні залежить не від статусу навчального закладу чи навчальних програм, а від рівня підготовленості вчителя. На думку попечителя, педагоги повинні мати ґрунтовну підготовку як теоретичну, так і практичну. Тому слід відкривати педагогічні курси, семінарії, інститути, де викладачі могли б підвищувати рівень своєї майстерності.

Отже, прогресивні погляди європейських і вітчизняних педагогів, філософів, громадських діячів значною мірою були тими рушійними силами, які формували й розвивали уявлення про діяльність педагогічного працівника.

Педагогічна діяльність викладачів ВНЗ на сучасному етапі характеризується великою соціальною відповідальністю, адже їх зусилля спрямовуються на підготовку еліти нації, фахівців вищої кваліфікації, від рівня знань та умінь яких залежить якість соціально-економічної, політичної, культурної розбудови української держави, формування національної свідомості і духовності її громадян.

Об'єктом педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників ВНЗ є молодь, юнаки та дівчата з певними задатками, потребами, інтересами, особливостями пізнавальних та емоційно-вольових процесів. Це ставить перед викладачами вищої школи надзвичайно відповідальне завдання – допомогти їм стати висококваліфікованими фахівцями, здатними знайти місце на ринку праці, творчо реалізувати набуті у ВНЗ знання та практичні уміння.

Основними напрямками діяльності викладача ВНЗ є: навчальна, методична, наукова/науково-технічна та організаційна діяльність.

Так, *навчальна діяльність* спрямована на організацію та здійснення процесу навчання відповідно до нормативних документів: проведення лекційних, практичних занять, консультацій, контрольних заходів, керівництво курсовими і дипломними роботами тощо.

Методична діяльність пов'язана з підготовкою навчального процесу, його забезпеченням і вдосконаленням.

Наукова/науково-технічна діяльність має за мету організацію наукових досліджень у певній, галузі знань, підвищення наукового рівня та розвитку творчого потенціалу викладача і студента.

Організаційна діяльність полягає в організації виховного впливу на майбутніх фахівців у процесі викладання навчальних дисциплін і в позааудиторній роботі.

Усі коротко охарактеризовані функції викладача мають виявлятися у єдності. Утім, як показує практика у різних викладачів одна функція може превалювати над іншою. За дослідженнями Л. Д. Столяренко та С. І. Самігіна приблизно 2/5 викладачів з їх загального числа орієнтовані на навчальну діяльність, 1/5 – тяжіють до наукової діяльності, майже 1/3 – вдало поєднують навчально-педагогічну і наукову діяльність.

Комплексним показником, який характеризує якість виконання науково-педагогічним працівником його функцій, є професіоналізм. *Професіоналізм*

педагога вищої школи полягає в ефективній реалізації системи професійних знань і умінь:

- спеціальних (знання теорії науки, яку викладає, та практичні уміння застосовувати їх у практиці викладання);
- психолого-педагогічних (знання психологічних та дидактичних основ викладання обраної дисципліни, знання і урахування психологічних особливостей студентів і власних особистісних рис, закономірностей сприймання студентами змісту навчання);
- методичних (володіння методами, прийомами і засобами донесення наукової інформації до студентів);
- організаційних (володіння уміннями здійснювати оптимальну організацію власної діяльності та керувати діяльністю студентів).

Досліджуючи *рівень професіоналізму*, М.О. Кузьміна здійснила диференціацію викладачів таким чином:

I рівень – репродуктивний (недостатній) полягає в умінні викладача передати студентам ту інформацію, якою володіє сам;

II рівень – адаптивний (низький) передбачає уміння пристосувати виклад матеріалу до особливостей аудиторії;

III рівень – локально-моделюючий (середній) передбачає володіння педагогом стратегіями передавання знань з окремих розділів і тем;

IV рівень – системно-моделюючий (високий) полягає в умінні формувати систему знань, умінь і навичок з навчальної дисципліни загалом;

V рівень – системно-моделюючий (вищий) передбачає здатність педагога перетворювати свій предмет на засіб формування особистості студентів [9].

Останніми роками в Україні спостерігається позитивна тенденція до вдосконалення професіоналізму науково- педагогічного складу ВНЗ. За дослідженнями М. М. Фіцули навчально-виховний процес у ВНЗ України здійснюють понад 90,5 тисяч викладачів, які мають наукові ступені доктора наук (темпи приросту – 38,9 %), кандидата наук (темпи приросту – 10,2 %), вчені звання професора (темпи приросту – 18,4 %), доцента (темпи приросту – 6,8 %).

Важливо зазначити, що перехід викладача з більш низьких рівнів на більш високі досягається у процесі професійного самовдосконалення: через самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими науковими досягненнями), залучення до системи підвищення кваліфікації, накопичення і осмислення передового педагогічного досвіду, аналізу власних здобутків і на цій основі реконструювання власної діяльності, та через самовиховання (вивчення особистісних психологічних властивостей і на цих засадах їх удосконалення, перебудова установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів педагогічної діяльності).

Як зазначає Т.І. Туркот, на деяких предметно-наукових кафедрах ВНЗ склалася точка зору, згідно якої навчати можна без спеціальної психолого-педагогічної підготовки. Для цього достатньо добре знати дисципліну, яку читає

викладач. Проведені спостереження засвідчують, що такі педагоги використовують здебільшого репродуктивні методи навчання, не приділяють достатньої уваги розвитку індивідуальності студентів, не вміють активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність. Взаємодія викладача і студента є одним із найважливіших чинників, які впливають на становлення особистості молодої людини, оскільки дуже багато з того, що людина набуває в студентські роки, залишається з нею на все життя і визначає її життєву траєкторію. Тому викладач має бути ерудитом – різнобічно освіченою людиною. Окрім фундаментальних знань свого предмета та методики його викладання він повинен володіти ґрунтовними знаннями в галузі філософії, соціології, етики, політики, мистецтва, сучасної науки і техніки. Ерудованість допоможе йому бути цікавим співрозмовником, викликати повагу студентів і бути для них взірцем творчого відношення до праці, прикладом для наслідування.

Педагогічна професія вимагає особливої чутливості до постійно оновлюваних тенденцій суспільного буття, здатності до адекватного сприйняття потреб та вимог суспільства і відповідного коригування своєї роботи. Особливу значущість має ця здатність за сучасної постіндустріальної інформаційної доби, яка потребує від особистості багатьох принципово відмінних від попередніх навичок, умінь і відповідного мислення. Вища школа як один з найважливіших інститутів соціалізації людини, підготовки молоді до ролі активних суб'єктів майбутніх суспільних процесів повинна бути винятково уважною як до нових реалій і тенденцій суспільного розвитку, так і до нововведень у сфері змісту, форм і методів навчання та виховання. Відповідно інноваційність має характеризувати професійну діяльність викладача ВНЗ. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є його налаштованість на творчий пошук упровадження новітніх досягнень психолого-педагогічної науки в повсякденну практику, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду, прагнення до освоєння та застосування нових педагогічних технологій, активних форм і нових методів організації навчально-виховного процесу.

Важливо зазначити, що результати своєї діяльності педагог перш за все оцінює сам, і дуже важливо, щоб його оцінка була об'єктивною. Отже, необхідними рисами викладача мають бути також самокритичність та потреба у постійному самовдосконаленні, дисциплінованість і висока вимогливість до себе.

У педагогічній діяльності особливого значення набувають спостережливість та уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їх індивідуально-психологічні особливості, відношення до навчальної діяльності, до студентів і викладачів, складає уявлення про здібності юнаків і дівчат, їх психічні стани та настрої тощо. Ці знання викладач повинен оптимально

використати при організації навчально-пізнавальної та науково-дослідної діяльності вихованців, забезпеченні індивідуального підходу до них.

Уміння довгий час концентрувати увагу особливо потрібні педагогу вищої школи у процесі проведення навчальних занять, адже йому слід логічно і науково

обґрунтовано викласти значний об'єм інформації, не припуститися помилок у термінах, формулах, обчисленнях, забезпечити логіку викладу і водночас тримати в полі зору велику студентську аудиторію. Студенти добре сприйматимуть навчальний матеріал, якщо викладач може логічно, конкретно і чітко сформулювати свою думку, дохідливо, переконливо пояснити, використовуючи літературну мову.

Сучасні дослідники виділяють домінантні риси особистості викладача, відсутність яких обумовлює неможливість ефективної та результативної педагогічної діяльності. Серед них можна виділити такі: соціальна активність, цілеспрямованість, урівноваженість, здатність не розгублюватися в екстремальних ситуаціях, привабливість, чесність, справедливість, сучасність, гуманність, ерудиція, педагогічний такт, толерантність, педагогічний оптимізм тощо.

Ці риси багато в чому збігаються і з результатами опитування педагогами-кураторами студентів щодо вимог до особистості педагога вищої школи. Спираючись на думки 280 студентів, з'ясовано, що для студентів важливі такі риси особистості викладача: справедливість – 82 %; чесність – 75,5 %; доброта – 62,5 %; чуйність – 59 %; вимогливість – 49,5 %; розуміння – 43,5 %; сучасність – 40 %; почуття гумору – 38,5 %; простота у спілкуванні – 21 %; уміння захопити – 18,5 %; тактовність – 12 %; товарицькість – 11,5 %; об'єктивність – 11 %; дбайливість і довіра – 10,5 %.

Таким чином, можна стверджувати, що найважливішими рисами особистості педагога вищої школи є справедливість, тактовність, чесність, сучасність, гуманність тощо.

Останні соціологічні дослідження серед студентів ВНЗ, як стверджує Ф.Л. Ратнер, показують як змінився вектор ціннісних орієнтацій сучасного студентства. Професіоналізм, який займав завжди перше місце в цьому рейтингу, поступився місцем таким особистісним якостям викладача, як порядність, доброта, совісність, емпатія. Ось чому найбільш прийнятною на сучасному етапі є технологія педагогіки співробітництва, головною цілісно-сисловою суттю якої є рівність викладача і студента, рівність не в сенсі однаковості або рівноцінності знань і досвіду, а рівність у праві кожного пізнавати світ без обмежень.

Одночасно, необхідно вказати на риси педагога, які призводять до негативного результату в навчанні та вихованні студентів: упередженість, неврівноваженість, зарозумілість, неухважність, забудькуватість, незібраність тощо.

Варто зробити особливий акцент на професійних протипоказаннях. До них належать такі: наявність шкідливих звичок, моральна неохайність, грубість, безпринципність, некомпетентність у питаннях виховання і викладання, безвідповідальність тощо.

Важливе значення має етап формування педагога вищої школи, особливо молодого людини, яка тільки що обрала шлях до цієї професії. Необхідний рівень професійно-педагогічної діяльності педагога-початківця забезпечують

педагогічні цінності, які не тільки дозволяють задовольнити потреби молодого викладача, але і служать орієнтирами його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення гуманістичних цілей.

Ціннісні орієнтації молодого викладача знаходять своє узагальнене вираження в мотиваційно-ціннісному відношенні до педагогічної діяльності.

Наведемо загальновідомі, але дуже важливі для кожного педагога етичні правила на основі принципу «Не нашкодь»:

1. Не принижуйте своїх студентів, а частіше відзначайте їх позитивні сторони і успіхи.
2. Не конфліктуйте зі студентами, а залучайте їх до співпраці.
3. Не скаржтеся на студентів, а шукайте вихід з будь-якої найскладнішої ситуації.
4. Не ставтеся упереджено-негативно до своїх студентів.
5. Не розголошуйте таємниць Ваших студентів, якщо вони їх Вам довіряють.
6. Не перевантажуйте студентів непосильними для них завданнями.
7. Не виключайте того, що в деяких ситуаціях студенти виявляються розумнішими за Вас.
8. Не поспішайте ставити студенту негативну оцінку, що не зацікавить його до вивчення Вашої навчальної дисципліни.
9. Не шукайте для всіх раз і назавжди встановлених вимог, а дійте з урахуванням ситуації, тобто творчо.
10. Яких би педагогічних успіхів Ви не досягли, не зупиняйтеся: пам'ятайте, що у Вас завжди є резерви для творчого саморозвитку.

Слід також зауважити, що багато питань духовно-морального виховання вимагають не винаходження нових прийомів, методів, а розумного використання та системного застосування старих, загальноприйнятих.

Таким чином, вимоги до особистості педагога вищої школи дуже об'ємні, а професійна діяльність – багатогранна і багатофункціональна. Володіння сукупністю комплексу здібностей, надбанням педагогічної культури допомагає досягти викладачеві ВНЗ високого рівня майстерності й впливати на формування особистості студента.

2. Психологічні особливості професійних деформацій. Загальновідомо, що педагогічна професія вимагає постійного і значного емоційного, інтелектуального і фізичного напруження. Щоб його витримати, слід постійно дбати про стан фізичного і психічного здоров'я. Соціально-психологічними та педагогічними дослідженнями (О. В. Морозов, Д. В. Чернилевський) виявлено, що через 10 – 15 років педагогічної діяльності в структурі особистості фахівця виникають зміни, які отримали назву професійних деформацій.

Загальнопедагогічні деформації характеризуються змінами, які є подібними у всіх осіб, котрі займаються педагогічною діяльністю. Вони проявляються такими ознаками: у процесі взаємодії зі студентами викладач використовує в основному авторитарний стиль керівництва:

«Ви повинні робити так, як я цього вимагаю», «Я сказав, отже, виконуй» тощо. У поведінці педагога починають переважати надмірна самовпевненість, менторство, догматизм, відсутність гнучкості у спілкуванні з колегами і студентами.

Типологічні деформації виникають у результаті поєднання в поведінкові комплекси індивідуальних особливостей викладача з відповідними структурами функцій педагогічної діяльності. За методикою Т. Лірі їх нараховується чотири.

1. «Педагог-комунікатор», для якого характерними є надмірна комунікабельність, скорочення дистанції зі студентами, намагання обговорити глибоко особистісні теми приватного життя. Як правило, викладач такого типу багато уваги приділяє спілкуванню на сторонні теми і недостатньо – змісту навчального матеріалу. Самооцінка викладача зазвичай занижена. Превалює співробітницько-конфіденційний тип міжособистісних стосунків.

2 «Педагог-організатор» – викладач з високою самооцінкою, владно-лідуючим або незалежно-домінуючим типом міжособистісних стосунків, гіпертимною акцентуацією характеру. Він намагається підкорити собі оточуючих, одноосібно і авторитарно керувати ними. Такий педагог надзвичайно активний, втручається у справи студентів і колег, намагаючись навчати їх «діяти правильно».

«Організатори» залюбки реалізують свої здібності в громадських організаціях, неформальних об'єднаннях, партіях і т.п.

3 «Педагог-інтелігент» – особистість із тяжінням до недовірливо-скептичних міжособистісних відносин (найчастіше з 20–25 річним стажем роботи). Це люди, у котрих сформувалася схильність до філософських розмірвань та мудрування. Залежно від умов «інтелігенти» можуть стати «моралізаторами», які вбачають навколо себе тільки негативне, вихваляючи минуле і підкреслюючи аморальність сучасної молоді, або ж завдяки здібностям до самоаналізу, зануритись у власні переживання, зайнятись спогляданням оточуючого світу і роздумами про його недосконалість.

4 «Педагог-предметник» – намагається внести елементи науковості в кожную, навіть побутову ситуацію. Студентів і колег зазвичай сприймає через призму відношення до навчальної дисципліни, яку викладає. «Предметники» – це люди як із завищеною, так і з заниженою самооцінкою, незалежно-домінуючим, відповідально-великодумним, недовірливо-скептичним типом міжособистісних стосунків.

Специфічні деформації особистості педагога обумовлені специфікою навчальної дисципліни, яку він викладає. Ця дисципліна накладає відбиток на одяг, міміку, манеру спілкування тощо. Так, наприклад, філологи можуть належати до демонстративного, екзальтованого чи тривожного типів акцентуацій (за К. Леонгардом). Їм може бути властива висока контактність, надмірна комунікабельність, яскравість почуттів. Водночас такі негативні риси, як потреба бути весь час у центрі уваги, швидкі коливання настрою, надмірна імпульсивність можуть зробити таких педагогів предметом жартів, героями гумористичних розповідей студентів тощо. Так звані «технарі» можуть бути

глибокими інтровертами, абстрагуючись від вияву емоцій та почуттів тощо.

Індивідуальні деформації визначаються змінами, які відбуваються з підструктурами особистості і зовнішньо не пов'язані з процесом педагогічної діяльності, коли паралельно становленню професійно важливих для викладача рис відбувається розвиток якостей, які на перший погляд не мають відношення до педагогічної професії. Для таких викладачів характерні низький рівень контактності, замкнутість, відірваність від реалій життя.

Отже, для запобігання професійних деформацій, порушень структури особистості необхідно стимулювати педагогів до самодіагностування, корекції та самокорекції.

3. Психологія педагогічної взаємодії науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти в освітньому просторі

Вплив центральної нервової системи на сприйняття інформації людиною

Тип темпераменту	Загальна характеристика типу темпераменту	Рекомендації по організації освітнього процесу
Холерик	Швидкий, рвучкий, здатний завзято віддаватися справі, але неврівноважений, схильний до бурхливих емоцій, різких змін настрою; характеризується високим рівнем психічної активності, енергійністю дій, різкістю, стрімкістю, силою рухів, їхнім швидким темпом, поривчастістю. Швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, швидко включаються в роботу після відпочинку.	Доцільно вести заняття в швидкому темпі, оперувати великими блоками інформації, переключатися з одного виду роботи на інший. В процесі навчання особистостей такого типу слід уходити від стресів, від різких пояснень.
Сангвінік	Живий, рухливий, швидко відгукується на навколишні події, порівняно легко переживає невдачі та неприємності; відзначається високою психічною активністю, працездатністю, стрімкістю й жвавістю рухів, розмаїтістю й багатством міміки, швидким мовленням; прагне частій зміни вражень, товариський.	Прийнятні різні форми та методи організації навчального процесу. Але найбільший ефект дає активізація і мотивація пізнавальної діяльності, використання раціональних обґрунтованих прийомів та методів навчання.
Флегматик	Незворушний, постійний у прагненнях і настроях, душевні стани зовні слабо виражені; цей тип темпераменту характеризується низьким рівнем психічної активності, повільністю, невиразністю міміки. Така людина важко переключатися з одного виду діяльності на інший і пристосовується до нових умов.	Адаптуватися до обстановки важче усього. Для адаптування у новому курсі необхідні спеціальні заходи: роз'яснення цілей и задач, опис графіку вивчення курсу, теми. Але при цьому даний тип темпераменту сприяє ґрунтованому засвоєнню. При правильній організації навчального процесу може ґрунтовно та на довгий строк засвоїти навчальний матеріал.

Лекція 9. Педагогічна майстерність та професіоналізм науково-педагогічного працівника

План

1. Поняття педагогічної майстерності.
2. Сутність педагогічного професіоналізму.

1. Поняття педагогічної майстерності. Оскільки педагогічна професія належить до творчих сфер діяльності, було б доцільно в процесі відбору молоді на навчання з педагогічних спеціальностей здійснювати професійний відбір на конкурсній основі (як це прийнято при вступі в театральні, художні, музичні навчальні заклади).

Серед якостей особистості викладача, визначальних у процесі становлення педагогічної культури, майстерності й професіоналізму, особливо важливим є *педагогічний такт* (лат. *tactus* – дотик, відчуття). Це – відчуття міри в процесі спілкування з людьми з урахуванням їхнього фізичного, і передусім психічного стану. Вияв педагогічного такту – важлива умова ефективності впливу педагога на вихованця. Педагогічний такт ґрунтується на глибоких знаннях психології студентів, їхніх індивідуальних особливостей.

«Так званий педагогічний такт, без якого вихователь, хоч би як вивчав теорію педагогіки, – писав К. Д. Ушинський, – ніколи не буде добрим вихователем-практиком, є по суті не що інше, як такт психологічний, потрібний педагогові такою ж мірою, як і літераторові, поетові, ораторові, акторові, політикові, проповідникові, і, словом, всім тим особам, які так чи інакше думають впливати на душі інших людей». Тактовність є свідченням сформованості педагогічної культури викладача, передумовою вияву в його душі «вільних валенсій», які притягують до нього студентів. Це чутливий інструмент попередження міжособистісних конфліктів, яскравий показник педагогічної майстерності. Оскільки навіть пересічна людина, яка сповідує засади загальнолюдської та професійної культури, повинна володіти педагогічним тактом, то викладач вищої школи в процесі спілкування зі студентами, розв'язуючи перманентні педагогічні завдання, має виявляти довершені зразки тактовності.

Важливим змістовим модулем у структурі становлення педагогічної культури педагога вищої школи є комплекс *психолого-педагогічних умінь*: дидактичних, конструктивних, комунікативних, перцептивних, сугестивних, пізнавальних, прикладних, організаторських, психотехнічних та ін. Більшість названих умінь, ґрунтуючись на комплексі соціально-педагогічних якостей, формуються в процесі підготовки до професійної діяльності у навчальних закладах, а також у ході безпосередньої педагогічної праці. Цей процес досить тривалий, вимагає від особистості наполегливої цілеспрямованої роботи над собою. Розглянемо сутність і зміст основних психолого-педагогічних умінь, викладача вищої школи.

– *Конструктивні вміння* передбачають добір доцільних форм і видів діяльності; добір дієвих методів і засобів виховного впливу; планування

перспективних етапів у керівництві студентським колективом; здійснення індивідуально орієнтованого підходу до вихованців.

– *Комунікативні вміння* покликані забезпечити доцільність стосунків із суб'єктами навчально-виховного процесу, зокрема встановлювати педагогічно вмотивовані контакти зі студентами, первинними колективами, батьками студентів, своїми колегами; регулювати міжособистісні стосунки студентів, відносини первинних колективів з іншими.

– *Організаторські вміння* уможливають розв'язання певних педагогічних завдань: організовувати й керувати студентськими колективами, створювати оптимальні умови для їх розвитку; забезпечувати педагогічно ефективну діяльність студентських колективів; надавати допомогу студентським громадським організаціям; організовувати виховну роботу зі студентами в позанавчальний час.

– *Дидактичні вміння* виявляються в тому, щоб пояснювати студентам навчальний матеріал на доступному для них рівні сприймання; керувати самостійною пізнавальною діяльністю студентів, сприяти розвитку їхніх пізнавальних інтересів, інтелектуальних можливостей, формувати дієві мотиви навчальної праці; навчати студентів оволодінню ефективними й раціональними методами самостійної пізнавальної діяльності.

– *Перцептивні вміння* (лат. perceptio – сприймання, пізнання, чуттєве сприйняття, розуміння й оцінка людьми соціальних об'єктів – інших людей, самих себе, груп та ін.) охоплюють здатність проникати у внутрішній світ студентів; розуміти їхній психічний стан; спостережливість, що дає змогу розуміти реальний психічний стан студента в конкретній ситуації.

– *Сугестивні вміння* (лат. suggestio – навіюю) становлять безпосередній емоційно-вольовий вплив педагога на вихованців з метою створення в них певного психічного стану, спонування їх до конкретних дій.

– *Пізнавальні вміння* включають вивчення індивідуальних особливостей фізичного, психічного й соціального розвитку студентів; оволодіння новою науковою інформацією, раціональне використання її в науково- педагогічній роботі; вивчення кращого педагогічного досвіду та його творче використання у власній викладацькій діяльності.

– *Прикладні вміння* ґрунтуються на володінні технічними засобами навчання, зокрема комп'ютерною технікою; навичках творчості в галузі спорту, живопису, театрального, музичного мистецтва тощо.

– *Уміння в галузі психотехніки* передбачають свідоме й доцільне використання надбань психології у сфері навчання, виховання й розвитку студентів.

Достатня сформованість у педагога названих умінь є необхідною умовою розв'язання різноманітних педагогічних завдань на рівні майстерності.

Важливе місце в структурі професійної діяльності викладача вищої школи, в становленні його педагогічної культури, майстерності посідає такий змістовий модуль, як *педагогічна техніка*. Поняття «педагогічна техніка» з'явилося порівняно недавно. Ми виходимо з тлумачення «техніки» як

сукупності засобів, прийомів, навичок, які використовуються у навчально-виховній роботі. *Педагогічна техніка* – це сукупність раціональних засобів, умінь та особливостей поведінки педагога, спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів навчально-виховної роботи з окремим індивідом чи колективом відповідно до поставленої мети навчання та виховання з урахуванням конкретних об'єктивних і суб'єктивних умов. Важливими вимогами педагогічної техніки є: мистецтво одягатися з урахуванням особливостей професійної діяльності; володіння своїм тілом: уміння ходити, сидіти, стояти; володіння мімікою, жестами; сформованість мовленнєвої культури: правильне професійне дихання, чітка дикція, належні темп і ритм, логічна побудова висловлювань тощо; вироблення оптимального стилю в навчально-виховній діяльності; уміння вправно й доцільно здійснювати окремі дидактичні операції (писати на дошці, користуватися технічними й наочними засобами навчання, ставити запитання, слухати відповіді, оцінювати навчальну діяльність студентів і т. ін.); здатність керувати своїм психічним станом і станом вихованців. Тривалі дослідження проблеми, наскільки випускники педагогічних навчальних закладів володіють науковими засадами і практичними вміннями в царині педагогічної техніки, показали невтішні результати. Спроби ввести з ініціативи академіка І.А. Зязюна у 80-х роках минулого століття в навчальні плани педагогічних спеціальностей дисципліну «Основи педагогічної майстерності» не скрізь дістали належну підтримку. Але досвід переконує, що курс «Педагогічна майстерність», і навіть окрема дисципліна «Педагогічна техніка», необхідні в системі професійної педагогічної підготовки фахівців для всіх типів закладів освіти. Отже, донині залишається актуальною думка К.Д. Ушинського: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою і зрозумілою, а декому навіть справою легкою – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; дехто вважає, що для нього потрібні вроджена здібність і вміння, тобто навичка; але дуже мало хто прийшов до переконання, що крім терпіння, вродженої здібності й навички, потрібні ще й спеціальні знання, хоч численні педагогічні блукання наші й могли б усіх переконати в цьому».

2. Сутність педагогічного професіоналізму. У структурі професійної педагогічної діяльності можна виділити три складових компонента: професіоналізм знань, професіоналізм самовдосконалення, професіоналізм спілкування.

Професіоналізм знань є основою, підґрунтям формування професіоналізму загалом. Важливими особливостями професіоналізму знань є:

- комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції;
- особистісна забарвленість, тобто знання, «пропущені» через власну позицію;
- формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному).

Професіоналізм спілкування – це готовність і вміння використовувати системні знання у взаємодії зі студентами. Професійно-педагогічне спілкування – це система прийомів органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, пізнання один одного, організація діяльності і стимулювання діяльності вихованців, організація і корекція взаємин у колективі вихованців, обмін ролями, співпереживання і створення умов для самоствердження особистості вихованця. Педагогічне спілкування – особливий вид творчості. Оптимальне педагогічне спілкування – це спілкування, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації студента, творчого характеру діяльності, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат, попереджує створення психологічних бар'єрів, дозволяє максимально використовувати у навчальному процесі особистісні та професійні якості викладача. Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути повага до особистості студента і, водночас, максимальна вимогливість до нього. Професіоналізм спілкування передбачає його позитивну позицію стосовно студента. У сфері спілкування викладача зі студентами важливу роль відіграє психологічно активний стан або *педагогічний оптимізм*.

Щодо *професіоналізму самовдосконалення*, то слід згадати слова К. Д. Ушинського про «дитячість душі» як основу продуктивної діяльності. «Вічно нестаріюча дитячість душі, – на думку видатного педагога, – є глибинною основою дійсного самовиховання людини».

2.4. Питання до семінарських занять

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №1:

1. Інформатизація та глобалізація сучасної освіти. Електронна педагогіка.
2. Вища школа як педагогічна система.
3. Методи і методика реалізації науково-педагогічних досліджень.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №1:

1. Розкрийте мету вищої освіти.
2. Чим досягається цілісність педагогічного процесу?
3. Охарактеризуйте структурні компоненти системи, в якій здійснюється педагогічний процес. Розкрийте їх сутність та поясність зв'язки між ними.
4. Які найважливіші закономірності педагогічного процесу?
5. Сформулюйте суттєві протиріччя сучасного педагогічного процесу ВНЗ.
6. Якими принципами регулюється педагогічний процес?
7. Що таке інтенсифікація педагогічного процесу?

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №2:

1. Дидактика вищої школи.
2. Моделі освіти. Сучасні системи навчання у ВНЗ.
3. Методи навчання у вищій школі.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №2:

1. Визначте поняття «дидактики вищої школи» та її основні категорії.
2. Охарактеризуйте систему принципів навчання.
3. Що означає принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання?
4. Які моделі освіти склались у світі?
5. Розкрийте сутність змісту освіти.
6. Наведіть відомі класифікації методів навчання.
7. Який зв'язок між наочними, словесними і практичними методами навчання?

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №3:

1. Сучасний стан вищої освіти в Україні.
2. Лекція. Основи підготовки лекційних курсів.
3. Семінарські і практичні заняття в вищій школі. Самостійна робота студентів.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №3:

1. Назвіть види організаційних форм навчання у ВНЗ.
2. У чому полягає зв'язок лекції з іншими формами організації навчального процесу у вищій школі?
3. Охарактеризуйте види лекцій та покажіть їх особливості.
4. Які дидактичні вимоги є обов'язковими для лекції?
5. У чому відмінність між семінарським, лабораторним та практичним заняттями?
6. Розкрийте сутність педагогічної інновації.
7. Які сучасні технології навчання використовуються у вищій школі?

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №4:

1. Педагогічне проектування: сутність, етапи та форми.
2. Педагогічна технологія: визначення, критерії її технологічності.
3. Інформаційні технології у вищій школі.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №4:

1. Розкрийте сутність, етапи та форми педагогічного проектування.
2. Дайте визначення поняттю «педагогічна технологія».
3. Перерахуйте основні методологічні вимоги, критерії технологічності, яким має відповідати кожна педагогічна технологія.
4. Які види технічних засобів навчання використовуються в сучасних ВНЗ?
5. Проаналізуйте основні функції засобів навчання у ВНЗ.
6. Чим зумовлена доцільність використання ТЗН?
7. Висвітліть основні вимоги до оформлення дидактичних матеріалів.

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №5:

1. Науково-дослідницька робота студентів. Форма викладу результатів педагогічних досліджень.

2. Контроль та оцінка ЗУН. Функції контролю. Критерії оцінювання навчальних досягнень.

3. Виховна робота у ВНЗ. Форми позааудиторної роботи зі студентами. Функції куратора.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №5:

1. Розкрийте сутність науково-дослідницької роботи студентів.
2. Яка форма викладу результатів педагогічних досліджень?
3. Які функції контролю ЗУН?
4. Перерахуйте критерії оцінювання навчальних досягнень.
5. Розкрийте сутність поняття «виховання», сформулюйте мету і завдання виховання. Хто і що є об'єктом і предметом виховання?
6. Охарактеризуйте форми позааудиторної роботи зі студентами.
7. Які функції куратора?

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №6:

1. Психологія вищої школи як окрема галузь знань. Предмет, категорії, завдання.
2. Психологічна характеристика студентського віку. Типологічні особливості студентів.
3. Специфіка діяльності педагога у вищому навчальному закладі.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №6:

1. Предмет, категорії та завдання психології вищої школи, як окремої галузі знань.
2. Надайте психологічну характеристику студентського віку, типологічні особливості студентів.
3. Хто має право займатися викладацькою діяльністю у ВНЗ?
4. Обґрунтуйте необхідність психолого-педагогічної підготовки для науково-педагогічних працівників ВНЗ.
5. Які особистісні риси викладача найвище цінуються студентами?
6. Що таке «професійні деформації» і які причини їх виникнення?
7. Чим обумовлені специфічні деформації особистості викладача?

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №7:

1. Педагогічна культура викладача ВНЗ. Шляхи формування загальної і педагогічної культури викладача.

2. Теорії професійного розвитку.
3. Психологія професійного становлення особистості.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №7:

1. Розкрийте сутність понять «культура», «духовна культура», «професійна культура», «педагогічна культура». Що означає «викладач – засіб передачі культури»?
2. У чому полягають особливості формування педагогічної культури?
3. Проаналізуйте основні складові педагогічної культури.
4. Окресліть поняття педагогічної майстерності та її складових. Поясніть залежність педагогічної культури та педагогічної майстерності.
5. Яке значення у професійній діяльності викладача відіграють професійні знання?

6. Окресліть шляхи психолого-педагогічного супроводу діяльності викладача.
7. Що таке педагогічний такт і професіограма?

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №8:

1. Психологія професійного становлення особистості.
2. Необхідність і об'єктивні можливості управління системою освіти.
3. Психологічний аналіз функцій педагогічного управління.

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №8:

1. Проаналізуйте психологію професійного становлення особистості.
2. Яка необхідність і об'єктивні можливості управління системою освіти?
3. Зробіть психологічний аналіз функцій педагогічного управління.
4. Розкрийте сутність і зміст психолого-педагогічних умінь викладача.
5. Що таке педагогічна техніка і від чого вона залежить?
6. Доведіть важливість формування педагогічного професіоналізму.
7. Розкрийте основні шляхи професійного самовдосконалення, самоменеджменту.

Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті №9:

1. У сучасній педагогічній науці стало традицією визначати мету підготовки фахівця через поняття компетентність (професійна та її складники: лінгвістична, комунікативна, літературознавча тощо). Кількість компетентностей не є чітко визначеною і в різних дослідженнях варіюється. Спробуйте дати визначення професійної компетентності магістра (за фахом). Поміркуйте, з яких частин вона складається.

2. Що таке плагіат? Чі вважають науковці інтернет-джерела достовірною інформацією? Чому?

8. Як Ви розумієте поняття «академічної доброчесності дослідника».

Контрольні запитання (питання для обговорення, дискусій, диспутів) до семінарського заняття №9:

1. Відмінності написання наукової статті та наукових тез.
2. Алгоритм написання наукової статті.
3. У чому полягає логіка педагогічного дослідження?
4. Які компоненти є основними у педагогічному дослідженні?
5. Які основні етапи включає науково-педагогічне дослідження?
6. Охарактеризуйте систему методів наукових досліджень педагогіки вищої школи.
7. Розкрийте сутність педагогічного експерименту, основні вимоги до його проведення.
8. Наведіть приклад об'єкта та предмета педагогічного дослідження.
9. Схарактеризуйте основні групи методів педагогічного дослідження.
10. Які теоретичні методи педагогічного дослідження Вам відомі?
11. Наведіть приклади емпіричних методів педагогічного дослідження.
12. Визначте основні вимоги до архітектури наукової роботи (анотація, вступ, теоретична та практична частини, розрахунок ефективності, висновки, тощо).

КТ1. Основні поняття й категорії дидактики вищої школи. Закономірності та принципи процесу навчання у ВНЗ.

КТ2. Сучасні психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи. Психологічні особливості професійних деформацій в педагогічній діяльності.

КРЗМ: Дайте визначення поняттю «педагогічна технологія» та перерахуйте основні методологічні вимоги, критерії технологічності, яким має відповідати кожна педагогічна технологія. Окресліть поняття педагогічної майстерності та її складових, поясніть залежність педагогічної культури та педагогічної майстерності.

2.5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кільк. годин
1	Підготувати тренінг з використання методів науково-педагогічних досліджень у сучасній педагогічній теорії та практиці. Здобувачі мають підготувати план проведення тренінгу та дидактичний матеріал.	26
2	Підготувати проект на тему «Контроль і оцінювання академічних досягнень у закладах вищої освіти Західної Європи»	18
3	Скласти методичну розробку семінарського або практичного заняття з педагогіки на тему «Управління педагогічними системами».	20
4	Скласти тези за темами: «Сучасний та креативний педагогічний менеджер – гарантія успіху освітнього процесу», «Менеджмент у сфері освіти: конфлікт у педагогічному спілкуванні», «Комунікативний менеджмент у сфері освіти: педагогічний такт та етика», «Психолого-педагогічні аспекти позитивної психології в старшій школі», «Шляхи опанування науково-педагогічних досліджень при вивченні фахових дисциплін», «Традиційне та альтернативне навчання в Україні: порівняльний аналіз» (або на вибір магістрантів) та презентацію до них	20
	Разом:	84

3. ВИДИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота у процесі проведення очних занять

Однією із форм організації самостійної роботи, що присутня безпосередньо на лекції, є конспектування. Добрий конспект лекції – показник активної роботи здобувача вищої освіти на лекції, вміння творчо сприймати ним зміст програмного матеріалу. Змістовний конспект допомагає студенту готуватися до поточних занять, контрольних робіт, написання тестів і складання екзамену.

При складанні конспекту здобувач повинен указати:

1) дату проведення лекції, щоб бути впевненим, що нічого не пропущено, або знати, якої лекції немає;

2) тему лекції та її мету, які на початку формулює викладач;

3) на початку лекції викладач звичайно повторює матеріал. Порівняйте з текстом конспекту і, якщо це потрібно, доповніть його. Тому при написанні конспекту треба залишати поля і не писати текст дуже щільно, щоб можна було дописати поправки.

4) В конспект треба вписувати не тільки те, що підкреслює викладач, але і пояснення до рисунків, схем, графіків. Треба писати пояснення, вказувати зв'язок між розділами, темами.

5) В конспекті здобувач вищої освіти записує домашні завдання, рекомендації до вивчення тем, які віднесені на самостійне опрацювання.

6) Для поліпшення розуміння нового матеріалу здобувачу рекомендується ознайомитись з наступною темою перед початком лекції, а також підготувати питання, які були незрозумілі при самостійному опрацюванні.

7) На початку лекції викладач обов'язково проведе опитування останнього матеріалу попередньої лекції, тому треба готуватись до кожної лекції. Але треба пам'ятати, що питання можуть бути нестандартними, відповіді на які неможливо одразу, без осмислювання, отримати з конспектів лекцій.

8) На лекціях викладач розповідає про строки і обсяг виконання контрольних точок та контрольних робіт змістовного модуля.

9) Якщо здобувач вищої освіти пропустив лекцію, її треба опрацювати.

Самостійна робота у позаурочний час

3.2.1. Перелік видів самостійної роботи

До таких видів можна віднести:

1) робота з навчальною і з додатковою літературою. Для цього необхідно використовувати список джерел інформації, що наведено наприкінці методичних рекомендацій;

2) робота з конспектами;

3) виконання контрольних точок;

4) підготовка до семінарів;

5) підготовка до контрольних робіт змістовного модуля;

Оцінка виконаних робіт здійснюється згідно з «Критеріями оцінювання», затвердженими кафедрою педагогіки та методики навчання.

4. ФОРМА ТА МЕТОДИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний контроль та самостійна робота		КРЗМ 1	Сума
Змістовий модуль № 1	Змістовий модуль № 2		
КТ 1	КТ 2	40	100
30	30		(залік)

Кількість КТ – 2, коефіцієнт КТ – 0,3;

Кількість КРЗМ – 1, коефіцієнт КРЗМ – 0,4

Система підсумкового контролю

Загальна оцінка складається з суми балів за контрольні точки та контрольні роботи змістових модулів, набраних упродовж навчального семестру.

У разі, якщо здобувач не набрав необхідну залікову суму балів (60 балів), залік складається у спеціально відведений навчальним розкладом час в усній формі.

Методи контролю

Оцінювання знань студентів з навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» здійснюється шляхом проведення кредитно-модульних контрольних заходів, які включають поточний, підсумковий модульний, підсумковий семестровий контроль та підсумковий контроль за весь курс навчання.

Поточний контроль

Поточний контроль передбачає завдання контролюючого характеру з різних аспектів навчання на практичних заняттях, а також виконання завдань для самостійної роботи. Проміжний контроль передбачає систему перевірки і оцінювання професійно орієнтованих компетентностей здобувачів вищої освіти у форматі контрольних точок і контрольних робіт змістових модулів. Перший змістовий модуль завершується виконанням 2 контрольних точок та контрольної роботи змістового модулю на перевірку та оцінку сформованості у магістрантів професійно-педагогічної компетентності.

Підсумковий модульний контроль

Оцінка за кожен змістовий модуль обчислюється за результатами суми контрольних точок, помножених на коефіцієнт контрольних точок, та контрольної роботи змістового модулю, помноженої на коефіцієнт контрольних робіт змістових модулів.

Підсумковий семестровий контроль

Підсумковий семестровий контроль навчальної діяльності здобувачів спрямований на встановлення рівня володіння професійними вміннями та навичками, досягнутого за рахунок засвоєння матеріалу навчальної

дисципліни (в кінці семестру). Особливістю підсумкового контролю є його спрямованість на визначення рівня педагогічної підготовки студентів до професійної діяльності.

Підсумковий контроль (I семестр) – залік. Магістрант отримує залік, якщо сума отриманих ним балів упродовж семестру за змістові модулі не менша, ніж 60.

Підсумковий контроль за весь курс навчання

Підсумковий контроль за весь курс навчання проводиться у формі атестації, вимоги та процедура проведення якої зазначені в Програмі комплексного кваліфікаційного екзамену з педагогічної підготовки.

Критерії

оцінювання рівня підготовки здобувачів із теоретичних питань

Здобувач одержує оцінку **відмінно (100)**, якщо він:

- має системні теоретичні знання з дисципліни,
- **вільно** володіє спеціальною термінологією,
- виявляє науковий інтерес до дисципліни,
- самостійно здійснює дослідницьку діяльність у галузі педагогіки вищої школи,
- безпомилково виконує письмові завдання в обсязі 100%;

Здобувач одержує оцінку **відмінно (95)**, якщо він:

- виявляє **глибоке розуміння** основних понять і категорій з дисципліни,
- уміє аргументовано доводити власну думку, здатний системно аналізувати педагогічні явища, виявляючи достатній рівень сформованості аналітичного й систематичного мислення,
- виявляє науковий інтерес до дисципліни, але не включається до дослідницької діяльності,
- володіє спеціальною термінологією,
- безпомилково виконує письмові завдання в обсязі 95%;

Здобувач одержує оцінку **відмінно (90)**, якщо він:

- виявляє **глибоке розуміння** основних понять і категорій з дисципліни,
- уміє аргументовано доводити власну думку, здатний системно аналізувати педагогічні явища, допускаючи однак незначні помилки теоретичного й практичного характеру, які самостійно виправляє,
- виявляє науковий інтерес до дисципліни, але не включається до дослідницької діяльності,
- володіє спеціальною педагогічною термінологією,
- виконує письмові завдання в обсязі 90%;

Здобувач одержує оцінку **добре (85)**, якщо він:

- виявляє **розуміння** основних понять і категорій з комплексу літературознавчих дисциплін, виявляючи **належний** рівень сформованості аналітичного і синтетичного мислення,

- достатньо повно аналізує педагогічні явища, виділяючи відповідні структурні елементи та демонструючи їх взаємозв'язок,
 - відповідь аргументована, ілюстрована вдалими прикладами,
 - володіє спеціальною педагогічною термінологією, але допускає негрубі помилки теоретичного й практичного характеру,
 - виконує письмові завдання в обсязі 85%,
- Здобувач одержує оцінку **добре (80)**, якщо він:
- виявляє **розуміння** основних понять і категорій з дисципліни,
 - достатньо повно аналізує педагогічні явища, допускаючи помилки при виділенні їх структурних елементів та встановленні їх взаємозв'язку,
 - володіє практичними вміннями і навичками відповідно до вимог курсу,
 - володіє спеціальною педагогічною термінологією, допускаючи незначні помилки теоретичного й практичного характеру,
 - виконує письмові завдання в обсязі 80%,
- Здобувач одержує оцінку **добре (75)**, якщо він:
- виявляє **розуміння** основних понять і категорій з дисципліни, допускаючи незначні помилки,
 - достатньо повно аналізує педагогічні явища, допускаючи помилки при виділенні їх структурних елементів та встановленні їх взаємозв'язку,
 - володіє практичними вміннями і навичками відповідно до вимог курсу,
 - володіє спеціальною термінологією поверхово, допускає помилки теоретичного й практичного характеру,
 - виконує письмові завдання в обсязі більше ніж 2/3,
- Здобувач одержує оцінку **задовільно (70)**, якщо він:
- добре володіє навчальним матеріалом, спроможний із незначною сторонньою допомогою аналізувати, узагальнювати його,
 - виявляє **розуміння** основних теоретичних понять і категорій, розкриває їх взаємозв'язок, виявляючи **достатній** рівень сформованості аналітичного і синтетичного мислення,
 - володіє спеціальною термінологією поверхово, допускає значну кількість помилок теоретичного й практичного характеру,
 - виконує письмові завдання в обсязі більше ніж 2/3,
- Здобувач одержує оцінку **задовільно (65)**, якщо він
- не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, **невпевнено** викладає теоретичний матеріал,
 - має **недостатній** рівень сформованості аналітичного і синтетичного мислення під час аналізу педагогічних явищ, законів, закономірностей педагогічного процесу,
 - слабо володіє спеціальною термінологією, допускає значну кількість помилок теоретичного й практичного характеру,
 - виконує письмові завдання в обсязі більше ніж 60%,
- Здобувач одержує оцінку **задовільно (60)**, якщо він
- не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом,

- має недостатній рівень сформованості аналітичного мислення під час аналізу педагогічних явищ, законів, закономірностей педагогічного процесу
- мовлення відзначається недостатньою осмисленістю і логічністю, бідністю словника, значною кількістю фактичних помилок,
- виконує письмові завдання в обсязі більше ніж 60%,
Здобувач одержує оцінку **незадовільно (55)**, якщо він
- не вміє вільно, логічно, аргументовано, чітко висловлюватись, відповідь характеризується низьким рівнем усвідомлення,
- не вміє аналізувати педагогічні явища, закони, закономірності педагогічного процесу, рівень мовленнєвої культури низький, допускаються значні помилки,
- виконує письмові завдання в обсязі більше ніж 50%,
- не володіє спеціальною термінологією.
Здобувач одержує оцінку **незадовільно (35 і менше)**, якщо він
- не вміє вільно, логічно, аргументовано, чітко висловлюватись, відповідь характеризується низьким рівнем усвідомлення,
- не вміє аналізувати педагогічні явища, закони, закономірності педагогічного процесу, рівень мовленнєвої культури низький, допускаються значні помилки,
- не володіє спеціальною термінологією, не може навести приклади.
- виконує письмові завдання в обсязі не більше ніж 30%.

Шкала оцінювання, що встановлена вищим навчальним закладом:

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ECTS	Пояснення
	екзамен	залік		
90-100	Відмінно	зараховано	A	відмінне виконання лише з незначною (мінімальною 1-2) кількістю помилок
82-89	Добре		B	вище середнього рівня з кількома помилками
75-81			C	вище середнього рівня з кількома помилками
67-74	Задовільно		D	(непогано, але зі значною кількістю недоліків
60-66			E	виконання задовольняє мінімальним критеріям
35-59	Незадовільно	не зараховано	FX	з можливістю повторного складання
1-34			F	(з обов'язковим повторним курсом

6. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ДО ДИСЦИПЛІНИ «Педагогіка та психологія вищої школи»

Автономія вищого навчального закладу – самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених Законом «Про вищу освіту» [8, с. 382].

Академія, інститут – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський (теологічний), медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [8, с. 382].

Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами [8, с. 382].

Академічна свобода – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом [8, с. 382].

Акредитація – процедура надання вищому навчальному закладові певного типу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до

державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення [8, с. 383].

Акредитація освітньої програми – оцінювання освітньої програми та/або освітньої діяльності вищого навчального закладу за цією програмою на предмет: відповідності стандарту вищої освіти; спроможності виконати вимоги стандарту та досягти заявлених у програмі результатів навчання; досягнення заявлених у програмі результатів навчання [8, с. 383].

Активні методи навчання – методи навчання, при використанні яких навчальна діяльність має творчий характер, формуються пізнавальний інтерес і творче мислення. До активних методів навчання відносяться проблемна розповідь і проблемно побудована лекція, евристична і проблемно-пошукова бесіда, проблемне наочне приладдя, проблемно-пошукові вправи, дослідницькі лабораторні роботи, метод розвиваючого навчання, метод пізнавальних ігор, метод створення ситуацій пізнавальної суперечки, метод створення емоційно-моральних ситуацій, метод аналогій, метод створення на уроках ситуацій інтересу, метод аналізу на уроках життєвих ситуацій і ін. [22, с. 9-10].

Аксіологічний (ціннісний) підхід – дозволяє вивчати явища з точки зору виявлення їх можливостей задовольняти потреби людини, розв'язувати завдання гуманізації суспільства [16, с. 15].

Аспірант – особа, зарахована до вищого навчального закладу (наукової установи) для здобуття ступеня доктора філософії [8, с. 383].

Атестація – це встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам стандартів вищої освіти [8, с. 383].

Аудіовізуальні засоби навчання – один з напрямків інформаційних технологій навчання. Характерною рисою цієї технології є використання спеціально розроблених аудіовізуальних навчальних матеріалів, що розширюють і поглиблюють педагогічний вплив на учнів. Аудіовізуальне подання матеріалу має незаперечні переваги, що включають у систему запам'ятовування образну й емоційну пам'ять, в якій матеріал зберігається значно довше, ніж у словесно-логічній [3, с. 17].

Базові знання й досвід:

- кругозір та ерудиція;
- досвід навчання, що охоплює загальні теоретичні та практичні вміння в різних галузях знань (гуманітарній, філософській, історичній, фундаментальній тощо), прийоми навчальної роботи, навички самоосвіти;
- базові вміння, необхідні для освоєння теми, розділу, дисципліни, професії [12, с. 138].

Бесіда:

1) один з методів навчання, що застосовується для активізації розумової діяльності учнів, морального виховання. У процесі бесіди учні, відповідаючи на запитання, поставлені вчителем і що виникають в товаришів, здобувають нові знання, закріплюють і повторюють вивчений матеріал. Учитель формулює тему бесіди, ставить перед учнями питання, спрямовані на її розкриття. Важливо, щоб питання були логічно взаємозалежні, спрямовані на формування понять, встановлення нових зв'язків між фактами, явищами і процесами, на застосування знань [3, с. 21-22];

2) метод навчання, в якому викладач, спираючись на наявні в учнів знання й досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до розуміння й

засвоєння нових знань, до повторення й перевірки знання навчального матеріалу [12, с. 353];

3) метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить викладача, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань [8, с. 383].

Види освіти – загальна, політехнічна, професійна [12, с. 95].

Викладання:

1) полягає як у передачі учням певного обсягу готових знань, так і в керівництві навчально-пізнавальною діяльністю учнів, їх вихованням та розумовим розвитком [19, с. 34];

2) діяльність педагога, спрямована на реалізацію мети і завдань навчання, його основних функцій [16, с. 219].

Виробничий процес – це сукупність основних технологічних процесів і перетворень, а також трудових дій людини [12, с. 96].

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [12, с. 39].

Відмітка – кількісне відображення оцінки [16, с. 297].

Вправи – це цілеспрямоване і багатократне виконання дій суб'єктами навчання з метою формування у них умінь і навичок [12, с. 392].

Гра дидактична – метод імітації (наслідування, відображення), прийняття управлінських рішень у різноманітних ситуаціях шляхом гри (програвання, розігрування) за правилами, що надані або виробляються самими учасниками [2, с. 240].

Групова форма організації навчання – така форма організації навчальних занять, за якою для певної групи школярів ставиться спільне завдання навчально-пізнавальної діяльності. Позитивні сторони:

- більші можливості для врахування диференційованих потреб учнів, для кооперування діяльності школярів, для організації їхнього взаємоконтролю;

- значне підвищення інтересу учнів до навчання. Слабкі сторони:

- загроза перекидання тягаря навчання на плечі самих учнів;

- при тривалій груповій роботі вчителю дуже важко постійно підтримувати в класі напружений робочий стан;

- насиченість програм навчальним матеріалом не дозволяє довго використовувати групову форму, оскільки темп вивчення нового матеріалу за нею порівняно невисокий;

- окремі учні, залишаючись пасивними, можуть скористатися результатами, які отримали інші учні [4, с. 118].

Дидактика (від грец. *didaktikos* – повчальний):

1) розділ педагогіки, що містить теорію навчання і освіти [7, с. 144];

2) розділ педагогічної технології, який вивчає, досліджує, узагальнює принципи, закономірності, форми, методи та прийоми навчального процесу,

їх вплив на формування особистості учня, знань, умінь та навичок, розвиток його світогляду та громадської позиції [21, с. 16];

3) частина педагогіки, яка розробляє теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання [12, с. 39].

Дидактична гра – ігри, спеціально призначені для реалізації цілей навчання. Дидактичні ігри розвивають сенсорні орієнтування дітей (на форму, величину, колір і т.ін.), спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, рахункові уміння, мову, уявлення про оточення. Сприяють розвитку в них цілеспрямованості, витримки, самостійності, почуття колективізму, виробленню уміння діяти у відповідності із прийнятими в суспільстві нормами поведінки [22, с. 184].

Дидактичне проектування – це методична діяльність, тобто діяльність щодо створення проекту навчання [12, с. 39].

Дискусія:

1) спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішень у групі;

2) метод навчання, що підвищує інтенсивність і ефективність навчального процесу за рахунок активного включення учнів у колективний пошук істини [22, с. 193].

Диспут (у школі) – одна з форм роботи зі старшокласниками, діючий засіб морального виховання і розвитку мислення учнів. На диспуті можна обговорити літературні твори, газетні і журнальні статті, радіо- і телепередачі і т.ін. Ведучий повинен ретельно продумати, як викликати живий обмін думками, підвести учасників дискусії до необхідних відчуттів і правильних висновків. Треба так вести диспут, щоб не було тяжких хвилин вимушеного мовчання чи поверхового швидкого вирішення спірних питань. На закінчення диспуту ведучий підбиває його підсумки, відзначає помилкові погляди і судження, спростовані в ході обговорення, докладніше зупиняється на тому, що цінного, корисного дав диспут його учасникам [22, с. 193-194].

Дистанційне навчання – передбачає просторову віддаленість суб'єктів навчання, які взаємодіють між собою за допомогою телекомунікацій [16, с. 286].

Дисципліна шкільна – особливий вид дисципліни, який здійснюється в процесі навчальної й виховної роботи в школі. Дисципліна шкільна зумовлена як вимогами суспільної дисципліни праці, так і віком дітей, служить вихованню й закріпленню необхідних моральних якостей громадянина [9, с. 92].

Диференційний підхід – поділ учнів у процесі навчання і виховання на мікрогрупи за однорідними критеріями: навчально-діяльними (успішність, сумлінність), поведінковими (зразковою, незадовільною), соціальними умовами (матеріальна забезпеченість, наявність сімейних умов для виховання), іншими, локальнішими ознаками для проведення дослідно-експериментальної роботи [7, с. 91].

Диференційоване навчання – стосовно загальноосвітньої школи розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи. Виокремлення й посилення провідних, профільюючих навчальних предметів не суперечить принципів єдиної школи, оскільки при цьому забезпечуються

державні стандарти загальноосвітніх знань з усіх предметів. Диференційоване навчання може будуватися як за науково-теоретичними профілями (гуманітарний, фізико-математичний, хімічний, біолого-агрономічний), так і науково-технічними [9, с. 95].

Діяльнісний підхід:

1) висування діяльності як головного фактора єдності свідомості, поведінки і ставлення до праці; коли учнем здійснюється певна система видів діяльності (навчальна, суспільно-трудова, ігрова, естетична, спортивна, індивідуально-спрямована, ціннісно-орієнтаційна). Саме через діяльність учень вступає у стосунки з педагогами, а педагоги, в свою чергу, виховують його через свою діяльність, через керівництво його діяльністю. Виробляється в діяльнісному підході єдність свідомості і поведінки [7, с. 90-91];

2) спрямований на те, щоб організувати діяльність суб'єкта, в якій він був би активним суб'єктом пізнання, праці, спілкування, свого розвитку [16, с. 15].

Діяльнісно-особистісна концепція – стверджує, що дієвим виховання є лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності [9, с. 318].

Дослідницький метод – учні беруть участь у науковому пізнанні: спостерігають та вивчають факти та явища, виявляють проблему дослідження, висувають гіпотези, планують шляхи її перевірки, вивчають літературу, оцінюють результати, роблять висновки про можливість використання набутих знань [12, с. 427].

Евристична бесіда – це така бесіда, під час якої учні самостійно роблять певні висновки, що є метою вивчення навчального матеріалу [12, с. 427].

Емоційне ставлення до навчального курсу та майбутньої професії учня:

- професійна спрямованість (схильність до певних типів професій);
- мотивація навчальної діяльності (ставлення до навчального курсу, дисципліни, професії) [12, с. 138].

Ергономіка педагогічна – розділ педагогіки, яка вивчає проблеми оптимізації матеріальних умов шкільної праці; робочих місць учня й учителя, оптимізацію дидактичних засобів, проблеми техніки безпеки й гігієни праці, умови відпочинку, а також естетику школи і її оточення [9, с. 118].

Етнопедагогічний підхід – індивід живе в конкретному соціокультурному середовищі, належить до певного етносу, тому виховання повинно спиратись на національні традиції народу, його культуру, звичаї, навички при проектуванні й організації педагогічного процесу [16, с. 15].

ECTS – європейська система перезарахування залікових кредитів, яка передбачає введення системи обліку навчального навантаження, зрозумілої для всіх європейських країн. Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента при вивченні певного курсу або його частини (блоку), а також яку частину загального річного навчального навантаження займає

певний курс (або блок курсу) у навчальному закладі, що визначає кредити [1, с. 250-251].

Загальна освіта – оволодіння знаннями з основ наук і підготовки учнів до отримання професійної освіти [12, с. 95].

Закон педагогічний – головний, об'єктивний закон - відповідності навчання й освіти рівневі продуктивних сил і виробничих відносин, науково-технічному, соціальному, культурному і духовному прогресу суспільства [7, с. 157].

Закономірності навчання:

1) такі прояви закону, що постають невід'ємними, істотними зв'язками, але меншого, локальнішого масштабу, ніж загальний, об'єктивний закон:

- процес навчання зумовлений потребами суспільства в освічених і всебічно розвинених людях, які продовжать справу прогресу і відновлення Української держави;

- процес навчання є провідною частиною комплексного навчально-виховного процесу школи; він є єдиним і закономірним; його навчально-інформативна, виховна і розвивальна функції постають як закономірне єдине ціле;

- процес навчання залежить від реальних навчальних і виховних можливостей школярів;

- процес навчання закономірно залежить від матеріальних умов школи (приміщення, фінансування тощо) [7, с. 158-159];

2) стійкі педагогічні явищі, які базуються на повторюваності фактів, навчальних дій і виступають теоретичною основою принципів навчання:

- обумовленість навчання суспільними потребами.

- залежність навчання від умов, у яких воно відбувається.

- взаємозалежність процесів навчання, освіти, виховання, розвитку особистості.

- взаємозв'язок навчальних і реальних пізнавальних можливостей учня.

- єдність процесів викладання та навчання.

- взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм навчання в навчальному процесі [21, с. 19].

Запам'ятовування – ланка в процесі засвоєння навчального матеріалу і відтворення як один з критеріїв засвоєння. Здійснюється на основі включення учнів у активну пізнавальну діяльність протягом усього заняття. Три різновиди (чи ланки) запам'ятовування:

1. Первісне втілення (імпринтинг) - значною мірою забезпечує правильне або помилкове запам'ятовування й відтворення навчального матеріалу і формування відповідних навичок, умінь і звичок.

2. Поточне запам'ятовування - це запам'ятовування навчального матеріалу не в результаті спеціального заучування, а в процесі активної навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на сприйняття, осмислення, узагальнення і систематизацію знань.

3. Закріплення знань здійснюється як у процесі безпосереднього вивчення нового матеріалу, так і в наступні після вивчення дні. Воно

забезпечується в першу чергу активною навчально-пізнавальною діяльністю учнів [20, с. 15-16].

Засвоєння – навчально-пізнавальна діяльність, спрямована на свідоме й стійке оволодіння знаннями, навичками й уміннями і перетворення їх в особисте надбання кожного учня. У засвоєнні можна виділити такі основні дидактичні компоненти:

- 1) сприйняття навчального матеріалу;
- 2) розуміння об'єктивних зв'язків між предметами і явищами, виявлення їх внутрішньої сутності;
- 3) запам'ятовування;
- 4) узагальнення і систематизація [20, с. 9-10].

Засоби навчання:

1) технічні й дидактичні засоби, що дозволяють оптимізувати процес навчання [12, с. 138];

2) навчальні матеріали, наочні демонстраційні пристрої, технічні засоби навчання і все те, що сприяє досягненню мети діяльності [12, с. 298].

Знання – це результат пізнавальної діяльності, перевірене суспільною практикою і логічно упорядковане відображення її у свідомості людини [12, с. 96].

Зміст освіти:

1) сукупність тих знань, умінь та навичок, які входять в загальну середню освіту [7, с. 152];

2) педагогічно адаптований соціальний досвід, педагогічне адаптована система знань, способів діяльності інтелектуального і практичного характеру, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу, тобто систему чотирьох компонентів соціального досвіду, відзеркалену у видах і галузях діяльності, втілених у навчальних предметах і програмах позаурочної діяльності [16, с. 257];

3) система знань, умінь і навичок, оволодіння якими сприяє розвитку розумових і фізичних здібностей учнів, формуванню основ світогляду й моралі, необхідної поведінки, підготовки до життя й праці [12, с. 95].

Індивідуальна форма організації навчання – виконання навчального завдання кожним учнем самостійно на рівні своїх навчальних можливостей без взаємодії з іншими учнями. Позитивні сторони: краще врахування особливостей кожного школяра (характер сприймання, мислення, уваги, пам'яті, рівень підготовки, особливості темпу роботи, інтереси, ставлення до навчання); дозволяє максимально диференціювати навчальні завдання за їх змістом, а також контроль і оцінку результатів. Слабкі сторони: потребує великих витрат сил і часу вчителя; забезпечуючи успіхи одного учня, призводить до зниження якості навчання інших учнів (враховуючи велику наповненість класів у частині шкіл) [4, с. 119].

Індивідуально-консультативна робота – це форма організації навчальної роботи, яка здійснюється шляхом створення необхідних умов для

виявлення і розвитку індивідуальних особливостей учнів на основі особистісно-діяльнісного підходу. Індивідуально-консультативна робота проводиться з метою посилення мотивації тих, хто навчається, до пізнавальної діяльності і спрямування її в необхідному руслі [1, с. 154].

Інструктаж – це виклад, що має характер вказівок і попереджень, які належать до практичного виконання завдань [12, с. 353].

Класно-урочна система навчання – система організації навчального процесу в школі, за якою навчання проводиться з постійним складом учнів за сталим розкладом, а основною формою навчання є урок [9, с. 165].

Переваги класно-урочної системи:

- ґрунтується на закономірностях процесу засвоєння навчального матеріалу;
- передбачає засвоєння навчального матеріалу в невеликих обсягах, планомірно і послідовно;
- чергування різних видів розумової та фізичної діяльності;
- забезпечує єдність системи навчання в масштабі всієї країни, що полегшує планування і складання програм з навчальних предметів;
- виховання в учнів почуття колективізму;
- дає змогу використовувати фронтальні форми роботи з усім класом.

Недоліки класно-урочної системи:

- орієнтована на середнього учня;
- допускає необхідність залишати учнів на повторний курс;
- не дає можливості на індивідуальний підхід до учнів;
- не дає можливості достроково освоїти програму [5, с. 328].

Колектив – група людей, які об'єднані суспільно значущими цілями, спільними ціннісними орієнтаціями, сумісною діяльністю, спілкуванням, взаємною відповідальністю [16, с. 350].

Колоквіум – одна з форм усного контролю знань студентів з певної навчальної дисципліни. Колоквіум є свого роду усним іспитом, тому що передбачає якісну і кількісну оцінку того, як студент засвоїв навчальний матеріал [3, с. 92].

Комп'ютерне навчання – у вузькому значенні передбачає застосування комп'ютера як засобу навчання, а в широкому - застосування комп'ютера в навчальному процесі з різною метою (комп'ютеризація навчання) [16, с. 284].

Контроль – принципові вимоги до контролю: а) систематичність (регулярність) обліку і контролю; б) всеохопленість (всебічність, повнота) обліку і контролю; в) диференційованість (попредметно) та індивідуальність (за стилем і формами контролю); г) об'єктивність оцінювання - виставлення справедливої оцінки, яку заслуговує даний учень; г) урізноманітнення видів і форм контролю в діяльності вчителя; д) єдність вимог до контролю з боку всього педагогічного колективу. Видами контролю є поточний, періодичний та підсумковий [7, с. 173-177].

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – це модель організації навчального процесу, що ґрунтується на поєднанні

модульної організації навчального процесу та використання кредитів ECTS для обліку навчального навантаження студентів [1, с. 251].

Культура поведінки – сукупність форм повсякденної поведінки людини, в яких знаходить вияв додержання моральних норм [16, с. 76].

Культурологічний підхід – вимагає визнання особистості як продукту суспільно-історичного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору у вихованні на природний процес саморозвитку здібностей, творчого потенціалу, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов [16, с. 15].

Курсові проекти (роботи) – виконуються з метою закріплення, поглиблення та узагальнення знань, одержаних під час навчання та їхнього застосування для комплексного вирішення конкретного фахового завдання. Тематика курсових проектів (робіт) має тісно пов'язуватися з потребами конкретного фаху. Захист курсового проекту (роботи) проводиться перед комісією у складі двох-трьох викладачів кафедри (предметної або циклової комісії) за участю керівника курсового проекту (роботи) [1, с. 154-155].

Лабораторна робота:

1) один з видів самостійної роботи учнів, що проводиться за завданням учителя із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок і ін. технічних засобів. У процесі лабораторної роботи мають місце спостереження, аналіз і зіставлення даних спостережень, формулювання висновків. Виконання лабораторної роботи супроводжується записом отриманих даних і графічним зображенням вивчених явищ і процесів у формі звіту з проведеного експерименту [22, с. 367];

2) один з видів самостійної роботи навчаємих, яка проводиться за завданням інженера-педагога із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок та інших технічних засобів [12, с. 392].

Лабораторне заняття – це організаційна форма навчального заняття, на якому учні (студенти) під керівництвом педагога проводять експерименти чи досліди в навчальних лабораторіях з використанням відповідного обладнання, комп'ютерної техніки [1, с. 154].

Лекція (від лат. *lectio* – читання) – систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки [12, с. 353].

Лекція навчальна – це логічно завершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного наукового питання, ілюстрований, за необхідності, засобами наочності та демонструванням дослідів [1, с. 153].

Логіка – це наука, що вивчає закони і форми мислення [12, с. 234].

Метод демонстрацій – ознайомлення учнів (студентів) із явищами, процесами, об'єктами в їхньому природному вигляді [1, с. 87].

Метод презентацій використовується для представлення досягнень або викладення матеріалу, що вимагає унаочнення у максимальному обсязі [2, с. 187].

Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності – це сукупність прийомів і способів психолого-педагогічного впливу на учнів, що (порівняно з традиційними методами навчання) першою чергою спрямовані на розвиток у них творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальної діяльності, формування творчих навичок та вмінь нестандартного розв'язання певних професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування [24, с. 352].

Методи навчання – упорядковані способи пов'язаної діяльності викладача й учня, спрямовані на розв'язання навчально-виховних задач [12, с. 353].

Методика – система науково обґрунтованих методів, правил і прийомів навчання [12, с. 298].

Методика професійного навчання – навчальна дисципліна, яка інтегрує в себе загально-педагогічні і фахові знання та вміння та спрямована на навчання дидактичному проектуванню [12, с. 39].

Методичний прийом – складовий компонент методу, що спрямовує учнів на розв'язання часткових дидактичних завдань [19, с. 176].

Методологія педагогіки – шлях дослідження, теорія, вчення про науковий метод пізнання [16, с. 15].

Мислення – це особлива теоретична і практична діяльність, яка передбачає систему дій та операцій орієнтовно-дослідницького, перетворювального й пізнавального характеру. *Основні види мислення:*

- теоретичне поняттєве мислення;
- теоретично образне мислення;
- наочно-образне мислення;
- наочно-дієве мислення [12, с. 138].

Міжтемні зв'язки – це ті зв'язки, що існують між окремими темами однієї або різних дисциплін [12, с. 138].

Мотив - психічних явищ, що стали імпульсами у виконанні тієї або іншої дії чи вчинку. Для появи мотивів необхідне чітке уявлення про результати діяльності. Через потреби та мотиви відбувається перехід від зовнішніх цілей до внутрішніх [12, с. 138].

Мотив учіння – внутрішня спонукальна сила (потреби, інтереси, прагнення, емоції) навчальної діяльності школярів [16, с. 219].

Мотивація – це так звані психічні явища, що стали спонуканням до виконання тієї або іншої дії, учинку, що визначають активність особистості та її спрямованість на досягнення запланованого результату [12, с. 315].

Мотивування – пояснення людиною причин своїх дій із посиленням на обставини, що спонукали її до вибору певної дії [12, с. 315].

Навички:

- 1) усталені способи діяльності учнів, автоматизовані вміння [16, с. 254];
- 2) застосування знань на практиці, що здійснюється на рівні автоматизованих дій шляхом багаторазових повторень [12, с. 96].

Навчальна дискусія – це метод, за допомогою якого здійснюється групове обговорення проблеми для встановлення істини шляхом зіставлення різних думок [1, с. 87].

Навчальна програма – це документ, затверджений Міністерством освіти, в якому подається характеристика змісту навчального матеріалу із зазначенням розділів, тем, орієнтовної кількості годин на їх вивчення [12, с. 96].

Навчальний план – це затверджений Міністерством освіти документ, в якому визначається для кожного типу навчальних закладів перелік навчальних предметів, порядок їх вивчення за роками, кількість тижневих годин на їх вивчення, структура навчального року [12, с. 96].

Навчальний посібник – це навчальна книга, в якій подається зміст навчального матеріалу, що не завжди відповідає вимогам діючої програми, а виходить за її межі; визначаються додаткові завдання, спрямовані на розширення пізнавальних інтересів навчаємих, розвиток їх самостійної пошукової пізнавальної діяльності [12, с. 96].

Навчальний предмет:

- 1) педагогічно адаптований зміст основ будь-якої галузі діяльності [15, с. 260];
- 2) це модель науки, що містить навчальний матеріал, дібраний залежно від цілей та завдань освіти [12, с. 39].

Навчальні задачі – це чітко сформульовані проблеми й умови їх розв'язання, в яких розмежовується відоме і невідоме. Тобто те, що слід віднайти шляхом здійснення певної послідовності дій [1, с. 52].

Навчання:

1) цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, у процесі якої здійснюється формування у школярів наукових знань, способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до оточуючої дійсності, відбувається загальний розвиток дитини [16, с. 208];

2) є цілеспрямованою передачею накопиченого досвіду. Її результатом є зміни в людських резервах, що зберігаються і не можуть бути пояснені процесом їхнього природного розвитку [12, с. 297].

Наука – соціально-значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність. Наука містить знання про предмет та способи його дослідження [12, с. 39].

Нетрадиційні форми навчання – такі, що вже відомі в номенклатурі організаційних форм навчання, але їх актуалізація здійснюється в ті моменти, коли з'являються якісно нові соціальні завдання, а також форми, котрі відзначаються нестандартністю організації навчального процесу, забезпечуючи оптимальність розв'язання навчально-виховних завдань [16, с. 343].

Освіта:

1) процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання [9, с. 241-242];

2) це процес і результат засвоєння індивідом досвіду, досягнення ним значного освітнього рівня, прилучення індивіда до культурних цінностей людства [16, с. 7];

3) організований суспільством нормований процес (і його результат) передавання соціально важливого досвіду попередніх поколінь наступним, який в онтогенетичному плані є становленням особистості відповідно до генетичної програми й соціалізації особистості [12, с. 95].

Освітнє середовище сучасного закладу – сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечує саморозвиток вільної і активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини. Освітнє середовище виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості [11, с. 8].

Освітні рівні – рівні, що передбачають поступовість отримання загальноосвітньої і професійної підготовки шляхом проходження певних етапів: початкова освіта, базова загальна освіта, повна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта [12, с. 95].

Освітній проект – це форма організації занять, що передбачає комплексний характер діяльності всіх його учасників, отримання освітньої продукції за певний проміжок часу – від одного заняття до декількох місяців [2, с. 189].

Освітньо-кваліфікаційні рівні – кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр [12, с. 95].

Основні риси психологічної особистості інженера-педагога:

1. Професійна спрямованість:

- професійний інтерес;
- професійна потреба;
- професійне самовизначення.

2. Професійна компетентність:

- суспільно-правова й економічна поінформованість;
- технічний інтелект;
- дидактичне мислення;
- професійно важливі якості [12, с. 39].

Особистість:

1) індивід, наділений розумовими задатками, які розвиваються в процесі життя, навчання і діяльності, дають можливість сформувати певний світогляд школяра і виробити вміння відстоювати його у різних ситуаціях [21, с. 12];

2) означає специфічну суспільну особливість людини і пов'язане із засвоєнням матеріального і духовного досвіду, накопиченого людством [16, с. 7-8].

Особистісно орієнтоване навчання – виходить із визначення індивідуальності, самотності, самоцінності кожної людини, що вимагає забезпечення розвитку і саморозвитку особистості учня, виходячи із виявлення його індивідуального неповторного суб'єктивного досвіду,

здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці [16, с. 293].

Оцінка:

1) визначення й вираження в умовних знаках - балах, а також в оцінювальних судженнях учителя ступеня засвоєння учнями знань, умінь та навичок відповідно до вимог шкільних програм, рівня старанності і стану дисципліни [9, с. 245];

2) у навчанні відбиває результати контролю і є інтерпретацією і формалізацією результатів оцінювання [1, с. 216].

Оцінювання навчальної діяльності – це встановлення рівня відповідності реальних результатів навчання еталонним [16, с. 214].

Парадигма - теорія (або модель постановки проблем), прийнята за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством. Принцип загальноприйнятої парадигми - методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напрям), що значно полегшує їх комунікацію [9, с. 28].

Педагогіка:

1) сукупність теоретичних і прикладних наук, які вивчають виховання, освіту, навчання [15, с. 7];

2) наука про закономірності, принципи, форми й методи освіти людей [11, с. 39].

Педагогіка співробітництва – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію й гуманізацію педагогічного процесу. Педагогіка співробітництва - спільна діяльність учителя та учнів, що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, на єдності їхніх інтересів і прагнень, метою якої є особистісний розвиток школярів у процесі навчання й виховання [9, с. 251].

Педагогічна діяльність – це трудовий процес, що включає ряд послідовних етапів: аналіз, підготовка, розробка, реалізація, контроль, корекція [11, с. 39].

Педагогічна система управління - це складна соціальна система, яка поділяється на дві основні підсистеми: керуючу (викладач) та керовану (учні). Кожну з цих підсистем, у свою чергу, можна розглядати як самостійну систему з властивими їй підсистемами [12, с. 39].

Педагогічна технологія:

1) це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виконання. Зміна завдання веде до зміни технології [18, с. 318];

2) це сукупність науково обґрунтованих способів організації і здійснення педагогічної діяльності, які спрямовані на оптимізацію навчання [12, с. 297].

Перспективно-тематичний план – документ тривалого користування, який діє на протязі півріччя. Він, як правило, складається на початку навчального року і розглядається та затверджується методичною комісією навчального закладу [12, с. 465].

План навчальної теми – це набір коротких найменувань логічно завершених частин навчальної теми, послідовністю яких враховуються як особливості самого змісту, так і рівень знань учнів (базовий і той, що необхідно сформулювати) [12, с. 234].

Підручник:

1) навчальна книга, яка викладає основний зміст конкретного навчального предмета у відповідності до програми [16, с. 270];

2) це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з певного предмету відповідно до вимог чинної програми [12, с. 96].

Поведінка – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою поведінки є система безумовних і умовних рефлексів. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про поведінку учня в школі, родині, у громадських місцях тощо [9, с. 261].

Політехнічна освіта – один з видів освіти, завданнями якого є: ознайомлення з різноманітними галузями виробництва; пізнання сутності багатьох технологічних процесів; оволодіння певними вміннями і навичками обслуговування найпростіших технологічних процесів [12, с. 95].

Потреба – це психічне явище відображення потреби організму або особистості в необхідних умовах, що забезпечують їхню життєдіяльність і розвиток [12, с. 138].

Початкові вимоги – розуміємо як характеристику учнів, їхні базові знання й досвід, емоційне ставлення до навчального процесу, соціодемографічні та психологічні характеристики [12, с. 138].

Пояснення:

1) монологічна форма викладу змісту навчального матеріалу, словесне тлумачення закономірностей, істотних зв'язків об'єкта, що вивчається, окремих понять, явищ [1, с. 86];

2) метод усного викладу навчального матеріалу, метою якого є аналіз, тлумачення й доказ різних положень навчального матеріалу шляхом розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків і закономірностей [12, с. 353].

Практикуми – навчальні видання, які містять практичні знання і вправи, що сприяють засвоєнню інформації [12, с. 233].

Практичне заняття (від лат. *practicos* – діяльний):

1) форма навчального заняття, в ході якої викладач організовує розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань [14, с. 302];

2) це організаційна форма навчального заняття, що формує практичні вміння і навички шляхом виконання практичних завдань [1, с. 154].

Приєм навчання:

1) одномоментна дія вчителя [7, с. 179];

2) окремий крок для реалізації навчальної мети, складова частина методу [21, с. 27];

3) окремі операції, розумові чи практичні дії вчителя або учнів, які розкривають чи доповнюють спосіб засвоєння матеріалу, що виражає даний метод. Наприклад, прийоми активізації розумової діяльності при усному викладі знань (порівняння, зіставлення); прийоми стимулювання, контролю й самоконтролю; метод бесіди включає такі прийоми: виклад інформації, активізацію уваги та мислення, прийоми запам'ятовування, ілюстрація тощо [9, с. 269].

Принципи навчання:

а) ті, що стосуються діяльності вчителя і методики викладання:

- принцип доступності, дохідливості викладання.
- принцип наочності в навчальному процесі.
- принцип активності і свідомості навчання;

б) ті, що стосуються контрольно-оцінювальних функцій процесу навчання: принцип міцності засвоєння знань, формування вмій та навичок [7, с. 159-162].

Проблема – завдання в широкому сенсі, «складне теоретичне і практичне питання, яке вимагає вивчення, вирішення» [12, с. 427].

Проблемна ситуація – це ситуація, яка виникає в результаті організації вчителем взаємодії учня з пізнавальним об'єктом, завдяки якому виявляється пізнавальне протиріччя. Характеризується інтелектуальним ускладненням і потребою у вирішенні пізнавального протиріччя [16, с. 277].

Проблемне навчання:

1) такий спосіб його організації, під час якого той хто навчається отримує нові знання в результаті активної самостійної або частково самостійної (за участю викладача) мисленнєвої діяльності і який передбачає використання специфічних методичних прийомів (створення проблемних ситуацій, постановку навчальних проблем в умовах проблемної ситуації, керівництво пізнавальною діяльністю тих хто вчиться у процесі вирішення проблем) [10, с. 17-18];

2) це така організація процесу навчання, сутність якої полягає в утворенні в навчальному процесі проблемних ситуацій, вирішенні та вирішені студентами проблем. [15, с. 119];

3) сукупність дій, які спрямовані на створення проблемної ситуації, формування цієї проблеми, її осмислення і вирішення [12, с. 427].

Проблемна ситуація – це особливий психологічний стан людини, пов'язаний з появою невирішених питань і прагненням знайти на них відповіді [12, с. 427].

Проблемне учіння – це особлива структура творчої діяльності учнів із засвоєння способів діяльності шляхом аналізу проблемних ситуацій, формулювання навчальних проблем та їхнього вирішення [12, с. 427].

Проблемне викладання – це діяльність викладача щодо створення умов проблемного навчання шляхом навмисного створення системи послідовних проблемних ситуацій і керування процесом їхнього вирішення [12, с. 427].

Програмоване навчання:

1) передача матеріалу здійснюється певними, невеликими "порціями" (алгоритмами), які мають характер логічно завершених елементів теми, що вивчають у класі. Відразу за кожною "порцією" здійснюється контроль або самоконтроль, поки не з'ясується, що ця "порція" засвоєна. Тоді вивчається в такий же спосіб наступна "порція". Часто учні дістають інформацію не від учителя, а з програмованого посібника або комп'ютера [7, с. 188];

2) це кероване навчання з оптимальним зв'язком, тобто програма пізнавальної діяльності учнів. Основою його є три уявлення про навчання: 1) як про процес керування, 2) інформаційний процес та 3) індивідуалізований процес [16, с. 281].

Процес навчання – взаємодія того, хто вчить (учителя), і того, хто навчається (учня), в засвоєнні і передачі знань, формуванні умінь і навичок, розвиткові розуму і пам'яті, своїх здібностей і кваліфікації [7, с. 144].

Професійна орієнтація – це підготовка особистості школяра до свідомого вибору професії [16, с. 80].

Професійна освіта:

1) складне динамічне явище, спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, які дозволяють формувати творчі здібності школяра, його активну громадську позицію [21, с. 12];

2) умови формування особистості - спадковість, середовище, виховання [7, с. 24-26];

3) освіта, спрямована на оволодіння знаннями, вміннями і навичками, що необхідні для виконання завдань професійної діяльності [12, с. 95].

Психологічні характеристики окремих учнів і навчальної групи в цілому:

- здатність до навчання (лабільність мислення);
- пам'ять;
- тип мислення;
- мовлення [12, с. 138].

Рейтинг навчальний – „накопичена оцінка” або оцінка, що враховує „передісторію”, тобто результат роботи учня упродовж певного часу, наприклад семестру [1, с. 245].

Рівні засвоєння навчального матеріалу:

- перший рівень: учень не тільки сприймає інформацію, але й формує загальне уявлення про об'єкт діяльності, виявляє пізнавальний інтерес;

- другий рівень: характеризує ”алгоритмічну діяльність по пам'яті”, або здатність відтворювати й використовувати наявну інформацію для вирішення нестандартних завдань за заданим алгоритмом;

- третій рівень: характеризує етап ”продуктивної дії”. Учні вирішують нестандартні завдання відповідно до конкретних ситуацій та об'єктів;

- четвертий рівень: характеризує продуктивну дію, виконувану шляхом самостійного конструювання нової орієнтовної основи діяльності [12, с. 138].

Робота з книгою – метод, який полягає у роботі учнів з книгою самостійно або під керівництвом вчителя [1, с. 87].

Розповідь – жвава, образна форма усного монологічного викладу навчального матеріалу з тих тем чи питань, які містять, головним чином, фактичні відомості [12, с. 353].

Розуміння – спрямованість на розкриття зв'язків і відношень в об'єктах реального світу, виявлення сутності викладання вчителя або тексту книги, виявлення значення окремих слів і внутрішнього, іноді прихованого, значення суджень [20, с. 12].

Розумове виховання:

- 1) процес формування світогляду [7, с. 201];
- 2) цілеспрямована діяльність вихователя на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці [20, с. 521].

Самостійна робота студента – це специфічний вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта, що навчається, а формування його вмінь, знань і навичок здійснюється опосередковано через зміст і методи всіх видів навчальних занять [13, с. 14-15];

- 2) це навчальна діяльність студента, яка планується, виконується за завданням, під методичним керівництвом і контролем викладача, але без його прямої участі. [14, с. 309].

Світогляд – узагальнене розуміння всього світу в цілому на підставі великої кількості впорядкованих переконань [7, с. 201].

Семантика – це наука, що вивчає смислову сторону мови слів, частин слова, словосполучень [12, с. 234].

Семінарське заняття – (від лат. *seminarium* - "розсадник"):

- 1) форма навчального заняття, за якої викладач організовує дискусію із завчасно визначених тем до яких студенти готують тези відповідей або індивідуально виконані реферати – доповіді [15, с. 135];
- 2) це форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та організовує дискусію стосовно попередньо визначених тем, до яких слухачі готують тези виступів на основі індивідуально виконаних занять [1, с. 154].

Система освіти – це сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх: закладів, які відповідно до Конституції та інших законів України здійснюють освіту і виконання її громадян [12, с. 95].

Систематизація – розумова діяльність, у процесі якої об'єкти, що вивчаються, організуються в певну систему на основі обраного принципу. Вони завершуються класифікацією знань за певною ознакою, що сприяє кращому їх запам'ятовуванню і закріпленню в пам'яті [20, с. 18-20].

Системний підхід – передбачає, що відносно самостійні компоненти педагогічного процесу розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, що дозволяє виявити загальні системні властивості й якісні характеристики, які складають систему окремих елементів [16, с. 15].

Соціодемографічні характеристики учнів:

- місце проживання;

- стать, вік;
- фінансово-економічне становище родини [12, с. 138].

Стимул – спонукальна причина (звичайно зовнішній вплив), що суб'єктивно сприймається й викликає спрямовану активність людини [12, с. 315].

Соціалізація особистості:

1) (від лат. - суспільний) процес складання основних параметрів людської особистості (свідомості, почуттів, здібностей тощо) на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, за результатами якого людина перетворюється в члена сучасного їй суспільства... Процес соціалізації відбувається за результатами засвоєння індивідами культури суспільства [6, с. 96];

2) процес засвоєння індивідом соціального досвіду, цінностей, норм, елементів культури, установ, властивих суспільству, соціальних груп, до яких він належить [16, с. 8].

Спадковість:

1) виявляється в успадкуванні рис батьків або ще ранішніх генерацій, у схожості їх темпераментів, задатків, здібностей, характерів, рис обличчя, постаті, навіть рухів [7, с. 24];

2) передбачає відтворення у нащадків біологічної схожості з батьками - морфологічної, фізіологічної: форми тіла, зріст, колір очей, волосся тощо [16, с. 9].

Спілкування – інформаційний механізм взаємодії соціальних суб'єктів (індивід, група, клас тощо), за допомогою якого на основі властивості соціального віддзеркалення відбувається співорганізація їх життєдіяльності та розвитку в усіх сферах діяльності та суспільних відносин [6, с. 53].

Сприймання – безпосереднє: наочно-образне відображення предметів, явищ, процесів оточуючого світу, діючих у певний момент на органи почуттів людини; опосередковане: сприйняття мови (усної, письмової), опису предметів, явищ, процесів, у яких розкриваються їх властивості [20, с. 11].

Стандарт освіти – чітко окреслений обсяг змісту загальної середньої освіти та характеристика рівня його засвоєння, що задає державну норму освіченості і гарантії держави щодо її одержання громадянами. Стандарт освіти включає базовий навчальний план середньої освіти (інваріантна частина - обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх закладах України освітні галузі і встановлює мінімальну кількість відведених для цього навчальних годин; варіативна частина – відповідає передусім цілям забезпечення індивідуального розвитку школярів, врахування і відображення у змісті освіти регіональних етнокультурних і соціокультурних особливостей, національних традицій тощо) [16, с. 267].

Структурний підхід – розгляд явищ, що входять до тієї чи іншої системи як ієрархію структурних компонентів вертикально-горизонтального розташування зв'язків між ними [7, с. 90].

Суб'єктно-об'єктний підхід – розгляд виховного процесу, як і навчального, крізь поділ його учасників на активнодіючі суб'єкти (педагоги, активісти) і

об'єкти (учні) з тим, щоб у процесі виховання останні активізувались і, займаючись самовихованням, стали суб'єктами впливу на себе [7, с. 91].

Творчий підхід – умова, фактор успіху в спільній діяльності педагогів і учнів, де на перший план висувається учнівська творчість як результативний компонент їх навчання творчості з боку педагогів. Творчий підхід розглядається як специфічна частка діяльнісного підходу [7, с. 91].

Темперамент - сукупність індивідуально-своєрідних природних якостей, які визначають динамічні й емоційні особливості психіки людини. *Типи темпераменту:*

– *сангвінік* – живий, рухливий, швидко відгукується на навколишні події, порівняно легко переживає невдачі та неприємності; відзначається високою психічною активністю, працездатністю, стрімкістю й жвавістю рухів, розмаїтістю й багатством міміки, швидким мовленням; прагне частої зміни вражень, товариський. Емоції, переважно позитивні, швидко виникають і швидко змінюються. За несприятливих умов і негативних виховних впливів рухливість може спричинити відсутність зосередженості, невиправдану поспішність вчинків, поверховість;

– *холерик* – швидкий, рвучкий, здатний завзято віддаватися справі, але неврівноважений, схильний до бурхливих емоцій, різких змін настрою; характеризується високим рівнем психічної активності, енергійністю дій, різкістю, стрімкістю, силою рухів, їхнім швидким темпом, поривчастістю. Він схильний до різких змін настрою, емоційних зривів, запальний, нетерплячий, іноді буває агресивним. За відсутності належного виховання недостатня емоційна врівноваженість може призвести до нездатності контролювати свої емоції у важких життєвих ситуаціях;

– *флегматик* – незворушний, постійний у прагненнях і настроях, душевні стани зовні слабко виражені; цей тип темпераменту характеризується низьким рівнем психічної активності, повільністю, невиразністю міміки. Така людина важко переключається з одного виду діяльності на інший і пристосовується до нових умов. У флегматика переважає спокійний рівний настрій. Почуття й настрої звичайно сталі;

– *меланхолік* – вразливий, схильний глибоко переживати навіть незначні невдачі, активності, сповільненістю рухів, стриманістю міміки та мовлення, швидкою стомлюваністю. Його вирізняють висока емоційна чутливість до подій, які з ним відбуваються, підвищена тривожність, глибина й стійкість емоцій за слабого їхнього зовнішнього вияву, причому переважають негативні емоції. Несприятливі умови можуть призвести до розвитку у меланхоліка підвищеної емоційної вразливості, замкненості, відчуженості, побоювання нових ситуацій, людей і різних випробовувань [12, с. 177].

Текст – це система граматичних, графічних, математичних знаків, які забезпечують вичерпне уявлення про об'єкт, що цікавить [12, с. 234].

Тест дидактичний (педагогічний) – підготовлений згідно із певними вимогами комплекс стандартизованих завдань, що дають змогу виявити в

учасників тестування компетенції, які піддаються певному оцінюванню за заздалегідь встановленими критеріями [1, с. 231].

Технологічний процес – закономірність перетворення готової сировини на продукцію, що залежать від специфіки охопленої ними галузі [12, с. 39].

Технологія навчання:

1) за ознаками ЮНЕСКО, це в загальному розумінні системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технологію навчання також часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована більшою мірою на учня, а не предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання [9, с. 331];

2) є науковим підходом до того, як учити, тобто сукупність способів взаємодії учнів і викладача, які гарантують оптимальний результат [12, с. 297].

Трудовий процес – це сукупність трудових дій, за допомогою яких спеціаліст впливає на предмети праці та керує ними [12, с. 39].

Узагальнення – узагальнення та систематизація є складними, тісно між собою пов'язаними процесами, які охоплюють увесь навчальний процес. Під узагальненням в логіці розуміють розумове виділення яких-небудь властивостей, що належать деякому класу предметів; перехід від окремого до загального. На основі узагальнення формуються поняття, закони, ідеї, теорії, тобто окремі знання, їх система і структура [20, с. 96].

Уміння:

1) здатність виконувати складну комплексну дію або готовність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєння знань, навичок практичного досвіду [19, с. 80];

2) свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій (способів здійснення дій) [16, с. 254];

3) це здатність виконувати певні дії на основі відповідних знань; вміння і готовність застосовувати знання у практичній діяльності на засадах свідомості [12, с. 96].

Умови навчання або стан навчального процесу - охоплюють матеріально-технічні й дидактичні норми організації навчального процесу (засоби навчання), базові знання учнів, психофізіологічні характеристики навчальної групи (початкові вимоги) [12, с. 138].

Управління - комплекс необхідних заходів впливу на групу, суспільство, його окремі ланки з метою їхнього впорядкування, збереження якісної специфіки, удосконалення та розвитку [12, с. 39].

Учіння – пізнавальна діяльність учнів, що спрямована на оволодіння учнем змістом освіти і в процесі якої відбувається розвиток і виховання особистості [16, с. 219]. У склад учіння входять такі *компоненти*:

1) засвоєння знань, навичок та вмінь; 2) застосування знань, навичок та вмінь [20, с. 9].

Факультативні заняття – уведені в школи України з 1967 року як форма диференційованого навчання і представляють собою надпрограмні заняття, право вибору яких на добровільній основі залишається за учнями [16, с. 351]. Мають одну з двох *цілей*: 1) додаткову підготовку учнів (до вступу у вищий навчальний заклад), тобто дидактичну мету - значного, надпрограмового поглиблення знань з шкільного предмета; 2) вивчення нового предмета, що не входить до шкільного навчального плану [7, с. 196].

Форма навчання:

1) спосіб організації навчання на різних його рівнях. Сутність *першого рівня* охоплює всі явища, що стосуються навчання як педагогічного процесу в цілому. Названому рівню відповідають системи навчання: індивідуальна; індивідуально-групова; групова. Сутність *другого рівня* охоплює групу явищ, що стосуються відносно самостійної ланки навчального процесу - навчального заняття. Зокрема застосовуються такі форми: урок, лекція, семінар, навчально-практичне заняття, екскурсія, дидактична гра, залік, колоквиум, домашнє завдання. Сутність *третього рівня* характеризує навчальну діяльність учнів на занятті:

– колективна (колективно-фронтальна, колективно-групова, робота в парах);

– індивідуальна (індивідуально-фронтальна, індивідуально-групова, індивідуальна) [17, с. 9];

2) цілеспрямована організація взаємодії вчителя і учнів, що характеризується розподілом навчально-організаційних функцій, добром і послідовністю ланок навчальної роботи, режимом - часовим і просторовим [16, с. 335];

3) це зовнішня сторона організації навчального процесу, що відображає спосіб організації діяльності учнів та вчителів, який здійснюється в певному порядку і режимі, та залежить від кількості учнів, характеру взаємодії суб'єктів навчального процесу, рівня самостійності, специфіки педагогічної діяльності [1, с. 144].

Форма організації навчання – це будь-який вид заняття – урок, предметний гурток, факультатив тощо, які відрізняються складом учнів, місцем і часом проведення заняття, характером діяльності учнів і вчителя [1, с. 144].

Форми організації навчальної роботи – в Україні з 1931 основною формою організації навчальної роботи в школі було визнано урок. Разом з тим в українській школі широко застосовуються й інші форми організації навчання: лекції, семінарські заняття, практикуми, консультації, факультативні заняття, диспути, екскурсії, практичні заняття тощо [9, с. 348].

Формування особистості – передбачає процес і результати цілеспрямованих (виховання) і стихійних впливів соціальної дійсності, а також спадковості особистості, її активності [16, с. 8].

Фронтальна форма організації навчання:

1) одночасне виконання загальних завдань усіма учнями класу. *Позитивні сторони* - вчитель забезпечує одночасне керівництво всіма учнями; активно керує сприйманням інформації, систематичним повторенням і закріпленням знань учнями всього класу. *Слабка сторона* - недостатнє врахування індивідуальних особливостей, темпу діяльності кожного школяра, рівня попередньої підготовленості. Майже немає ділового спілкування між учнями [4, с. 117];

2) орієнтована не на середнього учня, а на те спільне, що властиве всім учням як членам даного колективу (поняття "спільне для всіх" і "середній учень" не співпадають). Вона ж (робота) покликана сприяти подальшому розвитку цієї спільності, що досягається однаковою залученням усіх до виконання спільного завдання [17, с. 22].

Ціль діяльності – це ідеальне, розумове уявлення результатів діяльності [12, с. 138].

Цілепокладання – це постановка цілей [12, с. 138].

Цілестворення - розробка цілей [12, с. 138].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Артющина М. В., Журавська Л. М., Колісниченко Л. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посібник. – Київ: КНЕУ, 2008. 336 с.
2. Артющина М. В., Котикова О. М., Романова Г. М. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2007. 528 с.
3. Астахова В. И., Артеменко Л. А., Сидоренко А. А. Глоссарий современного образования. Харьков: ОКО, 1998. 272 с.
4. Бабанский Ю. К., Поташник М. М. Оптимизация педагогического процесса (В вопросах и ответах). Київ: Рад. школа, 1984. 286 с.
5. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2001. 576 с.
6. Волович В.И. Социологический справочник. Київ: Политиздат Украины, 1990. 382 с.
7. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. Київ: Вища шк., 1995. 237 с.
8. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
9. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
10. Дрибан В. М. Активизация обучения в высшей школе: аспект проблемного обучения: учеб. пособие. Изд. 2-е доп. Донецк: ДонГУЭТ, 2002. 145 с.
11. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Луганськ, 2001. 20 с.
12. Коваленко О. Е. та ін. Методика професійного навчання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. інж.-пед. спец-тей / Коваленко О. Е., Брюханова Н. О., Корольова Н. В., Шматков Є. В. Харків: ВВП «Контраст», 2008. 488 с.
13. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: учеб. пособие. Киев: Выща шк., 1990. 248 с.
14. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 486 с.
15. Курлянд З. Н., Хмельюк Р. І., Семенова А. В. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 512 с.
16. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник. Харків: ОВС, 2002. 400 с.
17. Мальований Ю. І. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя. Київ: Освіта, 1992. 160 с.
18. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. навч. посібник. Київ: Гранма, 1999. 350 с.

19. Онищук В. А. Дидактика современной школы. Киев: Рад. школа, 1987. 351 с.
20. Онищук В. А. Типы, структура и методика урока в школ. Киев: Рад. школа, 1976. 184 с.
21. Падалка О. С. та ін. Педагогічні технології: навч. посібник для вузів / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак. Київ: Укр. енциклопедія, 1995. 252 с.
22. Рапацевич Е. С. Современный словарь по педагогике. Минск: Современное слово, 2001. 928 с.
23. ТОВАЖНЯНСКИЙ Л. Л. та ін. Основи педагогіки вищої школи: навч. посібник / Л. Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ, В. В. БОНДАРЕНКО, О. С. ПОНОМАРЬОВ, З. О. ЧЕРВАНЬОВА. Харків, НТУ «ХП», 2005. 600 с.
24. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник для педвузів. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

Рекомендовані джерела

Основна:

1. Артющина М. В., Журавська Л. М., Колісниченко Л. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2008. 336 с.
2. Артющина М. В., Котикова О. М., Романова Г. М. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2007. 528 с.
3. Астахова В. И., Артеменко Л. А., Сидоренко А. А. Глоссарий современного образования. Харьков: ОКО, 1998. 272 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2001. 576 с.
5. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. Київ: Вища шк., 1995. 237 с.
6. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
8. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Луганськ, 2001. 20 с.
9. Коваленко О. Е. та ін. Методика професійного навчання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. інж.-пед. спец-тей / Коваленко О. Е., Брюханова Н. О., Корольова Н. В., Шматков Є. В. Харків: ВВП «Контраст», 2008. 488 с.
10. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 486 с.
11. Курлянд З. Н., Хмелюк Р. І., Семенова А. В. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 512 с.
12. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник. Харків: ОВС, 2002. 400 с.
13. Мальований Ю. І. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя. Київ: Освіта, 1992. 160 с.

14. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. навч. посібник. Київ: Гранмна, 1999. 350 с.

15. Падалка О. С. та ін. Педагогічні технології: навч. посібник для вузів / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолук, О. Т. Шпак. Київ: Укр. енциклопедія, 1995. 252 с.

16. ТОВАЖНЯНСКИЙ Л. Л. та ін. Основи педагогіки вищої школи: навч. посібник / Л. Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ, В. В. БОНДАРЕНКО, О. С. ПОНОМАРЬОВ, З. О. ЧЕРВАНЬОВА. Харків, НТУ «ХПІ», 2005. 600 с.

17. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник для педвузів. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

Допоміжна література:

1. Глузман О. Особливості підготовки педагогічних кадрів в університетах США / О. Глузман, В. Володько // Педагогіка і психологія. 1998, № 4. С. 133–140.

2. Зязюн І. Освітня система Франції / І. Зязюн // Рідна школа. 2001, № 11. С. 70–74.

3. Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи»: для здобувачів денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладач: Н. А. Несторук. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 44 с.

4. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навчальний посібник / [за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти]. Київ: А.С.К., 2003. 240 с.

5. Словник педагогічних та психологічних термінів: для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладачі: Н. А. Несторук, Л. В. Кокоріна. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 131 с.

Електронні ресурси:

1. Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/ua>

2. Національне агенство із забезпечення якості вищої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua>

3. Агенція Європейських Інновацій. URL : <http://www.eeca-ict.eu>

4. Американські ради з міжнародної освіти. URL : <http://www.americancouncils.org.ua/>

5. Європейська комісія. URL : <http://ec.europa.eu/>

6. Національний інститут стратегічних досліджень. URL : www.niss.gov.ua

7. Національний Еразмус+ офіс в Україні. URL : <https://erasmusplus.org.ua/>